

JAUNAIS ZINĀTNIĒKS Nr. 46

Ž. Karlsons
cand. hist. et phil.

Ordeņa laikmets Latvijā

Ar 2 kartēm un 35 illūstrācijām

VALTEKA UN RAPAS A/S APG.

Est. A - 14487

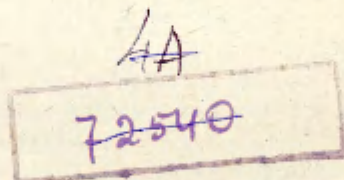
Jaunais Zinātnieks Nr. 46

Ž. Karlsons

cand. hist. et phil.

Ordeņa laikmets Latvijā

Ar 2 kartēm un 35 illūstrācijām

R Ī G Ā * 1936

VALTERA UN RAPAS AKCIJU SABIEDRĪBAS APGĀDS

Est.A

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

28711

1. Latvija XII g. s. beigās un XIII g. s. sākumā

Tagadējo teritoriju senlatviešu ciltis sākušas pakāpeniski ieņemt jau priekš Kristus dzimšanas, izspiežot zemes agrākos iemītniekus somu-ugru ciltis. Vēl XIII g. s. šis process nav beidzies, jo plašus apgabalus ieņem lībieši. Ir arī tādas vietas, kur latvieši dzīvo jaukti ar tiem, piem. Idumeja (tag. Straupes novads). Šķiet, latviešu starpā mitinās arī vēl kāda sveša cilts vendi jeb ventīņi. Dažus apgabalus var skaitīt par samērā jaunu kolonizācijas zemi. To var, piemēram, teikt par Kursas ziemeļdaļu jeb „Miera Kursu“ (Vredecuronia), kas ieņem novadus, aptuveni ņemot, kā to māca aizvēstures pētnieki-archaiologi, uz ziemeļiem no Ventas un Abavas līnijas. Šo apvidus kurši ieņēmuši tikai ap IX g. s. pēc Kristus.

Kronikas mums stāsta par vairākām senlatviešu ciltīm, kuras gan vieno kopējas tradīcijas, reliģija un citi kultūras ieguvumi. Zināms, it sevišķi kopības sajūtu rada valodas resp. izloksņu līdzība un rases kopējās asinis.

Jūru no visām latviešu ciltīm pirmie sasnieguši k u r š i. XII g. s. beigās bez tagadējās Kurzemes tie apdzīvo arī vēl daļu mūsdienu Lietuvas un Prūsijas (sk. karti). Kurši politiski labi noorganizēti un stipri militārā ziņā. Viņi rūdīti ilgajās cīņās ar spēcīgajiem aizjūras kaimiņiem skandināviešiem (vikingsiem). Min parasti piecas kuršu valstis. Bet var arī būt, ka tās bijušas tikai pavalstis, atkarīgas no viena kopvaldnieka, vai arī vienkārši pārvaldes provinces. Bet lai nu būtu kā būdams, patiesība paliek tā, ka briesmu brīžos kurši grib un prot turēties kopā. To viņi pierādījuši, atsitot vikingu mēģinājumus uzkundzēties un ne mazāk savās cīņās ar vāciem. Kurši iemīļojuši jūru; viņiem pieder liela flote, ar kuru tie gan tirgošanās, gan sirošanas nolūkā apmeklē Baltijas jūras piekrastes un salas. XIII g. s. sākumā Kurša ir pilnīgi brīva un neatkarīga.

To pašu var teikt arī par zemgaļiem. (Daži vēsturnieki, piem. prof. A. Švābe u. c., domā, ka īstajam nosaukumam būtu jābūt

„ziemgaļi“). Visi krievu mēģinājumi pakļaut viņus savai varai beigušies neveiksmīgi. Šo cīņu iznākums rāda, ka arī zemgaļi pratuši turēties kopā. Cik īsti tālu bijusi izveidota un kāda bijusi Zemgales valsts kopējā organizācija, cerams, varēs tuvāk pateikt tikai pēc turpmākiem latviešu zinātnieku pētījumiem.

Senā Zemgale ar saviem septiņiem novadiem nebūt nesedzas ar tagadējiem Bauskas, Jelgavas un daļu no Tukuma apriņķiem. Tā sniedzās daudz tālāk uz dienvidiem, aizņemot labu daļu tag. Lietuvas. Grūti pateikt, vai uz ziemeļritiem Zemgales robežas sasniedza Daugavu, no kurās to, t. i. Zemgaļi, atdala vēl šo baltdien grūti pārejami purvi un meži. Tomēr aizvēstures pētnieki pastāv uz to, ka pie Daugavas konstatējamas Zemgaļu pils un osta. Cerams, ka turpmākie pētījumi arī izklidinās katras šaubas. Jo kāpēc tad nevarētu būt, ka bez chronista Indriķa minētās zemgaļiem bijusi arī vēl osta Daugavā, it īpaši pirms vācu ienākšanas?

Sēļu zeme stiepās gar Daugavas kreiso krastu, ieņemot apmēram tagadējo Ilūkstes un Jēkabpils apriņķu teritoriju. Atsevišķa cilts, liekas, sēļi nebija, bet piederēja pie letgaļiem un Jersikas valsts. Pēdējie, t. i. letgaļi, apdzīvoja visu tagadējo Austrumvidzemi un Latgali. Letgaļi bija izveidojuši divas valstis: ziemeļos Tālavu, dienvidos Jersiku. Pirmā maksāja meslus Pleskavas, otra Polockas kņazam. Diez cik jūtama atkarība no krieviem nebija. Iekšējā latviešu valstiņu dzīvē viņi neiejaucās, apmierinādamies vienīgi ar mesliem.

Latviešu politiskā iekārta bijusi labi piemērota karām. Pils dzīvoja novadu priekšnieki-kungi. Tie, pēc Tālavas piemēra spriežot, var savu valsti atstāt par mantojumu dēliem. Vismaz to mēs redzam pie Trikātas kunga Tālivalža. Tā tad senlatviešu valsts iekārtota monarchistiski ar stipri militāru (kareivju) noskaņu. Jo pils atrodas arī pastāvīgi sargi — kunga kara draudze. Šos savus „draugus“ kungs atalgo ar zemi. Ne katras pils kungs ir pilnīgs suverēns valdnieks. Parasti viņam jāpaklausa plašāka novada kungam — lielkungam vai ķēniņam. Tāds, piemēram, pie kuršiem bija Lameķins, Jersikas valsti Visvaldis, Zemgalē Viesturs u. t. t. Pils kungs ir sava novada karaspēka vadonis. Iebrūkot ienaidniekam, vai sarīkojot lielākus kara gājienus, nepietiek ar „draugiem“ vien, tad pulcina kopā visus karotājus. Un tādi ir pils novada pieaugušie, brīvie vīrieši. Tā tad kara laikā kungs ir kara vadonis, bet miera — pārvaldītājs un tiesnesis savā novadā. Pilnīgi jāpiekrīt prof. A. Švābem, ka latviešu valdniekus sauca par kungiem, nevis par virsaišiem, kā tas bija izgudrots pagājušā gadu simtenī.

Senlatvija XII g. s. beigās un XIII g. s. sākumā.

Aplams ir uzskats, ja saprot senlatviešu brīvību tā, itkā kad viņi nebūtu pazinuši nekādas nastas, nodevas, klaušas u. t. t. Tā iedomājoties, mēs pievienojamies tiem vācu vēsturniekiem, kas piedzejo mūsu senčiem tīru mežonību, kultūras trūkumu un neattīstību, lepodamies ar savu kultūras nesēju lomu. Bez zināmām publiskām nastām un pienākumiem nav iedomājama nekāda valstiska organizācija. Brīvība bija tā, ka latvietis klausīja sava m kungam un izpildīja pienākumus pret sava valsti. Kā tad būtu bijis iespējams uzcelt tādas varenas pilis un uzturēt viņas kārtībā, ja kungam un viņa „inženierim“ nebūtu bijis iespējams prasīt no novada ļaudīm klaušas? Arī par tiesas turēšanu un pārvaldes rūpēm kungam vajadzēja saņemt atlīdzību. Tā tad senlatvieši pazina arī nodevas. Tās sauca par „kunga tiesu“ vai arī (letgaļu zemēs) par pagastu. Nodevu ievākšana jau pirms vācu ienākšanas saistīta ar dzirēm, kurās ļaudis sarīkoja savam kungam. Tā kā zemgaļi un kurši viņā tāļā pagātnē vēl dzīvoja ciemos, tad pazīstams arī ciema vecākā amats. Arī tam vispirms ir militāra (kaŗa) nozīme. Viņš vada kaujā sava ciema karavīrus un ir to pārstāvis darīšanās ar kungu. Pie letgaļiem, kuŗi jau pa lielākai tiesai dzīvo viensētās, ciema vecākā vietā ir pagasta vecākais. Šis amats paliek arī vācu laikā, bet viņa nozīme arvien vairāk sašaurinās.

Visi brīvie ļaudis tiesiski skaitījās vienādi. Patiesībā tomēr pastāvēja jau lielāka izšķirība gan bagātības, gan goda un cienas ziņā. Bagātākie un cienījamākie saucās par labiem ļaudīm vai bajāriem. Nebrīvi bija kaŗā iegūtie vergi un verdzenes, resp. gūstekņi.

Nolīst mežos un izkopt tīrumus nebija viegla lieta. Tādēļ senlatvieši dzīvoja kopā lielģimenēs, t. i. dēli pēc apprecēšanās paliek dzīvot tēva sētā un sastāda vienu saimi. Pa daļai te runāja līdz arī stiprās ģimenes jūtas. Kupli sazarojusi ģimene jau veidoja dzimtu. Vienas dzimtas jaunekļi saucās par bāliņiem, bet svešas — par tautiešiem. Sievas senlatvieši parasti nēma no svešas dzimtas. Tādu parašu sauc par eksogāmiju. Visparastākais apsveošānās veids bija ligavas laupīšana, kas gan no dzīves nopietnības pārvēršas beidzot par tradīciju, saglabājot tikai laupīšanas formu un ceremonijas, kurās nevar izskaust arī kristīgā baznīca.

Cits apprecēšanās veids ir ligavas pirkšana. Arī tā vēl atbalsojas tautas dziesmās un dažās kāzu parašās.

Saprotams, ka pārāk plašai ģimenei tēva sēta kļuva par šauru. Tad vajadzēja dibināt jaunas sētas, list lidumus, iekopt

jaunos tīrumus. Jo kā tagad, tā arī XII un XIII g. s. latviešu galvenā nodarbošanās bija zemkopība. Ne par velti tautas dziesma saka:

„Art, ecēt tīrumā,
Ne zvejot ezerā —
Zvejas nams tā neskan,
Kā arāja istabiņa.“

Vāci gan cenšas pierādīt, ka latviešu zemkopība bijusi primitīva (Tranzēe-Rozeneks, L. Arbuzovs). Tas, protams, ir aplam. Pietiek tikai atgādināt, ka jau Tacits I g. s. pēc Kristus apliecina, ka aistieši, t. i. mūsu sentēvi, bijuši labāki zemkopji par ģermāņiem. Zināms, mežu bija daudz, labāki sakot bija viens liels mežs, bet lauki sastādīja atsevišķus lielākus un mazākus klajumus. Sevišķi lieli meži bija uz cilšu robežām. Jo tikai tie kopā ar purviem sastādīja dabiskas robežas un nevis upes.

Tā kā zemes bija daudz, pastāvēja jau arī tā saucamā atmatu saimniecība. Noplicinātu zemi atstāja uz dažiem (pat 20) gadiem „atpūsties“, tad uzplēsa no jauna. Tomēr tas nebūt nebija vienīgais zemkopju saimniecības veids. Pastāvēja arī iekopti lauki, kurus arā no gada gadā. Tas nekad nebūtu varējis notikt bez mēslošanas. Arī 1252. gadā par kādu lībieti teikts, ka tam piederot „iekopti un neiekopti lauki“.*)

Šis izteiciens kļūst par formulu. Prof. A. Švābe domā, ka zemgaļi un kurši pazīnuši arī trīslauku sistēmu, vismaz XIII g. simtenī.

Aplams arī vācu apgalvojums (Tranzēe), ka latvieši neesot pazīnuši ziemājus. To apgāž jau vecu vecais kviešu nosaukums „pūri“. Arī paši vācieši, zemi ieņēmuši, uzliek kunga tiesu labībā, pie kam par sēļiem skaidri teikts (1226. g.), ka viņi dod „kunga tiesu“ ziemājos. Bez vāciem pazīstamajām labības sugām, kā: kvieši, rudzi, mieži, auzas u. c. latvieši pazina un audzēja jau tādas labības, kas ienācējiem bija gluži svešas, piem. griķus. Pēdējie ievesti no Bizantijas pirms vācu ienākšanas. Tāpat pirms svešo iekarotāju parādīšanās senlatvieši pazīst jau zemes mērīšanu un arklu kā platuma mēru (Zemgalē).**)

Runā arī par viena un vairākzirgu zemi. Visbiežāk,

*) A. Švābe „Zemes attiecību un agrāro reformu vēsture Latvijā.“ Latvijas agrārā reforma“. 1930. 20. l. p.

**) A. Švābe „Zemes attiecību un agrāro reformu vēsture Latvijā.“ 24. l. p.

laikam, bijusi apdzīvota auglīgā Zemgale. Tādēļ zemgaļi XIII g. s. sākuši kolonizēt Kursu. Tā 1253. g. minēti Tērvetes un Mežotnes ļaužu piederumi Skrundā. Ka lauksaimniecības kultūra sasniegusi samērā augstu pakāpi, liecina arī tas, ka zemgaļi savu labību jau eksportē uz Visbiju Gotlandē. Attīstījusies arī tirdzniecībā nepieciešamā naudas saimniecība. Kuršiem un zemgaļiem jau sava nauda, ko vēlākie avoti nosaukuši par kuršu mārkū.*) Tas liecina par dzīvu tirdzniecību.

Nemaz nav vajadzīgs uzskaitīt visus mūsu sentēvu nodarbošanās veidus, kā: zvejniecību, medīšanu, dravniecību u. t. t. lai pateiktu, ka saimnieciskā dzīvē ienācēji nekādu svešu „ēģiptes gudrību“ nevarēja atnest un viņu lepošanās ir nevietā. Tāpat arī par bagātu gara dzīvi un augstu garīgo un ētisko kultūru dod liecību mūsu gara mantas: tautas dziesmas, teikas, pasakas u. t. t.

Tikai ar intensīvo garīgo dzīvi un lielu pieķeršanos senajām kultūras vērtībām var izskaidrot to, ka mēs neesam svešu kungu laikā zaudējuši savu garīgo seju. Svešniekam ierodoties, garīgās kultūras krājumi bija jau lieli. Tos nevarēja iztērēt gadu simteņos. Svarīgs kultūras faktors vienmēr ir reliģija. Kaut arī senlatvietis bija politeists, t. i. pielūdza vairākas dievības, taču XII g. s. viņam nebija vairs svešs arī viendievības jēdziens, jo laba daļa letgaļu ir pareizticīgi, kristīgi. Labsirdīgais Dieviņš, pēc senlatviešu uzskatiem, staigāja apkārt, apveltīdams labos un pārmācīdams, labāk sakot, pamācīdams ļaunos. Šaurāki uzdevumi un pienākumi ir citiem dieviem. No tiem pirmo vietu ieņēma Pērkons un cilvēku likteņa lēmēja Laimes māmuļa. Par zirgiem rūpējās Ūsiņš, ražu — Jumīs u. t. t. Ļoti parasts dievību nosaukums bija „māte“. Tā bija: Lauku māte, Meža māte, Vēja māte, Ceļa māte u. t. t. Vēl tagad Kurzemē šur tur mātes biedina bērnus: „Neej pie upes, ka tevi neierauj ūdens māte.“ Ticēja arī dvēseles nemirstībai un godināja viņsaulē aizgājušo senču dvēseles, veļu laikā tās mielojot.

Kaut arī mēs nekā nezinām par mūsu sentēvu svētnīcām — templiem, tad tomēr par svētvietām: svētiem kalniem, birzīm un citām dievu piesaukšanas un upuru vietām dzirdam pietiekoši. Jādomā, ka bija īpaša priesteru kārta. Kāds Bonells (Das Inland 1852. g. Nr. 6) atrod, ka chronists Indriķis ar vārdu „vecajie“ (seniores) domājis arī priesterus.

Neskaidrs ir jautājums, vai senlatviešiem bijušas savas rakstu zīmes. Noteiktu atbildi grūti dot, jo līdz mūsu laikam neviens tiešs rakstu piemineklis uzglabājies nav. No otras puses,

*) Ibidm 23. l. p.

zinot, ka vikingiem bija savas rūnas, krieviem no Bicanses pārņemtas rakstu zīmes, grūti iedomāties, ka latvieši vieni paši būtu palikuši bez tādām starp abiem minētiem kaimiņiem. Nekas mums neliecina, ka mūsu sentēvi būtu bijuši tik trūli. Drīzāk gan jādomā, ka rakstīts uz tik neizturīga materiāla (piem. koka), kas ātri bojājas, vai arī mūsu rakstus iznīcinājusi kāda apzinīga roka. Chronists Grunavs jau starp citām nozudušām grāmatām min kādu, kaut arī ne senlatvju, tad taču prūšu valodā sarakstītu Dīvoņa chroniku. Prūšu burti esot atgādinājuši krievu burtus. Tāpat esot nozudusi XIII g. s. Modenas Vilhelma sarakstītā prūšu gramatika. Ja atcerēsimies vēl, ka Tālavas latvieši un arī daļa no Jersikas valsts iedzīvotājiem jau bija kristīti pareizticībā, tad nebūtu neticami, ja mūsu sentēvi no krieviem būtu pārņēmuši arī rakstu zīmes. Tas bija vēl vieglāki tāpēc, ka savā misijas darbā krievi turējās pavisam pie citiem papēmieniem nekā vāci. Krievi centās no pašu latviešu vidus izaudzīnāt mācītājus un misionārus. Vēl tagad Maskavā glabājas 1270. gadā latvieša Jurģa sarakstīts evaņģēlijs slavu valodā. Jurģa tēvs bijis mācītājs, kā prof. Švābe domā, Jersikā un pēc vācu ienākšanas aizgājis uz Naugardu (Novgorodu). Pie tam nav nekāda pamata domāt, ka Jurģa tēvs būtu bijis pirmais un vienīgais pareizticīgo priesteris — latvietis.

Tāpat nevar apgalvot, ka nekad pirms XII g. s. senlatviešu, vai pat visas baltu ciltis nebūtu sastādījušas lielāku apvienotu valstisku veidojumu. Atcerēsimies, ka ap šo pašu laiku bija sairusas arī krievu un poļu valstis. Arī pašā Vācijā nebija daudz labāki. Vai tad nav dabīgi, ka arī senlatvieši XII un XIII g. s. atrodas tādā pat politiskā šķīdonī? Kas zina, vai nav nopietnāki jāpārdomā chronista Lūkasa Davida vēstījums par baltu apvienotāju un likumdevēju Videvudu, kas dzīvojis ap 500. gadu pēc Kristus? Un pat ja tā būtu tikai legenda, kā to grib vāci, tad tomēr jābūt taču kādam cēlonim, kā viņa varēja rasties.

Kopā savelkot, jāsaka, ka ne saimnieciskās, ne garīgās kultūras laukā vāci nekā ne varēja atnest, ne atnesa. Tanī ziņā mūsu sentēviem viņu gudrību nevajadzēja. Turpretī politiskā viltībā, sevišķi rīdīšanas un skaldīšanas mākslā vāci bija pārāki. Bet lielākais senlatviešu trūkums bija valstiskā sadrumstalotība. Tikai tā padarīja par iespējamu vācu uzkundzēšanos.

2. Vācu ienākšana un nostiprināšanās

Jau sākot ar VIII g. s. beigām novērojama parādība, ko sauc par vācu spiešanos uz rītiem. Vispirms šī parādība skar slavus, kas ilgi un sīvi pretojas. Bet tā kā tie nav apvienoti, tad soli pa solim vāci virzās uz priekšu un ap XII g. s. vidu (1138.) sasniedz Baltijas jūru. Tur nopostītās slavu pilsētas vietā dibina Lībeku (vispirms 1143. gadā, bet pēc ugunsgrēka citā vietā pilsētu uzceļ 1158. g.). No šejienes vācu tirgotāji dodas Baltijas jūrā, vispirms apmierinādamies ar Visbijas starpniecību. Tur jau ap 1163. g. pastāv vācu tirgotāju nometne. Bet uz ilgu laiku viņi ar to neapmierinājās. Tie mēģināja paši nokļūt Austrumbaltijas zemēs un tirgoties tieši ar turienes tautām bez visbijiešu starpniecības. Tā vācu tirgotāju kuģi nonāk Daugavas grīvā. Kurā gadā tas īsti noticis, grūti pateikt, bet katrā ziņā pēc 1163. gada. Tā tad nevis vētra nejauši iedzina lībekiešu (ne bremeniešu!) kuģus Daugavā, bet brauciens bija apzinīgi nodomāts un meklēts. Ar to bija nodibināti tieši tirdznieciskie sakari starp Lībeku un Daugavas krastiem, kaut arī vēl pēc tam kuģi parasti pietāja Gotlandē, t. i. Vizbijā, jo arī tur, kā redzējām, apmetušies vācu tirgotāji. Pēdējie sekmīgi cīnās ar saviem skandināvu konkurentiem, tos arvienu vairāk izspiežot no Baltijas jūras tirdzniecības.

No sākuma arī svešie tirgotāji nekādas citus soļus nesper, bet apmierinājas ar labo peļņu. Viņi izdevīgi iegūst dažādas ādas, medu, vasku, labību un citus vietējos ražojumus. Ieved Rietumeiropas pilsētu un zemju ražojumus. Starp tiem redzamu vietu ieņem sāls un vadmala, tāpat arī dzelzs. Ikšķilē vāci ierīkojuši savu preču noliktavu. Ziņas par jauno zemi izplatās ātri un pievelk jaunus tirgotājus. Jo no vācu viedokļa iebraukšana Daugavas grīvā bija jaunatradums, un viņiem šī zeme bija „jauna”. Turpretī skandināvieši jau bija seni paziņas un viesi.

Tā tad redzam, ka vācus ar šejienes zemi saista tīri saimnieciskas intereses. Lai tās vēl vairāk nodrošinātu, ap 1180. g. tirgotāji atved sev līdzī augustīņu mūku Meinhardu veikt misijas darbu. Viņš nebūt nedodas pie kuršiem vai zemgaļiem, kuri patiešām kristīgās ticības neskarti, bet paliek pie lībiešiem, kaut gan tie jau iepazinušies ar kristīgo ticību no krieviem un, laikam, daži jau kristīti. Tas tādēļ, ka

vāciem daudz svarīgāks Daugavas ūdens ceļš nekā Zemgale un Kursa. Tāpat, kā vēl redzēsim vēlāk, arī turpmāk vācu izplatīšanās un „atgriešanas” tieksmes vispirms vēršas pret pareizticīgiem Tālavas un Jersikas valšķu iedzīvotājiem un tad tikai pret „pagāniem” kuršiem un zemgaļiem. Citiem vārdiem, kristīgā misija ir tikai veikla sega pavisam citiem nolūkiem.

Izdabūjis no lībiešu un Jersikas valsts nominālā virskunga Polockas kņaza Vladimira atļauju palikt un sludināt kristīgu ticību, Meinhards apmetas Ikšķilē, uzceļ koka baznīciņu (1184. gadā) un sāk savu darbu. Jau nākošu ziemu uzbrūk leiši, un pirmajam Livonijas misionāram līdz ar citiem pilsētiņas iedzīvotājiem jāmeklē glābiņš mežā. Šo gadījumu Meinhards izmanto savā labā, solīdams uzcelt lībiešiem Ikšķilē mūru pili, ja viņi kristītos. Ikšķilieši ar to mierā, un 1185. gadā Gotlandes mūrnieki sāk celt solīto cietoksni līdz ar baznīcu. Bet vispār Meinhardam un viņa tuvākajam palīgam Teodoricham ir maz panākumu. Lībieši pie kristīšanās grūti piedabūjami. Šķiet, tur vainojama baznīcas prasāmā „desmitā tiesa”, t. i. 10% nodoklis, resp. nodeva no ražas. Mazo kristīšanas sekmju dēļ Meinhards jau sācis domāt par krusta karu, kā to redzam no Indriķa chronikas. Bet tomēr par šo cienījamo sirmgalvi jāsaprot, ka viņš bija īsts misionārs un nav aptraipījis savu augsto uzdevumu asinīm. Esot cēlis arī mūra pili un baznīcu Salaspilī (uz Mārtiņa salas Daugavā). Jau nās pils tomēr nekā negroza — lībieši, ja arī piedabūti pie jaunās ticības, bieži vien pēc kristīšanās atgriežas atkal pie vecajiem dieviem, kristību nomazgājot.

Pēc Meinharda nāves*) (1196. g.) Bremenes virsbīskaps par Livonijas bīskapu ieceļ kādu klostera priekšnieku Bertoldu. Tas ierodas savā jaunajā darba vietā 1197. gada pavasarī. Viņam trūkst Meinharda pacietības. Redzēdams miermīlīgas kri-

Bīskaps Meinards.

*) Vispirms apglabāts Ikšķilē, bet 14. g. s. pārvests uz Māras baznīcu Rīgā.

stīšanas lēno gaitu, viņš tūlīn atgriežas uz Vāciju, ko apceļo, aicinādams sev līdz krusta karotājus. Attiecīgo rakstu — bullu viņš no pāvesta dabūjis. Jo katoļu baznīcas galvas sen sākuši uzskatīt kristīgo misiju par vienu no saviem galveniem uzdevumiem. Pie tam krusta karš uz austrumiem nav vairs svešs, tādu jau 1147. gadā ved pret vendiem (slavi tag. Rītvācijā) ar devīzi: „Kas negrib kristīties, tam jāmirst“. Jāņem vērā arī tas, ka krusta kari mūsu virzienā vāciem tuvāki un ienesīgāki, nekā došanās uz tālo Palestīnu. Pateicoties katoļu baznīcas centralizācijai, varēja arī citu tautu krusta karotājus novirzīt uz Livoniju, kas pa daļai arī notiek. Ievadījis jauno misijas kursu, protams, Bertolds, jo 1198. g. viņš atgriežas Daugavas grīvā ar kara spēku. Pats atgriešanas darbs gan līdz ar to jau sagandēts. Jo arī turpmākos kristīšanās gadījumos, darīšana vairāk ar politiskiem apstākļiem un nepieciešamību nekā ar reliģisku pārliecību. Tāpēc arī gadu simteniem ilgi kristietībai pie šejienes tautām tik mazas sekmes.

Vai tad Bertolds kādu mēģināja pārliecināt? Nē! Nekā vairāk neprasot, uzstādīja lībiešiem noteikumu kristīties. Tā kā pēdējie uz to nebija pierunājami, tad vajadzēja izšķirt zobenam. Zināms, XII g. s. cilvēks sprieda citādi nekā mēs, tomēr grūti arī tad savienot mācītāja un kara vadoņa amatus. To skaidri pierāda lībiešu atbilde Bertoldam: „...tos, kuri ticību ir pieņēmuši, tu piespied pie viņas turēties, citus to pieņemt aicini ar vārdiem, ne sitieniem (Indriķa chron. II nod. 5. §)“.

Notika kauja, domājams smilšu kalnos, tagadējā Rīgas vietā. Vācieši esot uzvarējuši, bet pats Bertolds kritis no lībieša Imautas rokas. Uzvarētiem jākristās un jāuzņem garīdznieki. Krusta karotāji, dabūjuši solīto grēku piedošanu, omulīgi atgriežas mājās. Bet lībieši pēc mēneša padzen garīdzniekus un kristību nomazgā. Tas ir viss kara gājiena iznākums.

1199. g. par bīskapu ievēti Bremeņu domkungu, vēl gados pajauno Albertu. Viņš ir nemēģina bez karaspēka doties uz Livoniju (zeme bija tā nosaukta pēc pirmās tautas, kuru vācieši pie Daugavas sastapa), bet apbraukā hercogus un ķēniņus (dāņu un vācu) kara palīdzību lūgdams. Pāvests Innocents III (1198.—1216.) domā, ka viņam, t. i. pāvestam, tiesība valdīt par visu pasauli un grib iekarojamo un kristāmo zemi valdīt tieši no Romas. Tā ieinteresēts Livonijas iekarošanā, viņš arī nem Albertu savā tiešā aizbildniecībā un ar 1199. gada bullu (vēstījumu) aicina vestfāliešus un sākūs krusta karā uz Livoniju, solot tās pašas žēlastības, ko Palestīnas karotājiem. To pašu Innocents III atgādina arī 1204. g.

Tā, apbruņojies ar laicīgu valdnieku labvēlību, pāvesta svētību un kara spēka pavadīts, Alberts 1200. gada aprīlī ierodas Daugavā. Viņa flote esot sastāvējusi no 23 kuģiem. Salaspilī viņš atrod vēl paglābušos dažus mūkus. Savu dvēseļu glābšanas darbu Alberts sāka ar to, ka nopostīja lībiešu ciemus un laukus. Šādas mežonības iebiedēti, lībieši lūdza mieru, un divi — ievērojamākie viņu vadoņi Asso un Kaupo pieņēma kristīgo ticību. Arī nākošais Alberta solis maz saskanēja ar kristīgās ticības morāli. Saaicinājis pēc miera noslēgšanas pie sevis uz dzīrēm lībiešu vecajos un tos pacienājis, viņš liek ielenkt mielasta vietu un pieprasa ķīlniekus. Tā bīskapa rokās nāk 30 lībiešu augstmaņu dēlu, kurus aizsūta, kā stāsta, uz Bremeni audzināt par kristīgiem. Vēsturnieks Otto fon Rūtenbergs arī saka, ka šai pirmai kristīgo viltībai bijuši bieži pakal darinājumi (O. f. Rūtenbergs Baltijas Vēsture 59. l. p.).

Tā kā Ikšķile ir tālu no jūras un kuģus, braucot augšup pa Daugavu, var apdraudēt ienaidnieki, Alberts izvēlas savai rezidencei jaunu vietu — pie Daugavas attekas Rīdžiņas. Te viņš 1201. gada pavasarī, atgriezies no Vācijas (ceļojis turp un atpakaļ pavisam 14 reizi), dibina pili un tirgus vietu (pilsētu). Arī šim jaunajam pasākumam bīskaps izkaulējis pāvesta svētību dažādu priekšrocību veidā. Piemēram, lai jaunai pilsētai — Rīgai nebūtu tuvumā konkurences, ar pāvesta „bullu“ bija aizliegts, piedraudot ar nāves sodu, apmeklēt Zemgali un tās ostu. Draudi arī tikuši izpildīti. Kad kāds kuģis tomēr gribējis doties pa Daugavu uz leju uz Zemgaļu ostu, kapteinis un stūrmanis nežēlīgi nogalināti, bet pārējie kuģa ļaudis padzīti (Indr. chr. IV nod. 7. §).

Krusta karotāji tomēr nebija nekāds derīgais ierocis iekarošanas plāniem, jo rudenos atgriezās uz Vāciju, ieguvuši bagātu laupījumu un grēku piedošanu. Vajadzēja padomāt par kara spēku, kas paliktu Livonijā arī pa ziemu. Alberts gan mēģināja to panākt, pārnesot uz mūsu dzimteni Rietumeiropas feodalismu (kā pirmie izdotie lēņi jāmin Lielvārde un Ikšķile), bet arī šis veids nesolīja lielus panākumus. Tādēļ 1202. gadā ar pāvesta piekrišanu bīskaps dibina „Kristus kareivju brālību“ (Fratres militiae Christi) jeb tā saucamo zobenbrāļu ordeni, par kura pirmo prieksnieku-mestru kļūst Vinno.

Tā sagatavojies, Alberts var stāties pie zemes iekarošanas. Savus spēkus viņš nebūt nepārvērtē un tādēļ pūlas ar citām apkārtējām tautām sadzīvot mierā, vai pat slēgt draudzību, kā

Krustneši.

piemēram ar zemgaļiem, lai vieglāki pieveiktu izraudzīto upurju — libiešus. Visam jānotiek pakāpeniski — katrai tautiņai un novadam sava kārtā un libiešiem, kā tuvākajiem, pirmiem. Tie mēģināja pretoties gan savienībā ar polockiešiem, gan ar leišiem, bet vienmēr viņus uzvarēja un bargi sodīja, slepkavojot ļaudis, dedzinot mājas un aplaupot. Vācu misijas darbu var raksturot šinīs pat gados notikušā kauja ar leišiem pie Ropažiem, kuri Svelgates vadībā atgriežas no sirojuma pa Igauniju. Leišus uzvarēt palīdz zemgaļi Viestura vadīti. Bet vāci apkauj ne tikai leišus, bet arī igauņu gūstekņus, nocērtot tiem galvas, jo „tie uz kristīgiem neturot labu prātu“.

1206. g. libiešu zemi jau var skaitīt par iekarotu. 1207. g. viņu arī sadala. Ordenis iegūst vienu trešdaļu, bīskaps divas.

Pēc diviem nesekmīgiem Polockas kņaza kara gājieniem uz Rīgu (1203. un 1206. g.), vāci pāriet uzbrukumā, lai atņemt

arī nākošās polockiešu meslu zemes. Vispirms tas notiek ar Koknesi. Turienes kungs Veseke spiests atdot pusi savas pils un novada — bīskaps aizsargāšot viņu no leišiem. Patiesie padošanās motīvi paliek nezināmi — nevar taču ticēt Indriķa naivajam vēstījumam. Nākošu gadu tāds pats liktenis skar Sēlpili. Pēdējā esot īstie leišu iebrukumu vārti. Tur viņu sirotāji atpūšoties un ceļoties pāri Daugavai. Tāpēc liels vācu un lībiešu karaspēks (pēdējie piespiesti iet līdz vāciem viņu kara gaitās) 1208. g. aplenc Sēlpili un posta apkārtējos tīrumus. Pēc sīvas cīņas Sēlpils padodas — sēļi solās kristīties un izpildīt citas prasības. Atliek atgādināt, ka ir Koknese un sēļu zeme piederēja pie Jersikas karaļvalsts kā pavaltis. 1209. g. jau arī sagatavots sitiens pašam valsts centram — Jersikas pilsētai un pilij. Apvainojumi tie paši, kas Sēlpilij, laižot cauri leišus, jo ķēniņš esot ar tiem radniecīgi saistīts (Jersikas ķēniņa Visvalža sieva ir Lietuvas augstmaņa Daugerutes meita). Tā kā jersikieši bija pareizticīgi, tad chronists Indriķis viņus maldīgi sauc par krieviem. Vispār par Jersikas ieņemšanu chronista ziņas nav pilnīgas. Viņš rakstījis pēc 15 gadiem, kad šis tas aizmirsies. Bez tam viņam savs partejisks viedoklis, jo jāraksta bīskapa Alberta uzdevumā. Ir lietas, kas jānoklusē, ir, kas jāizceļ. Tikdaudz ir skaidrs, ka Visvaldis zaudējis kauju. Vācieši ieņem pilsētu. Viņu rokās krit bagāts laupījums*) un daudz gūstekņu; starp tiem arī Visvalža sieva. Pats karalis pārbēdzis pāri Daugavai (laikam Dignājas pili) un noskatījies savas pilsētas degšanā. Pēc chronista Indriķa vārdiem viņš, izdvesdams smagas nopūtas un grūti vaimanādams esot izsaucies: „Ai, Jersika, mīlā pilsēta! ai, manu tēvu mantojums! ai, nenojaustais gals manai ciltij! Vai man! jo esmu dzimis, lai redzētu savu pilsētu liesmās, lai redzētu savas tautas iznīcināšanu!“**) Tādus zīmīgus un dziļi tragiskus vārdus Indriķis liek Jersikas ķēniņa mutē! Un tā rīkojas kristīgas ticības izplatītāji ar kristīgu pilsētu un kristīgu valdnieku!

Bīskaps laiž Visvaldim ziņu, lai nāk uz Rīgu, ja grib slēgt miera un atdabūt gūstekņus. Satriektajam valdniekam nekas cits neatliek. Rīgā viņam pazemīgi jālūdz no bīskapa piedošana, jāapsolās nepiedalīties leišu un krievu kara pasākumos un turēties pie katoļu ticības. Vārdu sakot, jāpieņem visi diktētie miera noteikumi. Valsts „jāatdāvina“ baznīcai un jāsaņem atpakaļ kā lēnis tas, kas līdz šim piederējis par dzimtu.

*) Starp citu arī svētbildes un baznīcu zvani!

**) Indr. chronika 13. nod. 4. §.

Pie tam ne jau visu savu valsti Visvaldis saņem atpakaļ, bet tikai tos novadus, kurus vācu misionāri vēl nav pārstaigājuši kristīdami. Un novadu kristīšana bija gaužam vienkārša: krustceļos uzcēla lielus krustus un pa ciemiem izsūtīja svētītu ūdeni. Tā ātrā laikā varēja „kristīt” plašus apgabalus. Tā kā Visvaldis saņēmis lēni ar trim karogiem, tad jādodomā, ka tas nozīmēja, ka viņa valstī vēl ietilpst trīs novadi. Padošanās akts sastādīts tā, ka no tā vien nevar izprast īstos Visvalža rīcības iemeslus, nemaz nevar redzēt, ka viņš bijis spiests uz savas valsts „atdāvināšanu”. Pievedīsim šo latviešu karaļvalsts bojā ejas dokumentu: „Darām zināmu, ka Jersikas karalis Visvaldis mums ir padevis un Jersikas pili, kas viņam pieder par dzimtu, kopā ar teritoriju un visām zemēm nodeva baznīcai kā likumīgu dāvinājumu un, zvērējis mums vasaļa uzticību, saņēma no mūsu rokām kā labdarījumu (beneficiju).“*) Dabūjis atpakaļ savu sievu un gūstekņus, Visvaldis atgriežas Jersikā un sāk atjaunot tēvu tēvu pili un pilsētu. Bet jau 1214. g. ar bīskapa atļauju Kokneses vācu vasaļi iebrūk Jersikā un to izlaupa. Vācu rīcība spiedusi Visvaldi mīt vecās tekas — draudzēties ar veciem ticības biedriem — krieviem. Laikam tādēļ 1224. g. viņam atkal atņem daļu no valsts, vai, kā senrakstos teikts, „viņš lūdz pieņemt”. Šādu pieklājīgu paņēmieni jau lietā vēl tagad, kad piespiež kādu „atlūgties no amata”. Nākošā, 1225. g., Visvaldis ieradies Rīgā „apsveikt” pāvesta sūtni (legatu) Modenas Vilhelmu, kam bija dotas ļoti lielas pilnvaras. Jādodomā gan, ka Visvaldis vairāk būs nācis sūdzēties un bīskapam par attaisnojumu Indriķis rakstījis savu chroniku. Vēl 1230. g. Visvaldis ir dzīvs. Laikam galīgi savu valsti zaudējis 1239. g., kad bīskaps pusi no Jersikas pils un novada piešķir ordenim. Varbūt, ka tas noticis arī agrāk, jo pēc dažām ziņām 1239. g. no Jersikas bijušas vairs tikai drupas. Polockas kņazi no savām tiesībām bija atteikušies jau 1212. g. Jā, par ciņu ar pagāniem jau nu gan nekādā ziņā nevar nosaukt pareizticīgās Jersikas valsts sagraušanu. Vāciešus te vadīja tikai politiski un tirdznieciski nolūki.

Jā pie Jersikas valsts piederēja visas tagadējās Vidzemes austrumu daļas un Latgales dienvidus puse, tad otra, t. i. ziemeļu puse sastādīja Tālavu ar visām viņas pavalstīm. Robeža starp abām šīm latviešu valstīm iet apmēram šādā virzienā: no Sāruma pilsvietas (Priekuļu pagastā pie Cēsīm) uz Cesvaini un Lubānu. Tā tad 1209. g. bīskaps bija ieguvis zemes uz dien-

*) Citāts pēc prof. A. švābes „Senātne un Māksla” I, 27. l. p.

vidiem no šīs līnijas. Bet Tālavas kungi vēl paši tura savus novadus un pilis.

Ir arī tādi novadi, ko nevar pieskaitīt ne pie Lības (lībiešu zemes), ne Tālavas. Tāpat iedzīvotāju sastāvs tautības ziņā šinīs robežzemēs jaukts. Tur dzīvo i lībieši i latvieši. Par tādu apvidu jāuzskata, piemēram, Idumeja, vēlākā Straupes draudze. Arī Cēsu apkārtnē XIII g. s. vēl nav tīri latviska, jo 1210. g. tur atrod vendus. Kristītas šīs zemes jau 1206. g.

Kamēr nav galīgi pakļauta Jersika, Tālavas virzienā vāci savu iespaidu paplašina ļoti uzmanīgi un diplomātiski. Sevišķi veikli viņi izmanto tālaviešu nesaskaņas ar igauņiem, piedāvādami karā pret pēdējiem savu palīdzību. Tā arī 1208. g. latviešu kungi: Soteklas Rūsiņš, Autinas (prof. Švābe domā, ka Autīna, varbūt, politiski piederējusi pie Jersikas valsts. Sējējs 1936. g. Nr. 2.), Varidotis, Beverinas Tālivaldis, noslēdz ar mestra vietnieku Cēsīs — Bertoldu, draudzības līgumu. Ar to iedegas nežēlīgi karī ar igauņiem. Šinīs cīņās un sirojumos sevišķu uzņemību parāda Rūsiņš. No igauņu pusēs ar vadoņa dāvanām un karavīra drosmi izceļas Lembits. Katra no karotājām pusēm cenšas pēc iespējas vairāk izlaupīt un izpostīt pretinieka zemi. Asiņainajos karos krīt (1210.) arī lībiešu kungs Kaupo ar savu dēlu un znotu. Kara postam 1211. g. pievienojas mēris un 1212. g. pavasarī bads. Varbūt, ka šīs likstas piespiež abas puses noslēgt mieru. To vēlējies arī bīskaps, negribēdams pagaidām pārāk sanaidoties ar Igaunijas zemju un Tālavas meslu kungiem pliskaviešiem. Drīz parādās nesaskaņas starp pašiem līdzšinējiem kara biedriem. Turaidieši, idumieši un Autinas latvieši sūdzas par Cēsu zobenbrāļiem, tie nolaupījuši dravas, laukus u. c. Tā kā citādi taisnība nav panākama, izceļas dumpis. Latvieši un lībieši sapulcējušies Dabreļa pilī Satezelē. Tur viņiem uzbrūk vāci. Krīt viens no sacelšanās vadoņiem, dūšīgais Rūsiņš, brīdī, kad viņš, pretinieku Bertoldu sveicinādams, noņēmis savu bruņu cepuri. Kaut gan latvieši un lībieši aizstāvas varonīgi, viņiem tomēr neveicas un beidzot jāpadodas. Liekas, ka ne mazumu pie šāda iznākuma vainīga Rūsiņa nāve. Pēc dumpja apspiešanas bīskaps ķildu izšķīr šādi: bišu kokus latvieši dabū atpakaļ, bet laukus pret nelielu atlīdzību var paturēt bruņinieki. Sacelšanās vadoņiem un vecajiem uzliek naudas sodu. Kopējais sods — nodevu palielināšana. Mērenās „kungu tiesas“ (2 pūri labības no arkla) vietā ievieš „desmito tiesu“. Vienu no sacelšanās vietām Autīnu 1213. g. bīskaps apmaina ar ordeni pret Jersikas trešdaļu. Vispār ordenis cenšas iegūt Gaujas koridoru t. i. zemes ap Gauju — citiem vārdiem tirdzniecības ceļu uz Pli-

Jaunais zinātnieks Nr. 46. — 2.

skavu*) ar krieviem jau sen pazīstamām tirgus vietām (Cēsis, Alūksne), jo prof. A. Švābe atrod, ka Autina meklejama Sārumbu pilskalnā (Priekuļu pagastā, 8 kilometrus no Cēsīm).**)

1213. g. notiek liels leišu iebrukums. Tie sagūsta ievērojamu Tālavas kungu Tālivaldi un viņa dēlu Varibulu un izpostījuši vēl Jumaru, aiziet. Kāds cits no sagūstītā kunga dēliem, Rameko (Rameķis), dzenas leišiem pakal, mēģinā-dams glābt tēvu un brāli. Pirmajam izdodas izbēgt, bet Vari-bulu, laikam, leiši nogalinājuši.

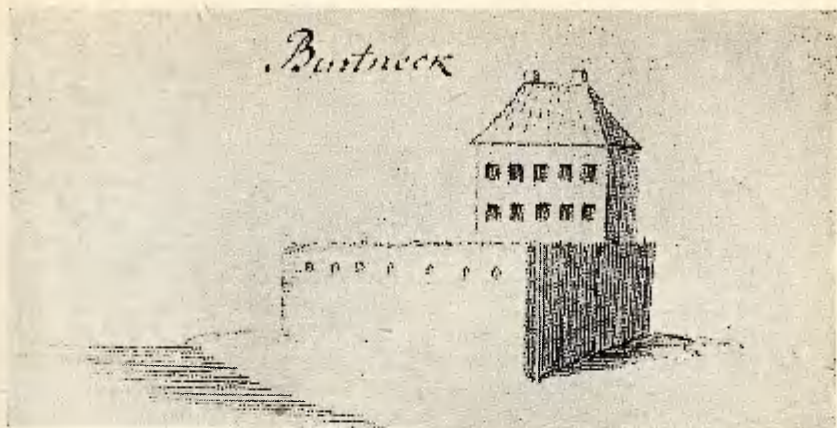
Tālaviešu stāvoklis nav apskaužams: bez leišu sirojumiem draud atjaunoties atkal karš ar igauņiem, jo 1212. g. miers no-slēgts tikai uz trim gadiem. Tāpēc arī sapratīsim, ka Tālivalža dēli meklē palīdzību pie vāciem. Atliek tikai izvēlēties ordeni vai bīskapu. Tas, ka 1214. g. Rameķis ar saviem brāļiem iero-das Rīgā pie bīskapa vietnieka Raceburgas Filipa, no-zīmē ordeņa politisku neveiksmi. Prof. A. Švābe atrod, ka šī padošanās ir lēņtiesisks darījums — Tālivalža dēli no-dod savus novadus baznīcai un saņem tos at-pakaļ kā lēņus. Cik īsti Ramekam brāļu ir, nav teikts. Bez Varibula varam nosaukt vēl Drivivaldi (Druvvaldi). Jaunie vasaļi atstāj pareizticību un pāriet ka-toļu ticībā. Par labprātīgu padošanos viņiem arī uzliek visai mazu „kunga tiesu“ — vienu pūru labības no divzirgu zemes, t. i. diviem arkliem. Bīskaps apsola viņus aizsargāt no leišiem un igauņiem. Jāatgādina, ka bez ordeņa vīriem un sa-viem vasaļiem bīskaps vēl katru gadu sagaidīja sezonas karo-tājus — kas parasti rudenos atgriezās mājup bez grēkiem, bet ar bagātu laupījumu. Saprotams, ka arī Rameķa un viņa brāļu pavalstniekiem jāpāriet jaunajā ticībā. Viņus tanī ievadīt uz-dots chronistam Indriķim. Tālivaldis pats gan līdz sa-vai nāvei palika pareizticīgs.

Bīskaps tā bija ieguvis labu daļu Tālavas. Pārējā paliek vēl pareizticīga. Tās kungi, piemēram Melūķis un Var-gribis, ir vēl joprojām tikai zobenbrāļu sabiedrotie.

1215. g. karš ar igauņiem iet atkal vaļā. Tur Tālivalža dēli jau piedalās kā bīskapa vasaļi un pārved Beverinā 3 podus su-draba. Bet tanī pat gadā igauņi bagātīgi „atmaksā“ un nāk-dami atpakaļ no Autinas Trikātā sagūsta Tālivaldi. Cepina to dzīvu uz uguns prasīdami, lai uzrāda visus savus dārgumus. Tā šausmīgā nāvē vecais Trikātas kungs beidz savu dzīvi. Šo

*) A. Švābe „Tālava“. Sējējs Nr. 2. 1936.

**) Ibid. 140. l. p.

Burtnieku pils.

notikumu latvieši neatstāj neatriebtu, un vienā pašā 1215. g. 9 karaspēki viens pēc otra posta un laupa Igauniju.

Karā iejaucas arī krievi un 1216. g. ieradušies Tālavā savākt meslus (pagastu), nodedzina Beverīnu un citas pils. Krievu iebrukums notiek arī 1218. g. Latvieši dzenas pakaļ un izsiro krievu novadus. Nākošā (1219. g.) abpusīgiem sirojumiem ierosinājumu dod latviešu kungi Melūķis un Vargribis*), izpostīdami un izlaupīdami Pliskavas novadu. Protams krievi nepaliek neatmaksājuši. Tā tas turpinājas gadu no gada. Šinīs karos ar igauņiem un krieviem daudz latviešu parādījuši tādu varonību, ka to nevar nepieminēt arī citādi pret nevāciem stipri vienaldzīgais chronists. Lai minam tikai Veķi, Roboamu, Doti, Paiki u. c. Pēdīgi 1224. gadā noslēdz ar Pliskavas krieviem mieru. Tie atteicas no visām citām tiesībām uz Tālavu, izņemot meslus. Vēl 1285. g. pie Alūksnes vāci nogalinājuši 40 krievu meslu ievācēju.

1224. g. jau visa Tālava nonākusi atkarībā no vāciem, jo notiek tās sadalīšana starp ordeni un bīskapu. Attiecīgais akts skan tā: „Svētās un nedalāmās Trīsvienības vārdā. Mēs, Alberts, no Dieva žēlastības Rīgas bīskaps, gribam, lai visiem tagadējiem un nākošiem Kristus ticīgiem vienmēr būtu zināms, ka novadu, ko sauc par Tālavu, saskaņā ar pāvesta kunga rīkojumu, kas dots mums un Kristus bruņiniekiem attiecībā uz Lī-

*) Prof. A. Švābe domā, ka šo kungu valstis meklējamas Gaujienas un Alūksnes novados.

biju un Latviju, sekojot gudru vīru padomam, sadalām ar minētiem brāļiem šādi: ciemu, kas atrodas pie Vijas upes, tā (bīskapa) vīra (t. i. vasaļa) īpašumu robežās, kurū sauc par Rameku, un visu, kas pirms šīs dalīšanas bija mūsu valdījumā līdz pat Burtņiekiem, ar baznīcām, desmito tiesu un visiem laicīgiem ienākumiem viņi valdīs līdz ar civilo tiesas varu. Bet laimējot (izrādījās, ka) mūsu divkārsā daļā ar visām tiesībām ietilpst: Gibbe, Jovnate, Jeie, Ale, Zlavka, Saueke, Virevele, Zurvegale, Metsene, Gulbana, Jazoa, Prebalge. Ko līdz šim minētie (zoben) brāļi bija pirkuma vai dāvinājuma ceļā ieguvuši aprakstītās robežās no zvejām, (biš) kokiem, pļavām vai tīrumiem, turpmāk būs mūsu. Tāpat viss tas, kas mums piederēja viņu tiesā, tagad brīvi piederēs viņiem. — Bez tam novads, ko sauc par Gaujienu, iepriekš teiktā kārtā piekrit viņiem, kamēr mums pašiem no šī novada paliek Berezne, Pornuwe, Abelen un Abrene. Bet lai vēlāk kāds ar neapdomīgu rīcību nemēģinātu šo mūsu dalījumu apstrīdēt, esam likuši izgatavot šo mūsu grāmatu un apstiprināt ar to (vīru) zīmogiem un vārdiem, kas bija klāt, kad tas notika: mūsu cienījamais brālis Leales bīskaps Hermanis, Rīgas lielākās baznīcas prāvests Jānis, bruņinieki: Dāniels no Lielvārdes, Konrāds no Ikšķiles, Jānis no Doles, Jānis no Bikkeshovedes, Engelberts no Tizenhūzes, mūsu gaitnieks Engelberts un daudz citu.“ Minētas tikai tās vietas, kurās kādi piederumi ordenim vai bīskapam. Daudzus no dalīšanas akta minētiem nosaukumiem grūti segt ar tagadējiem. „Gulbana“ un „Prebalge“ bez šaubām būs tag. Gulbene un Piebalga, Zurvegale — Cirgaļi, bet kur lai atrod tādās vietas, kā: Jeie, Jovnate u. c.? Prof. A. švābe mēģinājis noteikt minēto ciemu atrašanās vietas, pie kam dažus viņš novieto ziemeļu Latgalē, kas droši vien arī būs taisnība. Visas Tālavas centrs būs bijusi Trikāta, kur dzīvoja un mira Tālivaldis. Viņa dēli vēl dažas gadu desmitis ir vācu vasaļi un zaudē savus lēņu novadus tikai 1259. gadā. Tas pats notiek ar citiem latviešu kungiem, izņemot retus, kas prot labi pielāgoties un pat pārvācoties.

Kā jau redzējām, kur šī savā laikā izrādījās par cienīgiem pretiniekiem vikingiem un prata uzstāties arī vienoti.

To viņi pierāda arī vēl XIII g. s. Pret vāciem tie gan no paša sākuma vēl nav naidīgi uzstājušies. Bet, ja var ticēt chronistam Indriķim, 1201. g. sūtījuši savus sūtņus uz Rīgu slēgt mieru. Vai nu pēdējais bijis domāts tikai uz dažiem gadiem, vai arī vāci nav turējuši, kā parasts, miera noteikumus, bet jau 1210. g. (18. aprīlī) starp kuršiem un vāciem Zundā notiek jūras kauja. Tur kurši pierāda lielu veiksmi un prasmi. Var redzēt, ka jūras kaujas viņi jau pazīst, piesavinājuši zināmus

paņēmienu un taktiku. Nostāda uzbrucējiem pretī ik pa divi kuģiem blakus. Pie tam atvieglina savu kuģu priekšgalus no visiem smagumiem, tā kā tie paceļas augstu virs ūdens un vāciem grūti sasniedzami. Turpretī kurši no augšas viegli var iznīcināt uzbrucējus. Tādēļ arī kauja beidzas ar kuršu uzvaru, kaut gan tiem bijuši tikai astoņi kuģi (Indriķa chronika 14. nod. 1. §). Vācu līķus vēlāk uzlasījuši un apglabājuši gotlandieši. Kritušo starpā bijuši kādi 30 bruņinieku vien.

Šī panākuma ierosināti, kurši tanī pat gadā grib izvest pasākumu, kas izdošanās gadījumā būtu bijis par svētību visām šejienes tautām. Viņi izsūta sūtņus pie zemgaļiem, letgaļiem, lībiešiem un pat leišiem un krieviem, lai visi nāk palīgā iznīcināt svešnieku perēkli Rīgu un tos pašus ietriekt jūrā. Vai kāds var apgalvot, ka te nav rīkojies gaišs un tālredzīgs valstsvīra prāts, kas var un grib aizmirst sīkas savstarpējās cilšu cīņas kopējo briesmu priekšā?

Un tā Svētās Margarētas dienas rītā (13. jūlijā) agri kuršu flote parādās Daugavas grīvā. Neaizkardami svētcēlnieku kuģus pie Daugavgrīvas klostera, kurši steidzas uz Rīgu, lai to pārsteigtu. Ja daži zvejnieki nebūtu briesmas pamanījuši un aizsteigušies pilsētniekus brīdināt, tad tas arī būtu izdevies. Tikko Rīgā pienāca ziņas par draudošām briesmām, sāka zvanīt visi zvani un kas vien spēja, ķērās pie ieročiem. Kurši savukārt arī nekavējās un steidzās izlekt no savām laivām un uzbrukt pilsētai, slēpdamies aiz saviem lielajiem koka vairogiem. Lai uzbrucējiem nebūtu kur paslēpties un piemesties, vāci aizdedzina ārpilsētu — lībiešu ciemu. Kauja nikna, un Rīgas un līdz ar to vācu liktenis karājas matu galā. Ap pulksten deviņiem no rīta kauja apstājas. Kurši ietura azaidu. Pēc tam cīņa iedegas no jauna. Kurši vāc pilsētai apkārt malku un grib to aizdedzināt. Pilsētai pa to laiku steidzas palīgi no visām pusēm: bruņinieki no Salaspils, vāciem draudzīgais lībiešu kungs Kaupo u. c. Bet atkritušie lībieši nogaida, drošības pēc, cīņas iznākumu un kaujā nemetas. Tāpat rīkojas arī zemgaļi. Tad kurši savās laivās pārceļas uz Daugavas otru krastu, paņēmuši līdz savus kritušos, kurus viņi apbedī pēc savas parašas — sadedzinot. Kuršu bērū dziesmas drūmi skanējušas pāri Daugavai, vēl vienmēr turēdamas pilsētu bailēs. Trešajā dienā, par nožēlošanu, nekā nepanākuši, viņi aizbrauc. Tad aiziet arī zemgaļi. Tāpat nebija izdevies arī krievu mēģinājums ieņemt Koknesi.

Tepat divdesmit gadus par kuršiem vairs nekā nedzirdam. Tikai 1228. g. tie kopā ar zemgaļiem ieņem

Daugavgrīvas klosteri. Arī vāci, aizņemti karos ar igauniem, krieviem un leišiem, liek viņus mierā.

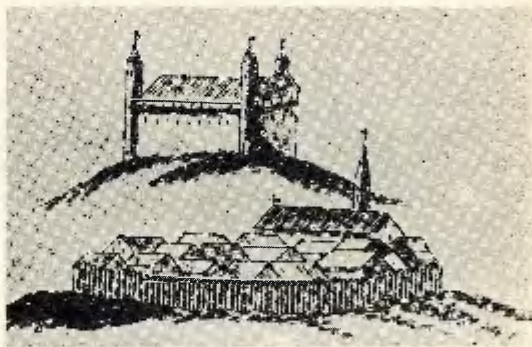
Pēc bīskapa Alberta nāves (1229. g.) Rīgas domkapituls, saziņā ar kaimiņu bīskapiem (Tērbatas un Sāmsalas), par savas diocezes ganu un valdnieku ievēl Magdeburgas premonstriešu mūku domkungu Nikolaju. Bet Bremenes virsbīskaps, pastāvēdams uz savām vecajām tiesībām, par Rīgas bīskapu iecel Albertu Zauerbēru. Kildu izšķirt pāvests uzdod savam legatam kardinālam Otonam. Tas lietu nodod tālāk vicelegatam Balduinam no Alnas. Pēdējais līdz lietas noskaidrošanai uzturas Livonijā. Ar viņu ved sarunas ķēniņš Lameķins un citi kuršu kungi (seniores). Sarunu rezultātā 1230. gada 28. decembra un 1231. gada janvāra līgumi, kurus slēdz Lameķins un kuršu kungi tieši ar pāvestu, kā vārdā Balduins rīkojas. Kurši solās kristīties, uzturēt priesterus, maksāt tādus pat nodokļus kā Gotlandes laucinieki, kurus kurši labi pazina; iet palīgā kristīgiem karos pret pagāniem un būt paklausīgi bīskapam, kuŗu pāvests iecels. Divu gadu laikā kuršiem jāaizsūta pie pāvesta sūtņi uzticības un padevības apliecināšanai un apzvērēšanai un pēc tam jārīkojas, kā Svētais tēvs to pavēlēs. Balduins pāvesta vārdā apsola kuršiem mūžīgu brīvību, tiesību un mantas neaizkaramību, aizsardzību no ienaidniekiem. Nav nemaz jābrīnās, kā dūšīgie kurši varēja tā uzreiz padoties. To darīdami nesaņemotam lietās patiesos apstākļus. Patiesībā te mēs redzam lielu politisku gudrību un labu apstākļu paziņšanu. Jo kā Rīgas bīskaps tā arī ordenis bija apieti, un pār viņu galvām kuršu kungu ar ķēniņu Lameķinu priekšgalā slēdz līgumu tieši ar pāvestu. Pēdējā protekcijā nodibināta kuršu brīvvalsts. Nevarēja taču paredzēt, ka paši kristīgie tik maz ievēros sava ticības galvas gribu.

Vai kuršiem izdevīgie līgumi, resp. līgums ar pāvestu maz bija spēkā un vai kuršu sūtņi arī bija Romā, isteni nemaz nav zināms. Vācieši Rīgā sacēla lielu brēku, Balduina solis nepatika ne pilsētai, ne bīskapam Nikolajam (kuŗu pāvests apstiprināja), ne ordenim. Neskatoties uz pāvesta Gregora IX bullām un Balduina uzstāšanos, ordenis, Rīgas pilsēta un domkapituls piespiež kuršus slēgt jaunu, daudz neizdevīgāku līgumu un dala Kursu tāpat kā tas notika ar Tālavu un Jersiku. Kuršu kungus piespiež atdāvināt savus īpašumus, lai saņemtu tos atpakaļ kā lēņus. Tas notiek vēl 1253. g.

Tā kā kurši nav mācījušies un raduši kalpot, viņi gaida tikai izdevīgu brīdi, lai svešnieku jūgu nokratītu. Un tāds, šķiet, pienācis 1236. g. pēc Saules kaujas. Kurši padzen visus vācus. Pēdējie pēc zobenbrāļu apvienošanās ar vācu ordeni sāk ķerties pie sistēmatiskas zemes atpakaļiekaŗošanas, ceļot Kursā savas pils (Kuldīgā, Embūtē, Grobiņā, Dundagā, Rindā u. c.). Arī pašu kuršu starpā nav vairs vienprātības. Daļu viņu kungu vāci ar dažādiem solījumiem dabūjuši savā pusē. Bez tam mestrs Dītrichs fon Grūningens 1244. g. ar lielu karaspēku pārstaigā Kursu postīdams un laupīdams. Izšķirīgā kauja notiek 1245. g. pie Embūtes, kur kuršiem palīgā atnākuši leiši ar Mindaugu priekšgalā. Kara dievs nav labvēlīgs kuršiem un viņu sabiedrotiem, tādēļ jāuzņemas atkal vecās nastas.

Bet brīvības gars ar to vēl nebija nomākts. Vēlreiz kurši izmēģināja sava zobena asumu. Kad 1260. g. pie Durbes, sastopot leišu karaspēku, kas atgriežas no Kursas ar laupījumu, vāci nesola atdot kuršiem leišu nolaupītās sievas un bērnus, tie pāriet savu agrāko ieroču brāļu — leišu pusē. Pēc šīs kaujas,

kurā aiziet bojā viss vācu kara-spēks, kurši atkaŗo atpakaļ savas pils, ieņemot arī vācu celtās. Turas tikai Kuldīga un Klaipēda. Kad vāciem pienāk jauni spēki, jo viņiem aiz muguras neizsīkstošs krājums — Vācija un pat citas Eiropas zemes, kuršiem jāatstāj atkal viena pils pēc otras. Dažās vietās cīņa ir

Kuldīga Ordeņa laikā (Helmsa zīm.).

ļoti nežēlīga un drāmatiska. Starp citu arī kurši grib cīnīties ar ordeņa paša ieročiem, t. i. viltību. Tā kāds kuršu augstmanis Utiļģis (Utilie) ievīlina slazdos 8 ordeņa brāļus. Izdarīt to ar pašu Kuldīgas komturu viņam nav izdevies. Pirmajā vācu atmaksas gājienā uz Kursu viņu dusmas vērsās pret Zinteles un Aizputes pilīm. Šķiet, tās bijušas ļoti svarīgas. Pirmajā, kā atskaņu chronists stāsta (933 rinda), kuršiem par naudu kalpojuši uzticami leišu karavīri. Tie aizstāvas sirdīgi

un aiziet bojā kā varoņi. Uzvarētāji parāda īsti „kristīgu“ seju: visus kuršus, kas vecāki par 11 gadiem, nokauj un pēc tam met ugunī. Sievietes un bērnus ņem arī gūstā. Aizputes pils, lai nepiedzīvotu tādu pat likteni, atrod par labāku padoties. Te vāci par ķilniekiem paņem kuršu augstmaņu bērnus. Bet šīs neveiksmes vēl kuršus nenomāc. Tie mēģina, turpretī, ieņemt kopā ar žemaišiem Klaipēdu un Kuldīgu. Pie šīm pilīm lijis ne mazums asiņu. Ordenis rīko atkal jaunu gājienu uz Kursu.*) Šoreiz pirmais mērķis Lažas pils (Lasen). Ap to dārd asiņainas cīņas. Vāci neatlaidīgi sturmē šo kuršu cietoksni; saved malku, piepilda grāvjus. Pils krīt tikai tad, kad vāciem izdodas to aizdedzināt. Vēl stiprāku pretestību ordeņa karaspēks sastop „Merkes“ pilī. Tā atsit visus uzbrukumus. Tomēr pils aizstāvji tā noguruši, ka spiesti ieiet uz zināmu izlīgumu. Vāci atļauj tiem ar godu un neaizkartiem līdz ar visiem piederīgiem aiziet. Cietoksni nodedzina. Tas pats notiek Grobiņā. Tādu kara gājienu uz Kursu, kā atskaņu chronists stāsta, bijis daudz. Vācu galvenais nolūks — atņemt kuršu kungiem nocietinātās pilis. Tomēr tāds ilgstošs karš nepatīk arī ordenim, kam jācīnās ar citiem ienaidniekiem. Tādēļ 1267. g. Livonijas mestrs uzaicina kuršus slēgt mieru, viņš tiem piedodot to, ko tie pret ordeni nogrēkojušies. Kuršiem garantē dažas tiesības un pazemina klausas un nodevas.

Kaut arī zemgaļi neskatījās uz svešajiem ienācējiem labvēlīgi, tomēr vēlēdamies sekmīgāki aizsargāt savas robežas pret leišiem, viņi samierinājas ar savas ostas slēgšanu un mēģina sadzīvot ar vāciem draudzīgi. Zemgaļi šīnī laikā vada veikls un tālredzīgs vadonis — Tērvetes kungs Viesturs. Viņš neskrej tūlīt svešnieku lamātās un neaizraujas no viņu mācībām kā lībiešu Kaupo. Bet nenostājas arī par pilnīgu noliedzēju. Viesturs mācās savus nākošos pretiniekus vispirms pazīt, studē viņu kara mākslu un lūdz instruktorus savu karavīru apmācīšanai. Vārdu sakot, viņš ir uzmanīgs un tālredzīgs valdnieks. Rīmju chronists Viesturu arī godina par ķēniņu. Cik liela īsti viņa vara bijusi ārpus Tērvetes novada — grūti pateikt. Bet varam vērot, ka viņa autoritāte Zemgalē liela. P. Dreimanis arī domā, ka viņš, t. i. Viesturs, ir visas Zemgales kara vadonis.**)

1205. g. viņš pie Ropažiem palīdz vāciem sakaut leišu siro-

*) Atskaņu chronika 6846.—6865. rind.

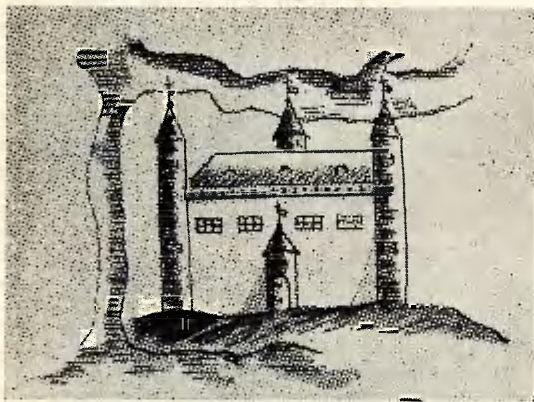
**) P. Dreimanis „Zemgales lielskungs Viesturs“. Izgl. Min. Mēn. 1925. g. 8. Nr.

tājus Svelgates vadībā. Pēc tam iet kopā ar vāciem pret lībiešiem. Un tomēr 1210. g. viņš ir gatavs iet ar kuršiem kopā pret Rīgu. Bet tā kā viņš kaujā nepiedalās, attiecības paliek nesaņojātas. Draudzīgo sakaru sekas ir tās, ka Zemgalē palēnām sāk iespiesties kristīgā ticība.

Bet drīz Viestura attiecības ar vāciem sabojājas. Tas notiek tad, kad tie mēģina nostiprināties Mežotnē (1219. g.). Viesturs saprot, cik lielas briesmas Zemgalei no tam draud un tādēļ negrib to pieļaut. Viņš nav maldījies, jo jau nākošo gadu (1220. g.) notiek pirmais mēģinājums Zemgali iekarot. Turpmāk Viesturam ļoti labi noder iegūtie pieredzējumi un novērojumi. Kad pāvesta sūtnis (legats) Modenas Vilhelms aicina Viesturu uz Rīgu, viņš arī tur ierodas. Var redzēt, ka vāci viņu uzlūkojuši par tik iespaidīgu, pat, varētu teikt, par visas Zemgales kungu, ka ved sarunas par kristīšanos ar Viesturu vienu pašu. Patiesībā viņš arī patstāvīgi rīkojas, slēdz līgumus, dod ķīlniekus u. t. t. Viesturs pats nav pierunājams kristīties, bet atļauj kristīgo ticību Zemgalē sludināt un atgriežoties paņemt līdz garīdzniekus. Bet draudzība tomēr izputējusi. Jo kaujas ar vāciem notiek 1228. un 1229. gados. Pēc slavenās Saules kaujas 1236. g. Sv. Maurīcija dienā, kur zemgaļi kopā ar leišiem iznīcināja ordeņa karaspēku, Zemgalei kādu laiku bija miers. Bet līdz ar kristīgās ticības ieviešanos, izplatījās arī vācu iespaids. Pēc 1250. g. vācu iebrukuma zemgaļi esot atzinuši vācu virsvaldību. Bet diezcik stipri tā nevarēja nodibināties, jo jau 1259. g. visus soģus un citus vācus no Zemgales padzen. To uzaicinājis darīt, kāds vīrs vārdā Šabis. Soģiem atstāj viņu dzīvību un mantu, bet piekodina nekad vairs neatgriezties. Pat atskaņu chronikas autors atzīmē, ka zemgaļi rīkojušies ļoti augstsirdīgi — brunieckiski (5242. rind.). Tas, protams, stāv pilnīgā pretrunā ar ordeņa brāļu rīcību. Te nav daudz galvas jālauza pie jautājuma: kurš kuram varētu kultūru nest.

Vāci grib uz karstām pēdām Zemgali atkal pieveikt. Savāc lielu karaspēku no visām savām zemēm, ielaužas Zemgalē un uzbrūk Tērvetei. Bet ieņemt šo cietoksni nevar, jo zemgaļi esot aizstāvējušies kā īsti varoņi (vromen helden glich). Tad ordeņa karaspēks aiziet tālāk un uzceļ Dobes pili. Citiem vārdiem, ķeras pie tiem pašiem līdzekļiem kā Kursā. Bet pēc nelaimīgās Durbes kaujas vāciem Dobes pils jāatstāj. Tikko atguvies, ordenis gan mēģina Zemgalē atkal nostiprināties. Bet kara laime zemgaļiem ir labvēlīgāka nekā kuršiem. Mestrs gan laupa un posta dažas dienas Zemgales ciemus, bet

kad zemgaļi sapulcējušies, tie aizkrusto sirotājiem ceļu un atmaksā par visu. Ordeņa karaspēks, kurā arī daudz viesu, krusta karotāju, zaudē 20 „brāļu“ (ordeņa) un vairāk kā 600 citu karotāju. Pats mestrs Konrads no Mandernas glābies bēgšus uz jūrmalu pretī citam karaspēkam, kas atgriezies, guvis daudz labākus panākumus, no Griezes (1264. vai 1265. g.). Drīz pēc tam (1266. g.) vāci ceļ Jelgavas pili. Bet arī nākošais sirojums uz Zemgali beidzas ordenim bēdīgi. Kad karaspēks, ieguvis bagātīgu laupījumu, dodas mājup, to panāk zemgaļi, sakauj un izklidina. Viss laupījums jāatstāj. Mestrs glābjas Jelgavā. Pēdīgi tomēr mestram Valteram no Nordekas izdodas ieņemt Tērveti. Tā esot bijusi priekšzīmīgi apgādāta ar

Jelgavas pils Ordeņa laikā (pēc Helmsa chron.).

visu, kas pilij vajadzīgs. Drīz pēc tam vācu rokās krīt arī Mežotne un Rakte (8069—8070 r.). Tad zemgaļi piekāpjas un slēdz ar vāciem miera līgumu (1272. g.). Apsoļās turēties pie kristīgas ticības, dot nodevas u. t. t. Vāci savukārt sola tos aizsargāt no ieiešiem un citiem ienaidniekiem, kā arī spriest tiesu pēc latvju un igauņu tiesībām.

Tanī pat gadā virsbīskaps un ordenis sadala savā starpā Sparnenes un Dobes (Dobene) novadus. Bet zemgaļu šķēpi nebūt vēl nav salauzti. Tie tikai gaida izdevīgu brīdi, lai paceltos atkal no jauna pret saviem ienaidniekiem. Un tāds šķiet pienācis pēc lielas ordeņa katastrofas 1278. g. Lietuvā, kur kritis pats mestrs Ernests un 71 ordeņa brālis, nemaz neskaitot pārējos. Cik notikums bijis svarīgs, redzam no atskaņu chronikas. Pirmo reiz tās autors min gadu. Pie tāda kaujas iznākuma savs nopelns arī zemgaļiem, kas kritiskā brīdī vācus atstājuši, kam līdzī uz Lietuvu tie gājuši ne labprāt. Zemgaļiem šinī laikā izvirzās ievērojams vadonis —

Nameitis (Nameise). Tas bijis jau kristīts un pēc atskaņu chronikas vārdiem ordeņa brāļi viņam parādījuši lielu godu un piešķirusi augstu stāvokli. Laikam izlēnojuši novadu.

Iekams ķerties pie ieročiem, zemgaļi izmēģinājuši panākt savu taisnību miera ceļā: sūtījuši pie virsbīskapa sūtņus ar sūdzībām par kādu ordeņa soģi un arī citiem ordeņa brāļiem. Tie apkaujot mierīgus ļaudis un viņus visādi apspiežot. Tā kā virsbīskaps nav spējis ordeni savaldīt, zemgaļi ķērušies pie ieročiem. Apvainots bijis arī pats Nameitis. Kāds ordeņa brālis viņam iesitis. Tas zemgaļu augstmani dziļi aizkāris, un viņš nostājies savu tautiešu priekšgalā. Zemgaļi ir ļoti saniknoti. Viņi nav vairs tie saudzīgie ļaudis, kas 1259. g. pavēl soģiem izvākties, nevienu neaiztiekot. Tagad viņi alkst atriebības. Tā zemgaļu brīvības cīņu pēdējais posms ir drāmatisma un dziļas traģiskas pilns. Nav izslēgts, ka Nameiša apvainotājs ir tas ordeņa brālis, kuŗu pēc Tērvetes atpakalīņemšanas zemgaļi sakapā ar ieročiem, kā ar citiem gūstekņiem neapietas. Nameitim jācinās ar pārāk spēcīgu ienaidnieku, daudz stiprāku nekā Viestura laikā. Vienīgā Nameiša priekšrocība tā, ka viņš ir labās attiecībās ar leišu ķēniņu *Traiden* un tādēļ tam nav jābaidās no leišu iebrukuma. Vēl vairāk, *Traiden*s sūta pat viņam palīdzību. Bet tā nav liela, jo Lietuvā iekšējas jukas. Zemgaļu sacelšanos veicināja arī jauna ordeņa karaspēka katastrofa pie Aizkraukles (1279. g. 5. martā). Tā Nameitis nolēmis atkarot Tērveti (1279. g.). Noteiktā laikā zemgaļi ar strauju uzbrukumu ieņem pilsētu, kur viņu rokās krīt daži vāci līdz ar stopu un bultu krājumu. No vāciem dzīvu atstāj tikai kādu strēlnieku meistar *Bertold*u, kas apsola iemācīt zemgaļiem rīkoties ar stopu un bultām. Pils aplenkšanu atskaņu chronists sīki apraksta. Tā ilgusi četras dienas. Pils aizstāvjiem negaidīta bijusi šaušana ar bultām. Tie nedrīkstējuši rādīties uz vaļņiem. Zemgaļi parādījuši jau lielu aplenkšanas mākslu. Kad ordeņa brāļi redzējuši, ka nevarēs turēties, tie aizdedzinājuši pili un gribējuši izlauzties cauri zemgaļu rindām. Tomēr visi tikuši vai nu sagūstīti, vai nogalināti. Kā jau dzirdējām, sevišķi bargi apietas ar vienu „brāli“.

Pili zemgaļi uzceļ no jauna. Vēl savās rokās tie tura arī *Dobeli*. Tai gan jāiztura daudz uzbrukumu no Kurzemes puses. Tos vada Kuldīgas komtur *Johanns* no Osterhūzenas. Ka dobelnieki cinās dūšīgi, to atzīst arī chronists (rasche helde 8993 r.). Un tomēr kādā sirojumā Kuldīgas komturam izdodas ielauzties pilsētā un to izlaupīt. Tērvetes ķēniņš (tā Nameiti sauc chronists 9193. r.) gan vienmēr steidzas palīgā. Lai atriebtos par *Dobeli*, zemgaliešu ķēniņš rīko gājienu uz Rīgu.

Bet tas par nelaimi kļuvis zināms Jelgavā un no turienes ziņots tālāk. Tā vāci jau spējuši sagatavoties. Kad Nameitis redz, ka viņa plāns izspiegots, tas griežas atpakaļ. Vāci to notur par bēgšanu, bet samaksā pārāk karstu pakaļdzīšanos ar dažu brāļu nāvi un gūstu. Gūstekņu starpā arī pats ordeņa maršals. To Nameitis aizsūta Lietuvas ķēniņam Traidenam.

Vācu ordeņa bruņnieks.

1281. g. augustā uz Zemgali vēlās vesela armija no visām ordeņa zemēm — kopā ap 14.000 vīru, un tas XIII g. s. bija milzīgs karaspēks. Nopostījusi tūrumus, šī armija aplenca Tērveti, kur labi ja bija četrdesmitā daļa no aplencēju daudzuma. Tomēr zemgaļi varonīgi aizstāvas. Kādu pusnakti tie paši nodedzina pilsetiņu ārpus pils. Atsit visus uzbrukumus. Kad vāci saveduši pilij apkārt milzumu malkas un to aizdedzina, arī pils vairāk vietās aizdegas. Bet zemgaļi uguni nodedzē. Arī chronists nevar atturēties neizteicis viņiem savu apbrīnošanu. Tomēr pārspēks ir par lielu. Tādēļ zemgaļi spiesti lūgt mieru. Un tā kā arī aplencēju karaspēks

nemaz nav pārliecināts par savu uzvaru, tad izlīgums notiek.

Taču jau nākošu rudeni Nameitis piedalās Traidenas kara gājienā uz Prūsiju un Zemgalē vairs neatgriežas. Tā tad taču bija kādi iemesli, kas pēc dažiem mēnešiem spieda zemgaļus no jauna ķerties pie ieročiem. Un lūk! — šie iemesli ir šausmīgi: Ordeņa brāļi bija saaicinājuši zemgaļu augstmaņus uz dzīrēm un tur viņus nodevīgi apkāvuši. Šo gadījumu piemin arī pāvests Klements V 1310. g. 13. jūnija rakstā Brēmenes virsbīskapam. Skaidrs, ka vāci gribēja panākt, lai zemgaļiem nebūtu vairs vadoņu. Nākošu gadu vāci pēc neveiksmīga mēģinājuma ieņemt Tērveti ceļ tai blakus savu Svētā kalna pili un atstāj tur 300 vīru. Kad zemgaļi kopā

ar žemaišiem par velti nopūlējušies šo ligzdu iznīcināt, viņi, neredzēdami citas izejas, paši savu pili nodedzina un aiziet uz Dobeli, Rakti un Sidrabi. Bet arī tur neliek viņiem miera. Vispār no Svētā kalna pils vāci posta, laupa un slepkavo zemgaļus. Pēdējie vēlreiz mēģina nelūgtos viesus izdzīt. Kad tas neizdodas, tie uzmana visus ceļus, kas ved uz pili un savukārt nokauj visus, kas dodas uz turieni, vai no turienes.

Bada un atreibības kāres mocīti, zemgaļi vēl pašos pēdējos savas brīvības gados sarīko dažus varonīgus kara gājienus pret ordeni. Tā, piemēram, tie iebrūk t. s. „Mār stallī“ pie Rīgas, sakauj tur ordeņa karaspēku. Kriet arī 15 ordeņa brāļu. Drīz pēc tam zemgaļi siro ap Ikšķili. Uzbrukuši pašai pilij. Pilsetiņu nodedzinājuši un izlaupijuši. Mestrs, to dabūjis zināt, steidzas sirotājiem pa pēdām. Zemgaļi nebūt nedomā bēgt; christos tos sauc atkal par varoņiem. Viņu karaspēks bijis labi sakārtots un gājis kārtībā arī kaujā. Zemgaļu vadonis pirms kaujas, citus uzmuninādams, esot teicis, starp citu, šādus vārdus: „Mēs visi zinām, cik daudz ļauna mums bieži darījuši šie ordeņa brāļi. Tādēļ gatavojieties uz kauju un esiet cīņā krietni. Viņu karaspēks ir tuvu, bet mēs esam gatavi. Ja mēs te uzvarēsim, tad jāpazūd arī Svētā Kalna pilij—viņi mums to iztīrīs, un tad mūsu zemei būs miers. Bet ja šī pils paliek, tad mums no mūsu zemes jāaiziet. Tādēļ ir labāki mirt, nekā tā aiziet bojā. Ja nežēlosim savas dzīvības, tad dievi mums palīdzēs“... (10519. rind. un tālāk). Kauju chronists apraksta ļoti sīki un gleznaini it kā pats būtu bijis klāt. Ordeņa karaspēks galīgi sakauts. Kritis pats mestrs Villekins līdz ar 33 brāļiem. Sešus ordeņa brāļus zemgaļi sagūstījuši. Izglābies tikai viens. Zemgaļi bēgļus tālu vajājuši un saņēmuši vēl daudzus gūstā no vienkāršajiem karavīriem. Izglābušies tikai tie, kam bijušas ļoti ātras kājas. Kad noskaidrojies, ka kritis arī zemgaļu pašu vadonis, tie bijuši tā saniknoti, ka nogalinājuši divus no gūstā saņemtiem brāļiem. Pārējie gūstekņi vēlāk no zemgaļiem izpirkti.

Vācu lielā stilā rīkotais atmaksas gājiens uz Zemgaļi nekādus panākumus nedod. Ne Rakti ne Dobeli nevar ieņemt, kaut gan ordeņa karaspēkā 6000 vīru; bez brāļiem un „zemju ļaudīm“ daudz „viesu“ — krusta karotāju no Vācijas. Atskaņu chronists saka, ka vainīgs bijis arī ledus. Sevišķi Raktes pilskalns bijis ļoti slidens. Abu pilsetiņu nodedzināšana, kas atkārtojas vēl vairākreiz, nekādus rezultātus nedod.

Tās zemgaļi drīz vien atkal uzceļ no jauna. Šķiet, ka par nelūgto viesu ierašanos zemgaļi tūlīt ziņojuši kaimiņiem žemaišiem. Tie steidzīgi sapulcējušies dodas šurp uz Zemgali. Bet vāci jau aizgājuši. Tad žemaišiem pievienojas zemgaļi, un apvienotais karaspēks dodas sirojumā pāri Daugavai. Mestrs Kuno steigšus vāc savu izklīdušo karaspēku kopā. Bet kara padomē noskaidrojas, ka ordeņa brāļiem vairs nemaz nav dūšas stāties zemgaļiem un žemaišiem pretī. Tie nolemj doties uz Zemgali, kur esot palicis ļoti maz aizstāvju. Ordeņa armija sadalās divās grupās: viena iet uz Dobeli, otra uz Sidrabi (Sydobre). Arī šoreiz jāapmierinājas tikai ar Dobeles pilsētiņas nodedzināšanu, pili ieņemt nav pa spēkam. Tāpat iet arī pie Sidrabes. Tur vāci atraduši priekšā krietnus varoņus („...dā wāren rasche helde vor“... atsk. chron. 11278 rind.). Ordeņa ļaudis mēģina ielauzties pilī līdz ar bēgļu straumi. Tomēr viņus no pils vārtiem atsviež. Pēc sīvas cīņas aizdegas pilsēta; tur, pēc chronicista ziņām, vāci nogalinājuši 350 cilvēku un 60 sagūstījuši. Tā kā karavīru lielākā daļa bija projām, tad cietušie bija bērni un sievietes. Neskatoties uz pils aizstāvju mazo pulciņu, ordeņa karaspēkam jāapmierinās ar apkārtnes izlaupišanu un jāatgriežas mājup. Tā savās pēdējās cīņās zemgaļi nav bez panākumiem. Taisni otrādi — tie cīnās ar veiklu prasmi un izmisuma varonību. Bet vāci redzēdami, ka kaujās zemgaļus pieveikt nevar, tās arī nemaz vairs nemeklē. Totiesu viņi arvienu biežāki ierodas sirot un pēc iespējas ātri taisās projām. Īsts augonis Zemgales miesā ir Svētā kalna pils. Ko nepaspēj kaitēt kārtējie sirotāji, to paveic Svētkalna garnizons. Tas uzglūn katru brīdi zemgaļiem: traucē apsēt laukus, traucē tos novākt, dedzina nogatavojušos labību, apkauj pašus strādniekus, laupa lopus un visu, kas gadās priekšā, dedzina sētas un apdraud to iemītniekus. Bet kad zemgaļi šos kaitēkļus grib pārmācīt, tie paslēpjas savā cietoksnī. Un tomēr ar apbrīnojamu neatlaidību zemgaļi atjauno nopostīto. Tā nedaudz gadu laikā Dobeles pilsētiņa vien vairākkārt nodedzināta, izlaupīta un atkal atjaunota. Beidzot zemgaļus sāk mocīt bads. Pēdējais, bet ne vāci, arī ir īstais zemgaļu pieveicējs. Pirmie pagurst varonīgie dobelnieki, kas arī ir visvairāk uz priekšu izbīdīti un tādēļ izturējuši neskaitāmus uzbrukumus un aplenkumus. Savu pili viņi aizbada atstāj paši, vācu neuzvarēti. Daļa dobelnieku paliek Raktē, daļa aiziet uz Lietuvu. Pēc tam tikpat neatlaidīgi un bieži sākas vācu uzbrukumi Raktei. Pār-

tikas trūkums spiež atstāt arī to. Pēdējais Zemgales varoņu patvērums ir Sidrabe (Sydobre... „dā waren ūffe helde balt“). Tā sagādājusi vēl vāciem dikti daudz raizū. To liecina atskaņu chronikas vārdi, ka no turienes (Sidrabes) noticis daudz ļaunuma kristīgajiem. Grūti bija tikt pie šīs pils. Tā atradusies aiz lieliem mežiem. Liekas, ka arī pati pils bijusi stipri liela, jo chronists stāsta, ka sidrabieši visus savus piederīgos un mantu savākuši pilī, bet pilsētu atstājuši tukšu. Tur aicina apmesties visus citus zemgaļus, kas ir viņu piekritēji un draugi. Tādu saradies daudz. Vienā ziņā tas vēl paātrināja galu. Ātrāki iestājās bads. Tas paveic to, ko nevar nemitīgie vācu uzbrukumi. Drīz no Sidrabes varējuši dzirdēt tās pašas skumjās šķiršanās dziesmas, kas atskanējušas agrāk pie Dobeles un Raktis. Arī lielākā un varonīgākā daļa sidrabiešu izvēlas labāk brīvību svešumā, nekā kalpību dzimtenē un savu pretinieku nesaliekti, neuzvarēti 1290. g. aiziet uz Lietuvu. „Tie bija pārdroši varoņi, kam piederēja Sidrabe, kurus es pieminēju“, saka chronists.

Palikušie sūta vēstnesi uz Jelgavu, piedāvājas padoties un sola būt labi kristīgie. Mestra vietnieks (pats ārzemēs), apspriedies ar ordeņa brāļiem, piedāvājumu pieņem un dodas ar karaspēku uz Sidrabi. Tur viņu laipni uzņem. Tomēr ordeņa brāļi vairs ne par ko negrib atstāt cietāksni zemgaļu rokās. Bet izvāc no turienes ļaudis un mantu un tad nodedzina. Zemi visapkārt nopostījuši tā, kā tas vēl nekur neesot noticis. Padevušies zemgaļi nekā neiegūst: viņu dzimtenē, ko tie tik varonīgi un ilgi aizstāvējuši, tos tā kā tā neatstāj, bet aizved un nometina citur.

Lepno, brīvo aizgājēju uz Lietuvu esot bijis ap 100.000. Vēl 1299. g. zemgaļi mēģina atgūt savu zemi diplomātiskā ceļā: 2 viņu sūtņieradušie Romā pie pāvesta sūdzējies par ordeņa necilvēcību. Zināms tik daudz, ka pāvests viņus pieņēmis un uzklausījis. Protams, nekādu reālu palīdzību svētais tēvs viņiem nevarēja sniegt, un tā sūdzība palika bez kādām sekām. Tāpat veltīgs bija zemgaļu mēģinājums atgriezties savā zemē ap XIV g. s. vidū. Taču brīvo zemgaļu goda un slavas pilnās cīņas un dižciltīgā lepnuma gars runā uz mums savu vareno valodu pārigadusim teņiem.

3. Ordenis un bīskapi

Pāvesta politikas dēļ Livonija, kā pēc lībiešiem, ar kuriem vāci vispirms iepazinās, sāka apzīmēt visus vācu ieņemtus latviešu, lībiešu un igauņu apgabalus, neizveidojās par vienotu valsti, bet bija vāji saistītu atsevišķu valstiņu savienība (federācija). Stiprākā no visām bija Ordeņa valsts. Vispirms jau tādēļ, ka tā bija militāri labāk noorganizēta un otrkārt tādēļ, ka ordeņu teritorija sastādīja nepārtrauktu vienību un bija lielāka par visām bīskapu valstīm kopā. Pēc tam, kad no dāņiem bija iegūta Ziemeļigaunija (1346. g.), ordeņa valsts teritorija skaitījās ap 67.000 kv. klm. liela, bet bīskapiem bija tikai apmēram 40.000 kv. klm.

Kristus karotāju brālības jeb Zobenbrāļu ordeņa tēvs ir bīskaps Alberts. Viņa nolūks ir radīt sev paklausīgu ieroci savu politisko mērķu izvešanai. Tādēļ arī viņš 1202. g. uzdod cisterciešu abatam (klostera priekšniekam) Teodoricham dibināt garīgu karotāju brālību — ordeni — pēc Palestīnas ordeņu parauga. Nav arī tāpēc brīnums, ka jaunā organizācija dabū templiešu ordeņa (franču dibināts) statūtus. Nosaukumi „zobenbrāļi” vai „krustneši” laikam būs cēlušies no tam, ka „Kristus kareivji” nēsāja baltu mēteli ar uzšūtu sarkanu krustu un zobenu. Bez parastajiem mūku solījumiem (šķīstības, nabadzības un paklausības), bija vēl jāapņemas cīnīties ar pagāniem. „Brāļi” dzīvoja vienā dzīvoklī, ēda pie viena galda — pat mestru neizņemot. Ordeņa locekļi sadalījās: bruņiniekos, priesteros un kalpotājos. Par brāli bruņinieku uzņēma kandidātu, kas varēja pierādīt, ka viņš: a) cēlies no bruņiniekiem dzimtas otrā pakāpē, b) dzimis likumīgā laulībā, c) viņam nav nesamaksātu parādu, d) miesīgi vesels, e) nav precējies. Pierādījumam pietika ar zvērastu. Noteikumiem atbilstošu personu uzņēma ordeņa pilna sapulce. Kad tas noticis, jauno „brāli” ietērpj ordeņa drēbēs, nodod tam kara zirgu, ieročus un vienu kalpotāju. Kļūstot par „brāli priesteri”, nav jābūt bruņinieku kārtas, nav jādod arī ceturtais solījums, t. i. ieročiem rokās cīnīties pret Kristus naidniekiem. Pie galda un citur priesteris līdzīgs pārējiem brāļiem. Kalpotāji nemaz nedrīkst būt bruņinieku kārtas. Tiem jābūt tikai personīgi brīviem ļaudīm. Viņu apģērbs arī ir citāds. Tie valkā melnas vai rudās krāsas svārkus ar uzšūtu sarkanu krustu. Militārā zinā viņi dalās brāļos strēlniekos un brāļos amatniekos. Bez tam ordenī uzņem arī vēl brāļus veicinātājus, kas var atkal kurā katrā laikā izstāties. Šķiet, ka noteikumu, ka brālim

Livonija.

bruņiniekiem jābūt noteikti bruņinieku kārtas, pārāk stingri nemaz neievēroja.

Ordeņa priekšgalā stāvēja mestrs, kā sēdeklis bija ordeņa pils Rīgā. Mestra varu ierobežoja vispirms jau konvents, t. i. pils ordeņa brāļu sapulce un otrkārt ģenerālkapituls — visu ordeņa brāļu sapulce.

Zobenbrāļu ordenis pastāvē 35 gadus. Pēc smagās kara neveiksmes pie Saules 1236. g. 22. septembrī, viņš spiests likvidēties, pievienojoties 1237. g. Vācu jeb Teutoņu ordenim Prūsijā. Vācu ordeņa nozarojumu mūsu zemēs parasti sauc par Livonijas ordeni. Jau 1207. g. ordenis izslīdējis no sava dibinātāja — bīskapa rokām un pieprasa $\frac{1}{3}$ iekāroto zemju. Pats bīskaps saņēmis Livoniju kā lēni no kungiem, kam šī zeme vēl nekad nav piederējusi — t. i. pāvesta un pat ķeizara. Pāvests jau teoretiski sevi skaitīja par visas pasaules kungu. Sevišķi to var teikt par Innocentu III. Viņam savi nolūki, kad viņš 1204. g. aicina sakšus un vestfāļus krusta karā uz Livoniju. Tomēr ne krusta karotāji, bet ordenis iekarojis lībiešu zemes, ordenis paliek te vienmēr, un bīskapam viņš tādēļ ir nepieciešams. Jāapmierina ordeņa prasības. Juridiski tas ietērpjas lēntiesiskās attiecībās — bīskaps izlēno tālāk, t. i. ordenim $\frac{1}{3}$ iegūto zemju. Šādas pat attiecības grib paturēt arī pēc Saules katastrofas, jo Gregors IX (pāvests) 1237. g. ar bullu paziņo, ka Vācu ordeņa privilēģijas Livonijā nav spēkā, citiem vārdiem, te ordeņa lēņa kungs ir Rīgas bīskaps. Tas nepatīk Livonijas ordenim. Tādēļ Kursu pieskaita Prūsijai, kur ordenis ir zemes kungs — neatkarīgs no bīskapiem. Kursā bīskapam atstāj tikai $\frac{1}{3}$ zemes. Bet pēc 1251. g., kad panāca, ka par Kursas bīskapu var būt tikai ordeņa loceklis, faktiski visa šī zeme ir ordeņa rokās. Tāpat tas sagrābj visu Zemgali. Beidzot arī no lēntiesiskās atkarības lībiešu un letgaļu novados nekas nepaliek pāri.

Vācu ordenis, kas pēc zobenbrāļu neveiksmēm pārņem viņu mantojumu, dibināts 1198. g. uz Lazaretas kuģa pie Ankonas Palestīnā. Uz Prūsiju atsaukts no Mazovijas hercoga Konrāda, kurš tam arī šo zemi „uzdāvina“. Tāpat rīkojas ar teritoriju, kas tam nepieder un nav piederējusi, arī Ķeizars Frīdrihs II (1226. g.). Īstajiem zemes kungiem turpretī nekā neprasa. Savas tiesības uz Livoniju vācu ordenis nokārto tikpat gludi, slēdzot līgumu ar likvidējamiem zobenbrāļiem.

Jau no paša Livonijas ordeņa sākuma (1237. g.) viņā rodas divas partijas — vestfāliešu un reiniešu. Pēdējie ir

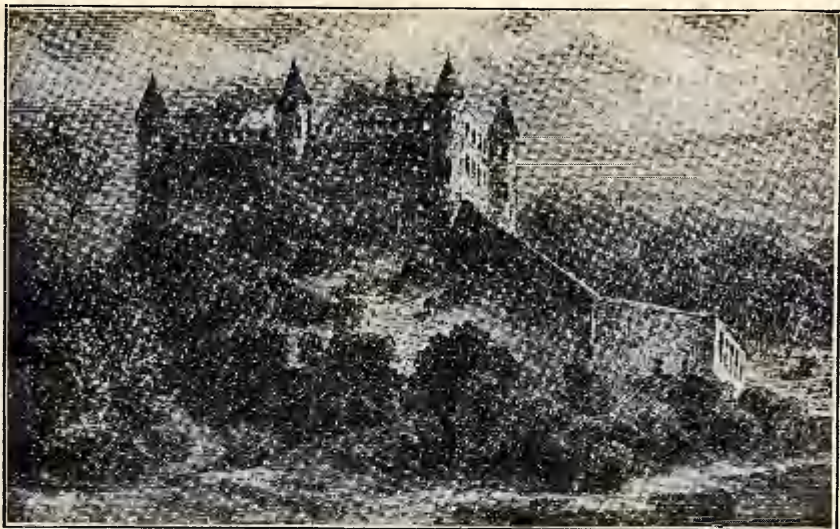
virsmestra piekritēji — aizstāv ciešu atkarību no Prūsijas, prasa inkorporēt visas bīskapu valstis — t. i. grib panākt faktisku šo zemju iekļaušanos ordeņa teritorijā, nosakot, ka par bīskapiem un domkungiem var būt tikai ordeņa locekļi. Vestfālieši aizstāv Livonijas ordeņa autonomiju. Viņu pusē bīskapi, vasaļi, bruņinieki. Piederību pie vienas vai otras partijas nenosaka izcelšanās vieta — Reinzeme vai Vestfāle, kā to no nosaukumiem varētu spriest, bet vairāk gan politiska pārļiecība. 1438. g. nonāk gandrīz līdz brāļu karām. Tad virsmestrs Rusdorfs kopā ar Livonijas komturiem izstrādā jaunu ordeņa satversmi, paredzot padomē 3 reiniešus un 3 vestfāļus, septītais loceklis — mestrs oficiāli nedrīkst piederēt nevienai partijai. Bet reiniešu paliek arvien mazāk. XV g. s. beigās viņi no padomes izzūd.

Vācu Livonijas ordeņa brāļi ir zemei sveši ārzemnieki. Neuzņem pat vietējos vācus. Bet citādi uzņemšanas noteikumi liberālāki, jo par pilntiesīgu brāli karavīru uzņem kuru katru brīvu, ieročus nest spējīgu vīrieti. Uzņemšanas ceremonija paredzēja, ka kandidātam ceļos nometušamies visa kapitula priekšā jāatbild uz mestra vai pils komtura jautājumiem. Ja atbildes apmierināja un jaunais brālis nodeva savus solījumus, tad viņu skaitīja par uzņemtu. Bet arī vācu ordenī ar laiku parādās tieksmes noslēgties. Tā 1289. g. pieņem noteikumu, ka brāļiem bruņiniekiem jāpieder pie bruņinieku kārtas, jāiztur zināmi kandidāta gadi. Ordeņa personālais sastāvs ar to nebūt neuzlabojas. Pāvests Aleksandrs IV 1258. g. devis ordeņa brāļiem priesteriem tiesības atlaist sodus un grēkus par dedzināšanu, slepkavību un citiem noziegumiem kandidātiem, kas iestājas ordenī.*) Ar to ordenis kļūst par patvērumu noziedzniekiem un maksāt nespējīgiem parādniekiem un paliek tāds arī pēc 1289. g., ja tikai uzņemamie ir muižnieku kārtas. Tāpēc nav jābrīnās, ka „brāļu“ morālais līmenis top arvien zemāks.

Arī vācu ordenī varēja būt „neīstie“ jeb „pusbrāļi“, ar tiesībām izstāties. Tos pēc viņu apgērba sauca par pelēksvārciem. Tie izpilda galvenām kārtām saimnieciskos pienākumus. Starp pusbrāļiem sastopami ļaudis no visdažādākām apriņdām, tur ir vienkārši strādnieki, ārsti, juristi, zinātnieki u. t. t.

„Brāļu“ dzīve sīki rēglamentēta. Jānēsā balts mētelis ar melnu krustu, katru piekto dienu jāgavē. Turpretī īstajā gavenū laikā 3 dienas nedēļā vajaga sevi šaust. Trīs-

*) Prof. A. Švābe „Latvijas tiesību vēsture I“ 84. l. p.

Daugavpils Livonijas ordeņa laikos.

desmit reiz dienā jāskaita „tēvreize“ (Pater noster). Nedrīkst prieka dēļ doties medībās. Katrs desmitais klaips maizes un vecās drēbes jāatdod ubagiem u. t. t. Cits jautājums, cik akurāti katrreiz rēglāmenta prasības izpildīja.

Visā vācu ordenī skaitījās 2—3 tūkstoši brāļu. Livonijā to skaits dažādos laikos bijis dažāds. XIII g. s. šē uzturējās 400—500 brāļu bruņinieku, XIV g. s. beigās ap 300, bet 1561. g. vairs tikai ap 150. Visās pilīs ordeņa locekļu skaits nav vienāds. Svarīgos pārvaldes centros to arvienu ir vairāk. Intereses pēc paskatīsimies, kāds ir „brāļu“ skaits dažās pilīs 1451. gadā: Dobelē 5 bruņinieki, 1 priesteris un 1 pusbrālis; Siguldā 12 bruņinieku, 3 priesteri, 3 pusbrāļi; Cēsīs 14 bruņinieku, 3 priesteri, 2 pusbrāļi; Jelgavā 8 bruņinieki, 2 priesteri un 1 pusbrālis u. t. t. Pa visu Livoniju kopā sanāk 210 brāļu bruņinieku, 47 priesteri, 28—30 pusbrāļu — pavisam nepilni trīs simti. No tiem Livonijā dzimuši tikai divi, pārējie ārzemnieki. Tagad rodas jautājums: „Kā tad tik mazs skaits ļaužu varēja turēt savās rokās tik plašus apgabalus?“ Te nu jāsaka, ka aplam būtu domāt, ka ordeņa locekļi sastāda visu karaspēku. Nē, viņi bija tikai, tā sakot, virsnieki — komandējošie. Viss ordeņa karaspēks XV g. s. sastāvēja no apmēram 4000 vīriem: ap 300 brāļu bruņinieku, 1200 algotu kara kalpu, 2500 vasaļu un to ļaužu. Vajadzības gadījumā sasauca arī, tā saucamo, z e m j u

karaspēku — latviešus un igauņus, ap 20.000. Var teikt, ka šejienes tautas pašas palīdzēja viena otru iekarot. Citādi ordenis nekad nebūtu guvis tādas sekmes. It sevišķi karos pret krieviem ordenis izmantoja vietējās tautas. Vēl jāsaka, ka ordeņa panākumi izskaidrojami arī ar to, ka viņu atbalsta tādas varas kā pāvests un ķeizars, pat visa Eiropa, jo lieta nostādīta tā, ka ordenis cīnoties visas kristīgās pasaules vārdā pret pagāniem. Tā laiku pa laikam vēl arvienu ierodas arī viesi — karotāji. Visa ordeņa augstākā iestāde bija ģenerālkapituls. Tas notiek ik gadus 14. septembrī. Uz šo sapulci jāierodas visiem provinču mestriem. Bet tā kā līdz 1291. g. ģenerālkapituls notiek Ankonā (Palestīnā), tad lielā attāluma dēļ Livonijas mestram atļāva ierasties tikai ik pa sešiem gadiem. Turpretī darbības pārskats bija jāiesūta katru gadu.

Pēc ordeņa noteikumiem katrai provincei vēl savs kapituls. Tas ir augstākais attiecīgā apgabala likumdošanas, tiesas un pārvaldes iemiejums. Tāds, protams, ir arī Livonijas kapituls, kas sanāk divreiz gadā. Tur sapulcējas ne vairāk kā 50 personu. Parasti sēdes notiek Cēsīs, retāki citur, kā: Rīgā, Valmierā, Daugavgrīvā, Kuldīgā. Piedalās mestrs, viņa padome, komturi un fōgti. Apšpiež: a) virsmestra priekšlikumus, b) iekšējo un ārējo politiku, c) saimnieciskos jautājumus, d) izdod saistošus likumus, e) lēņus, f) vēlē augstākās amatpersonas, g) uzņem jaunus brāļus, h) izšķir pavalstnieku sūdzības u. t. t. Sevišķi svarīgas, ka 1403. g. ordenis iegūst privilēģiju, ka neviens savās sūdzībās nevar griezties ārpus Livonijas (piem. pie ķeizara). Ar to kapituls ir kļuvis par augstāko tiesu iestādi.

Livonijas mestrs ir svarīga persona visā vācu ordenī. Viņš ieņem pēc nozīmes un cieņas trešo vietu: vispirms virsmestrs, tad Vācijas mestrs un tūlīn seko Livonijas (Prūsijas mestra pienākumus sākot ar XIV g. s. uzņemies virsmestrs). No mestra ievēlēšanas kārtības vien jau varam redzēt, ka Livonijas ordenis iegūst arvienu lielāku un lielāku neatkarību no centrālām vācu ordeņa iestādēm. 1237.—1413. g. g. kandidātu Livonijas mestra amatam var izraudzīties virsmestrs un celt priekšā ģenerālkapitulam. Citiem vārdiem, galvu savam Livonijas nozarojumam ordenis izrauga turpat Prūsijā. Tā savu amatu ieguvuši kādi 29 mestri. Bet sākot ar 1413. g. līdzrunāšanas tiesības iegūst arī Livonijas kapituls. Viņš ievēl 2 kandidātus, no kuriem vienu virsmestrs apstiprina. Tā tas turpinās

Ordeņa pils Rīgā.

līdz 1459. g., kad Livonija ieguvusi jau faktisku autonomiju. Jo turpmāk Livonijas kapituls stāda virsmestram priekšā tikai vienu kandidātu, kuŗa apstiprināšana ir tikai formāls akts. Bet pašā pēdējā posmā 1533.—1561. g. ieviešas jauna paraša — mestrs, dzīvs būdams, pats izrauga sev pēcnācēju palīga, t. s. koadjūtora personā. Pirmais to dara Valters Pletenbergs.

Mestra sēdeklis ir gan Rīga, gan Cēsis. Pirmajā, t. i. Rīgā, ordeņa galva rezidē līdz 1297. g. Sv. Jura, pēc tam tagadējā Rīgas pilī. Cēsis par mestra rezidenci bijušas šādos laikos: 1297.—1330.; 1429.—1434.; 1481.—1561.

Svarīgākos gadījumos mestram vajadzēja apspriesties ar savu padomi. Tā bija pastāvīga iestāde un sastāvēja bez mestra no sešiem locekļiem: landmaršala (Sigulda), Vilandes, Rēveles, Alūksnes un Kuldīgas komturāriem un Jerves fōgta. Svarīgākais no visiem ir landmaršāls — viņš seko pēc cieņas un nozīmes tūlī mestram un tā nāves gadījumā izpilda viņa vietu un sasauc ārkārtēju kapitulu. Pie padomes pienākumiem piederēja arī ordeņa kases pārzināšana. Kase atradās Vilandē un bija atverama uz padomes lēmuma. Viena pat persona pie kases nevarēja pietikt arī pirms ordeņa padomes nodibināšanās (XVI g. s.), jo no trim atslēgām viena bija pie mestra, otra Vilandes komturam un trešā kasierim.

Livonijas ordeņa teritorija sadalījās apmēram 28—30 apriņķos (iecirķņos), kā nu kurā laikā. Apriņķa priekšgalā stāvēja vai nu komturs vai fōgts. Pirmais amats skaitījās par augstāku un svarīgāku. No sākuma gan (XIII g. s.) par komturu saucās tikai pils komendants, bet nodokļus no zemniekiem ievāca un tiesu turēja fōgts. Tomēr pamazām komtura vara arvienu vairāk palielinājās. XVI g. s. bez militāras varas viņa rokās jau visa novada pārvaldīšana un tiesas spriešana. Vienā un tanī pat novadā blakus komturam vairs fōgta nav. Pēdējais amata nosaukums ir gan palicis, un tanīs novados, kur priekšgalā fōgts, viņš savukārt koncentrējis savās rokās daudz ko no agrākās komendanta varas. Ir pils un novadi, kur brīžam priekšgalā komturs, brīžam fōgts (piem. Ventspils).

Arī komturejās un fōgtejās sanāk savi kapituli — ordeņu brāļu sapulces. To pašu var teikt par atsevišķām pilīm. Tur sapulces-konventi sanāk reiz nedēļā, sestdienās.

Livonijas ordeņa zemēs bijis ap 60 apcietinātu piļu — cietskņņu, kur bija jātura garnizoni, kaut arī nelieli. Četrpadsmit pils atradās tieši mestra rokās.*) Tikai divas no tām bija igauņu novados; pārējās Latvijā. Landmaršals pārzin astoņas pils — visas Latvijā.***) No astoņām komturejām — latviešu zemē atradās piecas: Alūksnes, Daugavpils, Kuldīgas, Dobeles un Ventspils. Pie Alūksnes komturejas pieder arī Gaujienas pils (līdz 1342. g. komtureja). Kuldīgas novadā pat veselas septiņas pils.****) Dobeles komturejā skaitās arī Jaunpils. Ordeņa latviešu daļas fōgtejas šādas: Rēzeknes (arī Ludzas pils), Grobiņas, Kandavas, Bauskas, Sēlpils (arī Rundāles pils).*****) Tā tad no visām ordeņa pilīm latviešu zemē atrodas vairāk kā četrdesmit. Piļu skaits, protams, dažādos laikos dažādi mainījies: dažas sabrukušas, dažas celtas no jauna. Privātās (bruņinieku) rokās ordeņa zemēs XV g. s. tikai četras labi apcietinātas pils, Latvijā no tām viena (Lugaži).

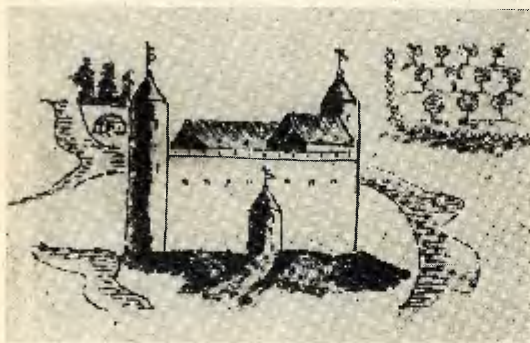
*) Rīga, Salaspils, Ādaži, Tukums, Cēsis, Āraiši, Valmiera, Trikāta, Rūjiena, Burtnieki, Ērgeme, Ropaži, Karkus un Helmeta. Pēdējās divas tag. Igaunijā.

**) Daugavgrīva, Jelgava, Aizkraukle, Sigulda, Mālpils, Nītaure, Skujene, Jaunpils (Vidzemē).

****) Kuldīga, Skrunda, Aizpute (bīskapam arī blakus pils), Durbe, Alšunga, Sabile, Saldus.

*****) Archiv für die Gesch. Liv-, Esth- und Curlands. Band VI. Reval 1851.

Kā jau teicām, dažādos laikos pārvaldes kārtība dažādi mainījusies. Komturus sastopam arī pa laikam dažās citās vietās (Cēsis, Daugavgrīvā 1472., Jelgavā 1445.). Tāpat tas ir arī fōgtiem (piem. 1282. g. Sabilē fōgts Johanness).

Ordeņa pils Sabilē (Helmsa zīm.).

Livonijas ordenim bija arī piede-
rumi ārzemēs, kā:
1) Breme-
nes kom-
tureja līdz pat
1562. g., 2) Īpašu-
mi Holšteinā XIII
g. s., 3) Karšova
(Jurbarka) pie Ne-
munas 1259./60. g.
g., 4) Krankovas
komtureja Mek-
lenburgā, pārdota
1355. g., 5) Orde-
ņa konvents Lie-
tuvā 1260. g., 6)
Nams Libekā, 7)

Klaipēda 1455.—1473. g. g., 8) Orstas komtureja Zviedrijā, pārdota 1467. g. u. c.

Pie svarīgām ordeņa tiesībām pieder tas, ka viņu var apsūdzēt tikai pāvestam. Ordenim nav jāatbild nevienai laicīgai tiesai, nav jāmaksā nekādi nodokļi. Pats viņš gan tos var ievākt no saviem pavalstniekiem. Tas, ka ordenis sāk arī tirgoties un sevišķi ar Krievijas un Polijas zvērādām un liniem, dikti nepatīk pilsētām, tāpēc arī noder par vienu no sadursmju cēloņiem.

Nākošā pēc lieluma un politiskās nozīmes ir Rīgas virsbīskapa valsts. Par viņas īsto nodibinātāju skaitāms bīskaps Alberts. Tomēr līdz 1253. g. tā ir tikai bīskapija. Virsbīskapa titulu minētajā gadā iegūst Alberts II (Sauerbērs). Rīgas virsbīskapa valsts sastāv no diviem atsevišķiem gabaliem. Lielākais no tiem ieņem tagadējo Austrumvidzemi un daļu Latgales, mazākais Vidzemes jūrmalu uz ziemeļiem no Gaujas (sk. karti!). Garīgās lietās pie Rīgas dioicēzes (baznīcas novada) pieder arī daudz ordeņa zemju: visa tag. Latgale, senā Sēlija un tag. Vidzeme, izņemot Rūjienas, Ērgemes, Lugažu, Valkas un Trikātas novadus, kas skaitījās pie Tērbatas dioicēzes. Arī pārējiem Livonijas bīskapiem virsbīskaps ir priekšnieks tikai garīgās lietās, turpretī savas valstiņas tie valda patstāvīgi, vismaz nav atkarīgi no Rīgas virsbīskapa. Pēdējais ir neapšaubāms z e m e s k u n g s

Smiltenes pilsdrupas 1788. gadā.

— firsts savā valstī ārpus Rīgas. Bet te, bīskapa vecajā rezidencē, viņa tiesības apstrīd ordenis.

Pārvaldes ziņā virsbīskapija dalās trīs fōgtejās: Limbažu, Raunas un Kokneses. Tātad bīskapa zemēs fōgti jau no paša sākuma ir aprinķu priekšnieki, kā rokās sakopota militāra, pārvaldes un tiesu vara. Atsevišķu piļu komendantus sauc par landfōgtiem. Fōgtejas savukārt sadalās kastellātūrās — liekas pēc pilīm. Pēdējo 1555. g. virsbīskapa rokās 14.**) Trīs bijušas jau sabrukušas.***) To vietās vairs tikai muižas. Virsbīskaps un viņa galms neuzturas vienā vietā, bet par rezidencēm var uzskatīt visu triju fōgteju centrus. No Miķēļiem līdz Sveču dienai bīskapistes kungs dzīvo Raunā, pēc tam ar visu galmu dodas uz Limbažiem, kur paliek līdz Vasarsvētkiem, lai pēc tam pārkravātos uz Koknesi. Pie visām trim minētām pilīm atrodas arī pilsētiņas, kuŗu tirgotājiem bīskapa un viņa galma uzturēšanās sagādā labu peļņu. Bez tam zemes kunga klātbūtnes laikā ierodas arī daudz vasaļu un citu ļaužu, kuŗiem kādas darīšanas pie virsbīskapa. Pēdējais svarīgos gadījumos apspriežas ar domkapitulu. Tam gan pašam sava fōgteja,***) savs galms un ierēdņi. Sēdeklis Kri-

*) Rīga, Turaida, Limbaži, Rauna, Smiltene, Dzērbene, Piebalga, Cēsaine, Gulbene, Viļaka, Ļaudona, Krustpils, Koknese, Lielvārde.

**) Salacgrīva, Vaināži, Ikšķile.

***) Krimuldas, Doles un Suntažu pilis.

m u l d a, lai gan galvenā kapitula persona — prāvests palaikam uzturas Doles pilī. Domkapituls ir īpaša noslēgta augstāko garīdznieku organizācija, varētu pat teikt virsbīskapietes padome. Viņai piekrīt arī tiesības ievēlēt jaunu virsbīskapu vecā nāves gadījumā. Protams, jaunajam virsbīskapam jāizlūdzas pāvesta apstiprinājums. Bet XIII un XIV g. s. pāvesti maz skaitās ar kapitula tiesībām un ieceļ bīskapus paši, tā sakot, no augšas. Parastais domkungu, t. i. domkapitulu locekļu skaits ir divpadsmit. Tādēļ arī bieži saka, ka Rīgas domkapitulā bijuši 12 locekļi.

Rīgas domkapitula zīmogs.

Dažos laikmetos tas tā arī bija. Bet ir bijuši arī 13 domkungu. Pamazām gan kapitula locekļu skaits noslīdēja uz astoņiem. Vispār Rīgas virsbīskapijas domkapituls ir dažādi mainījies ne tikai domkungu skaita, bet arī savas satversmes ziņā. Tā mainīta kādas sešas reizes: 1201.—1210. g. g. pastāv Šv. Augustīna*) rēglāments. Domkungi dzīvo kā mūki, valkā melnus svārkus un melnu kapuci. 1210.—1373. g. g. premonstriešu rēglāments. Nēsā baltas drēbes. 1373.—1394. g. g.

*) Mūku ordeņu nosaukums.

atkal atgriežas pie melnajiem svārkjiem un augustīniešu iekārtas. 1394.—1423. g. g. domkapituls inkorporēts ordenī, t. i. domkungiem jābūt ordeņa brāļiem. 1423.—1452. g. g. atkal Sv. Augustīna noteikumi un beidzot 1452.—1566. g. g. inkorporēts ordenī. Katram domkungam savs amats un tituls, piemēram, prāvestam piekrīt administratīvie pienākumi, viņš ir bīskapa vietnieks; kanclērs ir bīskapa sekretārs; skolastīķis (scholasticus) pārzin skolas, archīvu, bibliotēku u. t. t. Par algu domkungi dabū muižas. Kopējām kapitula vajadzībām paliek tikai Krimulda. Īpatnēji tas, ka domkapituluss vēl nav sagraibuši savās rokās bruņinieku kārtas ļaudis. Daudz domkungu nāk arī no namnieku (pilsoņu) aprindām, Rīgas virsbīskapistē pat vairākums.

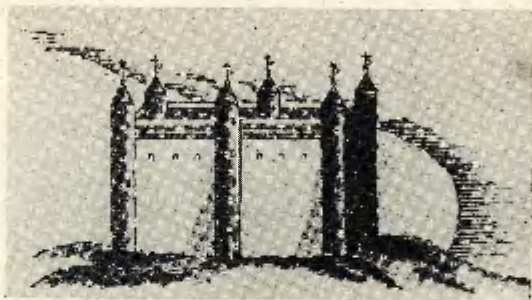
Tā kā domkungi ir garīdznieki un katrreiz nevarēja būt speciālisti jautājumos, kas attiecās uz bīskapistes kā valsts pārvaldīšanu, tad vajadzēja uzklaut arī laju — negarīdznieku domas, piemēram, militāros, dažos saimnieciskos u. c. jautājumos. Bez tam tādas uzplaukstošas laicīgās kārtas, kā: bruņinieki (vasaļi) un namnieki prasīja līdzrunāšanu. Pirmie šīs tiesības iegūst vasaļi, pēc tam arī pilsētas. No sākuma šai jaunai padomei tikai padomdēvējas tiesības. Vēlāk viņa kļūst par lēmēju iestādi. Līdz ar to zaudē savu nozīmi domkapituls. Bīskapistes padomes locekļu skaits 12, reprezentē trīs kārtas: garīdzniekus, pilsētniekus, bruņiniekus. Trūkst tikai zemnieku.

Rīgas virsbīskapa valstī bruņinieku rokās diezgan daudz cietskņu — piļu. *) Tas vien jau norāda, ka te viņiem daudz lielāka „teikšana“ nekā ordeņa zemēs.

Kurzemes bīskapiju dibinājis Modenas Vilhelms ap 1234. g. Viņa pastāv līdz 1583. g. Dioicēze, t. i. bīskapa garīgās varas iecirknis tālu pārsniedz viņa valsts robežas. Garīgās lietās Kurzemes bīskapam pakļauta netikai visa Kursas, bet arī Zemgale, izņemot nedaudz Rīgas virsbīskapam pakļauto novadu. Turpretī tiešā bīskapa valsts, kur viņam pieder arī laicīgā zemes kunga vara, sastāda tikai vienu trešdaļu Kursas un pie tam vēl teritorijas ziņā sašķeltu trijās daļās. Politiskā nozīme šai bīskapijai niecīga, jo viņa inkorporēta ordenī: bīskapi — ordeņa brāļi, tāpat arī domkungi. Bīskapijas attīstību traucē arī tas, ka ilgus gadus nav neviena bīskapa. Zeme

*) Piem. Bērzone, Ērgļi, Augstroze, Straupe, Mujāni, Rozbeķe, Mazstraupe, „Pirkul“.

nemierīga, kurši bieži dumpojas. Otrs bīskaps Egmonts (1265.—1290. g.) nemaz neiedrošinās savam „ganāmpulkam“ rādīties, Kursā neierodas. Normālāki apstākļi iestājas tikai pēc 1290. g., kad arī kurši norimst. Laikam, šīs ilgās nedrošības sekas ir arī tās, ka bīskapa katedrāle ilgu laiku ir Klaipēdā, tikai pēc tam Aizputē. Rezidence Kursas bīskapam gan ir Piltene un tikai uz bīskapiestes pastāvēšanas beigām Aizpute. Kursas bīskapijas domkapitulā ir tikai 6 locekļi un vismazāk muižnieku; no vietējiem neviena. Domkungu rīcībā nodota bīskapijas dienvidus daļa.

Piltenes pils (Helmsa zīm.).

Ar maz pārmaiņām robežas starp ordeņa un bīskapa zemēm Kursā pastāv no 1253. g. dalījuma. Tanī minētie daudzie nosaukumi,*) laikam, ir kuršu seno piļu vārdi, no kuriem dažus pat grūti identificēt ar tagadējiem vietu vārdiem; citi uzglabājušies, turpretī, vēl šobaltdien muižu un pagastu nosaukumos. Vācu laikos piļu daudz mazāk, Kurzemes bīskapijā tikai septiņas**) zemes kunga un viena***) muižnieka (nobilis).

*) Archiv f. d. Gesch. Liv-, Esth- und Curlands. VI.

**) Piltene, Aizpute, Embūte, Valtaiķi, Dundaga, Rinda, Ārlava.

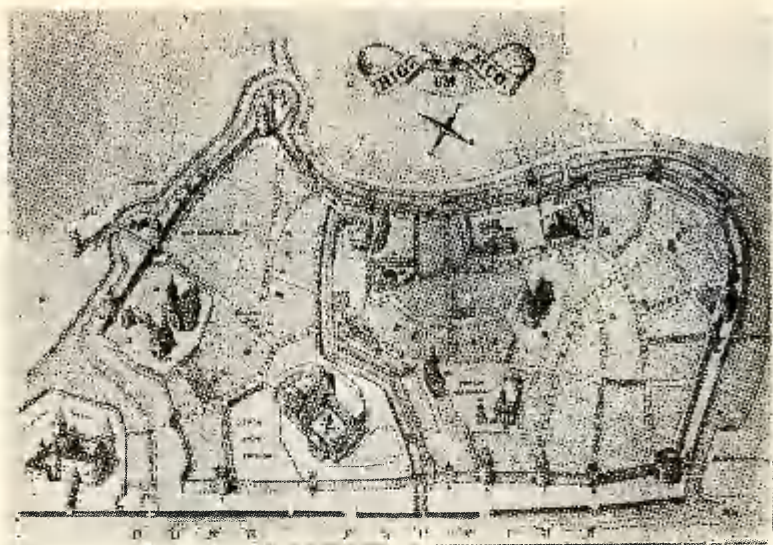
***) Saka.

4. Pilsētas

Lielākā no Ordeņa laikmeta pilsētām ir Rīga. Līdz 1221. g. tā ir tikai no bīskapa atkarīgs apbūves novads. Par pilsētu izveidojas 1221.—1225. g. Tomēr visu trīspadsmto gadu simteni iedzīvotāju skaits Rīgā nav liels, tā ap 2000. Turpretī XIV g. s. beigās pilsētā skaitījušies jau ap 4000 iedzīvotāju, simts gadus vēlāk 6000—8000, bet Ordeņa laikmeta beigās jau ap 10.000—12.000. Vismaz viena trešdaļa rīdzinieku nav vācu tautības, bet latvieši un lībieši. Tautība XIII g. s. nav par šķērslī iegūt Rīgas namnieka (pilsoņa) tiesības. Par tiem, t. i. namniekiem nevar būt tikai krustneši, ārzemju tirgotāji un garīdznieki. Tiklīdz par namnieku var vai nu pilsētā piedzimstot, vai iepērkoties namniekos. Ar to cilvēks iegūst tiesības pilsētā tirgoties un nodarboties ar amatiem un kuģot zem Rīgas flagas. Pēdējais sevišķi svarīgi, ņemot vērā lielo nedrošību uz jūras; bet Rīga bija Hanzas locekle. Šīs lielās pilsētu savienības spēku bija katram jārespektē, jāciena un jābīstas. Tikai namniekam tiesība iegūt pilsētā nekustamus īpašumus; tiesība sūdzēt un atbildēt tikai Rīgas fōgtam (tiesnesim). Namnieki atsvabināti arī no t. s. „Dieva tiesas“ visos veidos. Zināms, līdz ar tiesībām bija jāuzņemas arī pienākumi, piem. jāmaksā pilsētai nodokļi, jāpilda kara klauzība u. t. t.

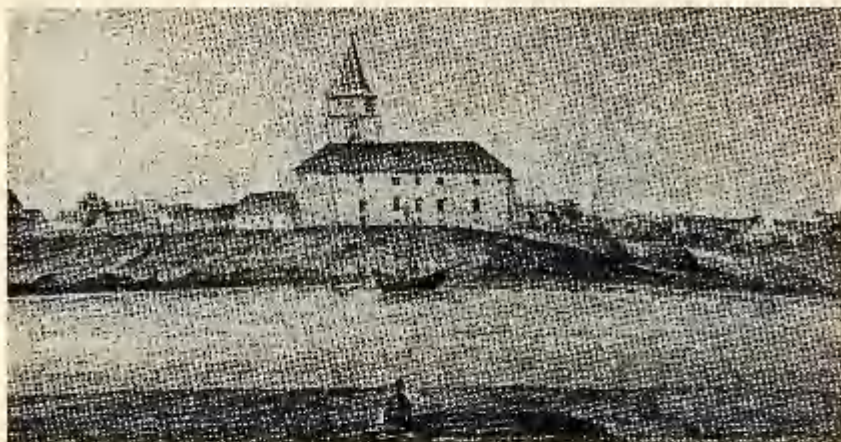
Pilsētas svarīgākā iestāde ir rāte (1226. g. pirmā). Sākumā tā sastāv no 12 locekļiem, bet XIV g. s. jau no 18. Rātes vēlēšana izzūd jau XIII g. s. Savu sastāvu tā papildina kooptācijas ceļā, t. i. rāte pati izrauga no namniekiem sev iztrūkstošos locekļus. Jo ik gadus četriem rātskungiem jāizstājas. Rāte ieceļ pilsētas ierēdņus, uzņem jaunus namniekus, pārzin gīldes un brālības, gādā par mieru un kārtību, vada pilsētas ārējās un arī kara lietas, izdod likumus un rīkojumus un visbeidzot — ir augstākā tiesas iestāde pilsētā. Viņas spriedumus līdz 1452. g. nekur nevar pārsūdzēt. Vēlāk gan varēja apellēt pie mestra vai virsbīskapa. Rātes pienākums divreiz gadā: Jāņu dienā un svētdien pirms Miķēļiem sasaukt namnieku kopsapulces. Aicina uz tām ar zvanu.

Jau agri izveidojas dažādas brālības. To pirmie uzdevumi: savstarpīgā aizstāvība un palīdzība, reliģiskais kulta un viesīga sadzīve. Pirmā Rīgas brālība, kuras statūti pastāv jau 1252. g., ir Svētā Gara gilde. 1352. g. amatnieki no tās izstājas un nodibina Svētā Jāņa gildi. Tautā

Rīga ap 1400. gadu.

gan iesakņojas nosaukumi lielā un mazā gilde. Svētā Gara (Lielajā) gildē palikušie tirgotāji 1354. g. nolemj neuzņemt nevienu amatnieku, nevācieti un baznīckungu. Bet zeltkaļi tomēr vēl palika. Rīgā izšķīra t. s. „krieļu” un „zemnieku” tirgotājus. Pirmie tirgojās vairumā ar baltkrievu un leišu aģentiem, otri ar pašu zemes zemniekiem. Pēdējos tirgotāja aģents sagaidīja jau pie pilsētas vārtiem un tūlīt pārņēma savā rīcībā. Katram tirgotājam savi zemnieki, kas atstāj viņam — savam „saimniekam” — visu savu vezumu, saņemdami pretī visu nepieciešamo, galvenām kārtām silķes un sāli. Viss iekārtots tā, lai zemnieks nemaz nemanītu, kā viņu apstrādā, apkrāpj. „Saimnieks” savā mājvietā viņu ēdina, dzirdina, un pa to laiku tā puiši iztukšo vezumu. Parasti zemnieka mantas „neatsver” līdzdoto sāli un silķes, bet Rīgas tirgotājs jau ir ļoti „laipns”, viņš dod uz parāda, vēl vairāk, viņš dod līdz arī ciema kukuli zemnieka sievai un bērniem. Līdz ar to zemnieks saistīts, viņš vairs nedrīkst braukt pie cita tirgotāja, jāapmierinājas ar to maksu, kādu aplēš viņa „saimnieks”. Tas vienmēr „laipni sagaida”, vienmēr „dod uz parāda”. No pēdējā zemnieks nekad nevar tikt vaļā. Pat Lietuvas zemniekiem Rīgā stāvoklis tāds pats. Uz tirgus drīkst braukt tikai tāds laucinieks, „kam Rīgā

Ordeņa pils Ventspilī.

eru - kuģinieku (1450. g.) un līģeru jeb svērāju (1463. g.) ģildes (brālības). Visām šīm organizācijām altāri Rīgas baznīcās: alus nesējiem Sv. Jēkabā, bet štaueriem un līģeriem Sv. Pēterī.

Abas ģildes (Lielajā tirgotāji, mazajā amatnieki) drīz vien iegūst līdzrunāšanas tiesības Rīgas pārvaldē. Sevišķi viņu iespaids pieaug pēc reformācijas.

Pirmās tiesības Rīgai bijušas pēc Visbijas parauga. Bet jau drīz pāriet uz Hamburgas tiesībām. No tām izveidojās īpatnējās „Rīgas tiesības“, kas noderēja par paraugu lielākai daļai mūsu pilsētu (Piltenei 1295. g.; Kuldīgai XIV g. s.; Ventspilij XIV g. s.; Aizputei, Limbažiem, Cēsīm, Valmierai un Valkai). Tomēr ne tiesību, ne citādā ziņā neviena no viņām nevarēja ar Rīgu sacensties. Ordeņa zemes latviešu daļā, šķiet, vislabāk savas tiesības un stāvokli nodrošinājušas Cēsis un Valmiera. Tās, tāpat kā Rīga, nocietinātas ar mūri, un tikai uz tām kāds piļu saraksts*) attiecina latīņu nosaukumu „civitas“, t. i. tiesiski izveidota vienība (valsts), pārējās sauc par pilsētiņām (oppidum). Tādas ir: Trikāta, Rūjiena, Kuldīga, Bauska, Ventspils. Pēdējās vecākie policejiskie nolikumi (bursprake) uzglabājušies no 1542. gada. Mūs latviešus tur visvairāk var interesēt pants, ar kuru kalpiem, algādžiem, zvejniekiem un vaļeniekiem aizliedz nēsāt

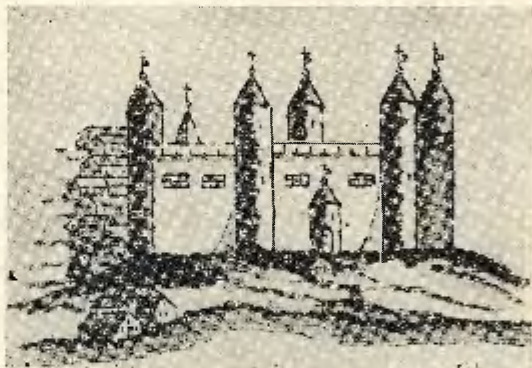
*) Archiv f. d. Gesch. VI.

zobenus, brīvā vīra simbolus. Arī pie citām pilīm bija izauguši jau miesti ar neizveidotām tiesībām, piemēram, Sēlpils, Dobeļe, Kandava, Sabile, Talsi, Durbe, Daugavpils, Rēzekne u. t. t. Bez pils aizvēja radušās Valka (XIV g. s.) un Sloka (XV g. s.).

Tāpat netrūkst pilsētu (oppidum) arī Rīgas virsbīskapa valstī. Vispirms jāmin Limbaži. Tie skaitījās arī Hanzas savienībā un sarakstījās tieši ar Lībeku. Tāpat pilsētas bija arī pie Raunas un Kokneses pilīm. Laba tiesa šo pilsētu namnieku nevāci. Tas pats saraksts*) min pils un pilsētas arī Smiltēnē, Piebalgā, Cesvainē, Gulbenē un Straupē. Pēdējā ir atkarīga no privāta muižnieka. Vēl 1533. g. Johans fon Rozens aplēņojis ar zemi sešus šīs pilsētiņas namniekus.

Bojā gājusi Salacgrīva, kur kādreiz esot bijusi izdevīga osta.

Kurzemes bīskapa valstī minētas divi pilsētas: Piltene un Aizpute. Bet tāpat kā citur, arī te gandrīz pie katras lielākas pils izveidojies miestņš (piemēram, Dundaga, Alsunga u. c.).

Bauska Ordeņa laikā (Helmsa zīm.).

Tā tad pēc skaita pilsētu bija diezgan daudz, bet pēc saviem apmēriem tās bija par mazām, lai kaut cik jūtami ietekmētu politisko apstākļu izveidošanos. Pat savas, viduslaikiem parastās tiesības, tām bija grūti aizsargāt. Piemēram, principu „pilsētas gaiss dara brīvu” īsteni varēja saglabāt tikai Rīga. Arī tai bija jāiztur smaga cīņa ar bruņniecību. Kaut arī Rīgā latviešu tiesības sākot ar XIV g. s. arvienu vairāk sašaurināja — noliedza (nepārvācotiem) nodarboties ar tirdzniecību, nepielaida daudz amatos u. t. t. — tad tomēr personīgā brīvība palika spēkā. Pēc divu gadu nodzīvošanas pilsētā, nevienu vairs neizdeva. Vēl 1530. g. par pusmārku varējuši iegūt namnieka (pilsēta) tiesības.

*) Archiv. VI.

Daudz no ordeņa laikmeta pilsētām aizgāja bojā Livonijas kara laikā. Dažas pēc tam atjaunojas, bet dažas vairs nē, dodamas vietu jauniem centriem.

5. Katoliskā kullūra Livonijā

Mēs jau redzējām, ka latviešu kristīšana bija stipri formāls akts: bez sagatavošanas, bez pamācīšanas un pavisam bez iekšējas pārliecības, ja negribam runāt par iespējamām izņēmumiem. Tādos apstākļos arī vislabāk sagatavotam priesterim, labam šejienes dzīves, latviešu dvēseles un valodas pazinējam darbs bezgala grūts, ja grib tautu kaut cik tuvināt kristīgās ticības garam un izpratnei. Nemaz nav vajadzīgs noliegt šādu priesteru — entuziastu esamību. Droši vien tādus varēja sastapt. Bet lielākai daļai garīdznieku viņu uzdevums nebija pa spēkam. Pirmkārt jau tāpēc, ka tie nepūlējās iemācīties latviešu valodu, izprast sava jaunā ganāmpulka garu. Otrkārt paši veda dzīvi, kas neatbilda ne svētajiem rakstiem, ne baznīcas noteikumiem. Bez tam vēl misijas darbu ļoti kavēja pats varmācīgais kristīšanas veids, nodevas (desmitā tiesa), kristīgo ordeņa brāļu un vasaļu uzkundzēšanās u. t. t. Tādēļ vēl joprojām lielākā daļa priesteru apmierinājās ar to, ka tauta ārēji kristīta, visam pārējam ļaudami iet savu ceļu. Sirdsapziņu varēja apmierināt atceroties, ka jau pāvests Innocents III pieļāvis novēršanos no kanoniskiem priekšrakstiem jaunkristītiem par labu. Par ļaunu kristietības iezelšanai nāca arī tas apstāklis, ka pārāk agri apsika rūpes gādāt priesterus no pašas latviešu tautas.

Trūkumi bija pārāk lieli, lai labākie Livonijas baznīcas vadītāji paši tos neredzētu. Tāpēc arī XV g. s. atkārtoti, gan landtāgos, gan provinciālsinodēs runā par to, ka pieņemami tikai izglītoti garīdznieki, ka tiem jāprot vietējās valodas, vai jātura uz savas lēses attiecīgi palīgi — kaplāni. Bet taisni šis uzsvērumš un atkārtšanās rāda, cik bēdīgi šinī ziņā lietas stāvēja. Tāpat baznīcas vadība mēģina cīnīties arī pret citu trūkumu, labāki sakot priesteru netikumu — mantkārību. Aizliedz ņemt maksu par sakramentiem.*) Tikai pēc to saņemšanas var dot priesterim „labprātīgas“ dāvanas. Vietumis dzirdam, ka draudzes gans izsūc savu ganāmpulku un ievāc ar lielu nesaudzību maksu par katru baznīcas aktu.

*) Arī tiem pēc noteikumiem vajadzēja notikt tautas valodā.

Izplatījies arī garīdznieku konkubināts, t. i. priesteri tura sev netaulātas sievas. Ar to samierinājas arī bīskapi, ievācot par atļauju turēt konkubīni noteiktu nodokli.

Daudz labāk lietas sastāvēja ar baznīcas organizāciju un materiāliem apstākļiem. Blakus ordenim baznīca ir lielākais finansiālais spēks Livonijā. Netikai domkapituls, bet arī draudžu baznīcas aizdod naudu uz procentiem, prasot drošības hipotēku veidā. Parastā procentu norma

6%, galvenie parādnieki vasaļi. No procentiem vien varēja celt baznīcas un algot zemākos apkalpotājus. Viens no baznīcas lielākiem ienākuma avotiem ir dievbijīgu ļaužu ziedojumi un novēlējumi, lai par to iegūtu mūžīgu dzīvošanu un dvēseles glābiņu. Bez tam baznīcām pašām piederēja zemes un citi īpašumi, kas deva prāvus ienākumus.

Virsbīskapa krēsls.

Iedalījums draudzēs nemainās no kristīgās ticības ieviešanas laikiem un, varbūt, vēl sakrīt ar senākiem pārvaldes iedalījumiem. Tā Rīgas virsbīskapietes dioceze ordeņa laikos sadalīta 48 draudzēs

un Kurzemes 26 (vai ap to). Katras draudzes centrs baznīca ir baznīckungu. Lēņu novados vasaļi ierīko vēl dažādas kapellas — nelielas baznīciņas ar vikāriem. Bez tam pastāvēja arī oficiāli neatzītas kapellas, gan pie pilsētu vārtiem, gan mīestos, ceļu krustojumos u. t. t. Dažreiz māņticība saista tautu pie tām daudz vairāk nekā pie īstajām baznīcām. Laikam tādēļ 1428. g. bīskapi pavēl „neiesvētītās“ kapellas nojaukt. Bet panākts ar to nav nekas, ļaudis joprojām apmeklē bijušo baznīciņu vietas un atstāj tur savas veltes. Parastās draudžu baznīcas atkarīgas vai nu no bīskapa, domkapitula vai kāda klostera. Privāti patronāti ordeņa laikos ir tikai dažām nepilntiesīgām svētnīcām. Ordeņa valstī uz visām baznīcām patronāta tiesības (piem. izraudzīties mācītāju) pieder ordenim. Daudz mācītāju saņem savas draudzes kā ienākuma avotu vai algu par kādu citu amatu, paši tās neapkopj, bet atstāj tur vikārus. Tā Rūjienas, Burtnieku u. c. mācītāji ir bijuši sekretāri ordeņa kancelejā.

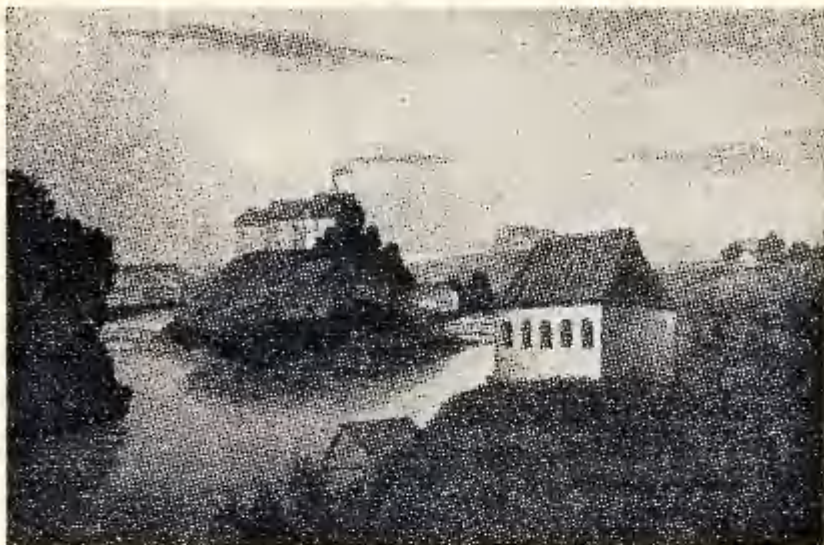
Baznīcu laicīgā pārvaldīšana atradās laju — laicīgu personu rokās, kuras sauca par baznīcu priekšniekiem. Par šo goda amatu algu nesaņēma. Pilsētās baznīcu priekšniekus iecēla rātes. Ziedojumus, kas savākti upurtraukos, priekšnieks ieskaita baznīcas kapitālos, turpretī tos, kas nolikti pie svētbildēm, sadala, pusi piešķirot baznīcai, pusi priesterim. Uz altāra noliktās veltes piekrīt mācītājam vienam pašam. No saviem ienākumiem tam, t. i. priesterim jāgādā altāra sveces, vīns, maize un, ja pats neprot latviski vai libiski, jātura kaplāns, kas to prot. Mācītājam jā rūpējas par kārtīgu dievkalpošanu, mēsēm. Svētkos un svētdienās draudzei jānāk baznīcā. No piedalīšanās kulta izpildīšanā sprieda par ļaužu dievbijību.

Arī relikviju kults pārnāk uz Livoniju. To sevišķi veicinājis virsbīskaps Miķēlis Hildebrants. Parādās jau gan pirms viņa dažas dikti svētas lietas, piem. Svēta krusta šķembeles (Māras baznīcā Rīgā, Vastselinnā). Pie tām notiek brīnumi, plūst svētceļotāji. Pēdējo ideāls, protams, ir Jeruzāleme. Bet tā sasniedzama tikai retajam. Bet baznīcas svētkus un svētceļojumus gluži omulīgi apvienoja ar tīri praktiskām lietām — tirgošanos, neskaitot to nemaz par piedauzīgu. Ir arī cilvēki, kas tā norūpējušies par mūžīgo dzīvošanu, ka testamentos novēl lielas summas speciālu altāru ierīkošanai un vikāru turēšanai pie tiem, kuru vienīgais uzdevums lūgt Dievu par novēlētāja dvēseli.

Ar mūkiem saistīti jau mūsu sentēvu pirmie kristīšanas mēģinājumi. Bet pirmais klosteris dibināts tikai bīskapa Alberta laikā 1205. g. Daugavgrīvā no mūkiem, kas piederēja pie cisterciešu ordeņa. Tā statūti prasa no brāļiem fizisku darbu. Tādēļ arī Daugavgrīvas klosteris iekārto tīrumus, dzirnavas u. t. t. Cistercieši vispār vada kolonizācijas politiku un sludina karu pret neticīgiem. Kad šis mūku ordenis savu nozīmi zaudē, izvirzās dominikāņi un franciskāņi. To klosteri parasti pilsētās. Abu šo ordeņu mūki ir visvairāk darījuši kristīgā gara iepotēšanai latviešiem. Viņi staigā apkārt pa visu zemi teikdami svētrunas, mācīdami, dziedinādami neveselos u. t. t. Jo pāvests atļāvis viņiem ņemt līdzī pārvietojamus altārus un pie tiem noturēt dievkalpojumus. Mācītāji ubagotāju mūkus ļoti nīst. Toties tautā viņus labprāt ieredz.

Daugavgrīvas klosteris pārceļas uz Igauniju. Bet Latvijas teritorijā radušies citi, piem. vīriešu klosteri: Rīgā*), Limba-

*) Dominikāņu un franciskāņu.

Aizpute.

žos, Koknesē, Aizputē un beidzot Sv. Antonija — Lielvārdē; sieviešu Rīgā*), Aizputē un Sv. Annas Limbažos. Sieviešu klosteri drīz vien kļuvuši par atraitņu un vecmeitu patversmēm. Īt īpaši bruņinieku kārtas jaunavām ir tikai divi ceļi: apprecēties, vai iestāties mūķenēs. Rīgas Sv. Marijas Magdalēnas klosterī lielāka daļa iemītnieču pieder bruņinieku, resp. vasaļu aprindām. Nevar teikt, ka Livonijas sieviešu klosteriem būtu kāda labā slava, drīzāk gan var sacīt otrādi, piem. Sv. Marijas Magdalēnas klosteris Rīgā pazīstams ar vienu otru tikumības skandālu.

Kopā saņemot, tomēr klosteru darbība jānovērtē atzinīgi. Pie tiem pastāvēja slimnīcas, patversmes, bibliotēkas, skolas u. t. t. Sevišķi bagāti ar grāmatām bija Rīgas dominikāņi. Klosteru grāmatas arī nodevēja par sākumu Rīgas pilsētas bibliotēkai. Ņemot vērā to, ka grāmatas rakstīja ar roku, ka tās bija dārgas, sapratīsim, ka klosteriem piederēja lielas vērtības. Arī pirmās iespiestās grāmatas nebija katram iegādājamas, jo bija jāieved no ārzemēm. Ordeņa laika beigās esot gan dažos klosteros bijuši saliekami burti, bet īstas spiestuves Livonijā vēl nebija. Tāda radās

*) Sv. Marijas Magdalēnas un beghiniešu.

tikai ap XVI g. s. beigām. Bez klosteriem*) skolas uzturējuši arī visi domkapituli. Tās tad arī sauca par domskolām. Tā tad mums var būt runa par divām tādām mācības iestādēm: pie Rīgas un pie Kurzemes domkapitula.**)

Rīgas domskola ir pirmā tāda visā Livonijā. To ierīkojis bīskaps Alberts. Jau 1206. g. zienu šīs skolas audzēkņi uzved garīgu spēli. Chronists Indriķis to apraksta tā: „Ziemu Rīgas vidū uzveda labi sagatavotu praviešu spēli, latīņi to sauc par komēdiju, lai pagāni redzētu ar acīm un saprastu kristīgās ticības sākuma cēloņus. Spēles saturu jaunatgrieztiem un arī pagāniem, kuri bija klāt, uz to vissmalkāko paskaidroja un izstāstīja tulks. Bet kad apbruņoti ģideonieši cīnījās ar vīlistiešiem, pagāni sāka bēgt, jo viņi baidījās, ka tos nokauss, bet tos ļoti uzmanīgi atsaucā atpakaļ un apmierināja u. t. t.“ Tā tad skola te bijusi jau pirms kapitula (pēdējais rodas tikai 1211. g.). Skolēni vajadzīgi baznīcas korim. Māca, domājams, tās pašas zinātnes, ko citur Eiropā, t. i. tā saucamās, septiņas brīvās mākslas (zinības): gramatiku, retoriku, dialektiku, aritmētiku, ģeometriju, mūziku un astronomiju. Pirmās trīs sastādīja kaut ko līdzīgu skolas pirmai pakāpei un saucās par „triviju“ (trivium) — pēdējās četras bija „kvadriviji“ (quadrivium). Skanīgie priekšmetu nosaukumi vēl nekā nedod. Viss atkarājās no tam, ko šinīs vārdos ietilpināja. Parasti jāuzskaita latīņu panti, jāiemācās dziedāt un spēlēt, jo mūzika priesteriem, par kādiem viens otrs skolnieks cerēja kļūt, bija ļoti svarīga, jāprot galvā saskaitīt un atskaitīt — reizinašana un dalīšana jau skaitījās pie dikti augstām lietām. Dažās domskolās neiemācīja pat rakstīt. Galvenais bija, ja prata latīniski lasīt. Tā kā rakstīšanu jau skaitīja pie mācīta vīra pazīmēm un zemāko priesteru zināšanu bagaža nebija liela, jādoma, ka arī Rīgas domskolā ne katrs tika tik tālu, lai prastu valdīt par spalvu. Amelungs***) domā, ka XIII g. s. laba daļa zemāko garīdznieku bijusi no vietējiem un ar Rīgas skolas izglītību. Iestāties domskolā varēja zēni no 7 gadiem un ja negrib kļūt par garīdzniekiem, atstāj to 12 gadus veci. Nākošie priesteri paliek vēl gadus astoņus un ir īstie „skolari“, t. i. skolnieki. Mācības sākas jau pulksten 6 rītā un turpinās līdz 11 dienā. Pēc pusdienas pārtraukuma jāstrādā vēl dažas pievakares stundas. Mācīšanās mēchaniska: klausās un atskaita. Svarīgākais paskaidro-

*) Latvijas daļā skolas bijušas franciskāņu, dominikāņu un Rīgas cisterc. (sieviešu) klosteros.

**) Sēlijas un Zemgales bīskapija likvidē pirms tās vēl kārtīgi nodibinājušās.

***) Amelung „Culturstudien“ 60. 1, p,

šanas un pārliecināšanas līdzeklis — rīkstes. Tās lieto arī pie citiem skolāru pārkāpumiem. Rīkstēm dažreiz pievienojas vēl karceris.

Kur zemes domskola nodibinājās 1263. g. Klaipēdā. Cik liela un kāda bijusi tās nozīme vēl nevar pateikt. Rīgā 1226. g. pie Sv. Jura baznīcas arī nodibināta skola. Tās atvēršanas tiesības devis pāvesta pārstāvis (legats) Modenas Vilhelms mestram Volkvinam.*) Tā tad Sv. Jura skola ir ordeņa rokās. Pastāvējušas arī skolas pie baznīcām: Koknesē, Limbažos, Kandavā. XIV g. s. beigās un XV g. s. sākumā rodas arī pasaulīgas skolas. Tās ierīko pilsētas, vada negarīdznieki. Rīgā tāda rodas 1388. g. pie Sv. Pētera.

Tomēr nevar teikt, ka baznīca un ordenis būtu parādījuši lielu centību skolu ierīkošanā. Kā arī neizjustu vajadzību un kā arī nepūlētos bīskapi, līdz augstskolas ierīkošanai, kā netiek tā netiek. Arī pastāvošās skolas dod maz. Domājams, ka visos laikos viņās mācījās arī latvieši. Bet tautas skolas tās nebija. Jau tāpēc vien nē, ka viņu bija tik maz un tādēļ tālu, grūti sasniedzamas. Par skolām latviešiem ne domāja ne gādāja, kaut gan, kā to raksta P. Einhorn, attiecīgo nodokli ar nosaukumu „skolas nauda“ ievāca cītīgi.**)

Tādēļ katoliski latīniskā kultūra latvietim palika sveša. Nejuta jau arī viņš sevišķas vajadzības pēc tās. Tam pašam bija sava sena kultūra, sava bagāta garīga pasaule. Baznīcas mūzika un dziesmas nevar izspiest tautas mūziku, tautas dziesmas, kuŗas vēl P. Einhorn XVII g. s. nosauc par īstām dievu himnām! Vispār kristīgie priekšstati nevar izspiest senos reliģiskos priekšstatus. Pēdējie tā kā mīļāki, tuvāki, saprotamāki. Un tomēr maz pamazām iezogas arī jaunie — kristīgie priekšstati — dažreiz sajaukdamies un savīdamies kopā ar agrākiem, bieži vien arī pieņemdami tikai jaunu nosaukumu, vārdu, bet paturēdami seno saturu, nozīmi. To skaisti pasaka teologs Arm. Treijs***): „Nemurminājis savus parastos vārdus: Zemes māte, Laima, Lauku māte, lūdzējs dzird savā ausī iečukstam viņam līdz šim nedzirdētu vārdu: Mīļā Māra.“ Pēdējā vārda vietā varēja būt arī kāds Svētais Juris, Antonijs vai Katrīna, atkarībā no tam, kādu agrāko dievību piesauca. Svēto kadrs deva iespēju, katru agrāko dievību atvietot ar līdzīgas funkcijas izpildītāju — svēto.

*) Amelung, Culturstudien 60. l. p.

**) P. Einhorn, Historia Lettica 57. l. p.

***) Izgl. Min. Mēnešraksts 1932. g. Nr. 2. 128. l. p.

Tā piem. Ūšiņa vietā varēja likt Sv. Jurgi, Laimas māmuļas vietu ieņēma Svētā Māra (Marija) u. t. t. Turpretī pati svēto dienu svinēšana patura gandrīz visas agrākās parašas un saturu. Arī baznīcas un kapellas labprāt cēla seno svētvietu un upuru akmeņu vietās. Ja nu mēs zinām, kādam svētajam veltīta attiecīgā baznīca, vai kapella, tad dažreiz varam pateikt, kādas funkcijas izpildīja senlatvju dievība, kas tur pielūgta pirms tam. Sevišķi iecienītās senajās svētvietās celtās baznīcas veltītas parasti Sv. Marijai (Mārai). Tā kā sevišķi lieli svētki notika pie katras baznīcas tā svētā dienā, kuram dievnams veltīts un ar svētkiem bija saistīts tirgus, tad vēl šobaltdien pēc ievērojamākiem tirgiem puslīdz var iedomāties, kādam svētajam katoļu laikos katra baznīca bijusi veltīta: piem. Māras tirgus Smiltēnē, Dižmāras—Talsos, Miķeļa—Kandavā u. t. t.

Labā daļa kristīgo svētku uzpotēti uz senākiem celmiem. Nemsim kaut vai Jāņus. — Te svinēšanas ceremonijām nav nekāda sakara ar Jāni Kristītāju, saistījums dikti neveikls un tādēļ divsejība vēl jo vairāk redzama.

No iecienītākiem katoļu svētajiem Latvijā jāmin: Sv. Juris (bazn. Ventspilī, Salaspilī u. c.), Sv. Jānis (bazn. Trikatā, Valkā u. t. t.), Sv. Labrencis (bazn. Limbažos), Sv. Miķēlis (bazn. Baldonē), Sv. Nikolajs, Sv. Pāvils u. c. Tā kā Miķēlis bija karavīru sargātājs, tad viņa kapellas arī mīlēja celt uz senajām svētvietām, lai viņš karo un tiek galā ar senajām dievībām.

Tā tad ar katoļu svēto nosaukumiem latvieši pielūdza tās pašas senās dievības. Tāpēc arī sapratīsim, kādēļ svēto kulta tā ieauga, ka ar to grūti bija tikt galā arī reformācijai. Zināms, nenoliegsim, ka seno dievu sejā daudz kas pārgrozījās pēc katoļu baznīcas ģimja un līdzības. Luterisms nevarēja dot tik daudz mistikas, kā to prasīja latvieša dvēsele. Bet neba visas dievības sakusa ar svētajiem — blakus pēdējiem vēl joprojām latvieša sirdī dzīvo: Lauku māte, Jūras māte, Dārza māte, Vēja māte, Lopu māte u. t. t.*) Latvietis svētī savus bluķa vakarus, mielo veļus u. t. t. Vēl XV g. s. (1422. g.) landtāgam jācinās pret kristības nomazgāšanu, piedraudot ar nāves sodu. Tā nebūt nav tikai no agrākiem laikiem uzglabājusies tukša formula, bet dzīves izsaukts likums. Jo senie dievi vēl dzīvo, vēl viņiem kuplo svētas birzis,

*) Vēl XX g. s. sākumā šīs grāmatīņas autors baidīts ar „ūdens māti“.

čukst lūgšanas lūdzēji. Svētas brīzs nociršana konstatēta vēl 1570. g.**) Vienu otru no kristīgās baznīcas kanonišķiem noteikumiem tā i ordeņa laikos neizdodas ievest. Lai mīnam tikai apbedīšanu iesvētītās kapsētās. — Latvieši grūti pie tām pieradināmi — gribas pēc nāves atdusēties kopā ar sentēviem un senmātēm vecu vecās kapu vietās, vai kā svešnieki

Svētā Dievmāte un mestrs Valt. Pletenbergs.

teica „mežos“. Ar šo parašu jācīnās vēl ilgi pēc Livonijas federācijas sabrukšanas. Tāpat bēdīgi stāv ar baznīcas laulību. Mūsu sentēviem un senmātēm pietika ar saviem solījumiem un skaisti nosvinētām kāzām, lai justos uz mūžu saistīti. Vēl XVII g. s. P. Einhornam šī ziņā jāšūdzas. Grūti izskaužami arī paši precību veidi, kuri bija saglabājuši tālas senatnes formas, piem. līgavas zagšana. Arī par

**) Tādas ir vēl pat XIX g. s. sākumā.

to vēl XV g. s. draud ar nāves sodu. Tautas veselā organisma pretestība svešajām ietekmēm parādās pat sīkumos, piem. vārdu došanā. Katoļu baznīca prasa, lai katru kristītu kāda Svētā vai Svētās vārdā, kas tad visu mūžu būtu līdzīgā vārda nesēja sargātājs (patrons). Baznīcā kristī par Jāni, Juri, Bērtuli, Madlēnu*) u. t. t. Bet mājās latvieši dod paši savus vārdus. Tas noticis vēl pēc ordeņa laikiem. Sevišķi, ja bērns pēc kristīšanas stipri raudājis, vajadzējis dod citu, īsti latvisku vārdu. Sievietes saukuši parasti putnu vārdos: piem. Vālodze, Zīle, Cielava u. t. t.

Pret tautas veselo garu un paš aizsargāšanās instinktu sabruka viss svešais. Ārēji jau latvietis bija katolis, aizgāja uz baznīcu, paklausījās mesī, dziedāšanu, piesauca Dievmāti, domādams par Miļo Laimu, izsūdzēja, kā to likums prasīja, reiz par gadu grēkus, iemācījās pat „Ave Maria“, „Mūsu Tēvs“ u. t. t., bet iekšēji dzīvoja pats savu reliģisko priekšstatu pasaulē, izkopa pats savus ētiskos vērtējumus un uzskatus, kas nebija zemāki par tiem, kādus varēja mācīt svešnieki.

6. Nodevas un klaušas

Jaunkristītām Livonijas tautām pēc pāvesta uzskatiem bija jābauda apostoliskā aizsardzība un Dieva bērnu brīvība. Jo būtu nepareizi, ja tās pēc kristības nonāktu zemākā kārtā un grūtākā stāvoklī, nekā pirms tam. Livonijas un Prūsijas tautas esot pakļautas tikai Kristum un Sv. Romas baznīcai. Visskaidrāk šīs domas izteicis pāvests Honorijs III 1225. g. īpašā, augšā minētām tautām adresētā, bullā. To pašu pāris gadu (1227. g.) vēlāk atkārtoti arī Gregors IX. Pāvestu nolūks bija tieši ar saviem ierēdņiem pārvaldīt veselu provinci. Tādēļ arī viņi stipri kavēja šejienes bīskapu (sevišķi Alberta) valsts radīšanas darbu. Spilgtākais piemērs mēģinājumam radīt tieši no Svētā Tēva Romā atkarīgu brīvvalsti ir līgumi ar kuršiem. Tādēļ Romas kūrīja nevar saprasties ar tiem vācu misionāriem, kuri peld tanī strāvā, kas iziet no bruņinieku ordeņiem un garīgiem firstiem un virzīta uz kalpības radīšanu. Turpretī pāvesta un viņa legatu uzskats tāds, ka jaun-

*) Arī šie vārdi jau latviskoti.

kristīto stāvoklim būtu pat vēl jāuzlabojas. Pieliek gan iebildumu: „Kamēr viņi neatkritīs no Romas un katoļu ticības.“ Tā senprūši var pat kļūt par muižniekiem un bruņiniekiem (1249. g.). Tāpat arī Livonijā kūrīja paziņo, ka arī jaunatgrieztie var būt par garīdzniekiem. XIII g. s. tādi arī ir sastopami. Tie sākmā nāk no latviešu, lībiešu un igauņu ķilniekiem; izglītoti vai nu Vācijā, vai tepat Rīgas domskolā. Tāpat, kā redzējām, latvieši brīvi var apmesties pilsētās un kļūt par pilntiesīgiem namniekiem. Kaut arī tiesības nevāciešiem arvienu vairāk sašaurināja, bet tomēr vēl XV g. s. beigās Rīgā ir daudz latviešu namu īpašnieku, tirgotāju u. c. Tā 1495. g. 16. janvārī Pēterā Hinrikes testamenta izpildītāji dibina slimnīcu sievietēm, kuŗu pārzinās Sv. Franciska III rēģulas māsas. Starp citiem ienākumiem minētas rentes 8 mārkas gadā no Pavēla Žagera*) un Reinholda Holdena un 12 mārkas no Everta Bezupes*) (Everdt Besubppes) mājām. Ap to pašu laiku (ap 1500. g.) t. s. krievu tirgotāji lūdz rāti viņus aizstāvēt pret negodīgu konkurenci un sūdzību starp citiem parakstījis arī Andrejs Varkalis.***) Ja arī pieņemtu, ka daudzi uz priekšu tikušie sāk skaitīt sevi par vāciešiem, tad tomēr nevar noliegt viņu latvisko izcelšanos. Pie tam arī vārdi parasti ar laiku kļūst vāciski, lai izdzēstu izcelšanās pēdas. Protams, XIII g. s. tas vēl nebija vajadzīgs, vēl nebija no savas tautības jāvairās.

Teorētiski ņemot, ordenis nodibināts cīņai pret pagāniem. Viņam tiesības valdīt tikai tanīs teritorijās, ko atkārojis nekristītiem ar zobenu. Bet ja pagāni brīvprātīgi pieņem kristīgu ticību, tad viņi patura visas savas tiesības un ordeņa vara beidzas. Ja šo teoriju izdomā līdz galam, tad iznāk, ka nobeidzot kristīšanu, ordenis kļūst lieks un būtu jālikvidē. Jaunatgrieztie paši pārvaldītu savu zemi pāvesta uzraudzībā. Patiesībā tādi arī ir attiecīgā laikmeta uzskati. To arī paši ordeņa brāļi gluži labi zina. Tādēļ sākās nežēlīga varas politika, kur mērķis vairs nemaz nesaskan ar praksi, ar līdzekļiem. Ordenis cenšas apzinīgi kavēt un vilcināt pagānu kristīšanu, jo nekristītais ir savā ziņā beztiesīgs. Ordenim brīvākas rokas — var jau grūtos brīžos draudzēties, bet var arī pie izdevības smalki

*) Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Zveite Abt. B. I. L. Arbusow. 99.—100. l. p.

**) Ibid B. II.

aplaupīt, gan materiālā, gan (juridiskā) tiesiskā ziņā. Ar brutālu līdzekļu lietāšanu provocē jaunkristītos uz sacelšanos un atkrišanu no ticības, lai izmantotu ierunu (klausulu), ka tiesības un brīvības spēkā tikai tik ilgi, kamēr neatkrīt. Ar šādiem paņēmieniem, piem., pakāpeniski likvidē kuršu brīvvalsti. Ir pat tādi uzskati, ka Lietuvu ordenis nemaz nav gribējis iekarot un kristīt, lai nezaudētu savas pastāvēšanas attaisnojumu. Lai nu tas būtu kā būdams, tomēr daudz kas paliek pāri no agrākās dzīves pilnīgi neskarts. Tā piem., par maksāšanas līdzekli kļūst kuršu mārkā,*) par svāra vienību lībiešu mārciņa „pods“. Paliek arī veseli agrākie administratīvie iedalījumi (kuršu) un tiesības. Jau tāpēc vien nevarēja ķerties pie pilnīgās senās dzīves iekārtas nojaukšanas, ka zeme nemaz bez noteikumiem nebija iekarota. Ar visām vietējām valstīm un to kungiem bija noslēgti padošanās līgumi, kurus tā vienkārši uzreiz saplēst nemaz nevarēja. Labākie mūsu tiesību pazinēji**) saka, ka šie līgumi piešķirusi Livonijas senajiem iedzīvotājiem vairāk brīvības un tiesību, nekā XIX g. s. sākuma brīvlaišanas likumi. Pēdējos jau arī patiesībā par „brīvlaišanas“ likumiem var saukt tikai pēdīnās — un tadēļ iepriekšējās domas papildinot, jāsaka, ka t. s. ordeņa laikmeta sākumā latviešu stāvoklis bija nesalīdzināmi labāks, nekā pēc Vidzemes un Kurzemes zemnieku dzimtbūšanas atcelšanas vai tā saucamajos klausu laikos. Sevišķi labvēlīgi bija noteikumi tām valstīm, kas labprātīgi kristījās, kā piemēram, Tālavai. Lai nodrošinātu tālaviešu labvēlību, viņu zemē nemaz neieveda kanonisko desmito tiesu, bet ļoti mazu nodokli, tā saucamo, kunga tiesu no divi arkliem zemes vienu pūru labības. Tas ir četrrēiz mazāk nekā parastā „kunga tiesa“, kas bija 2 pūri labības no viena arkla zemes. Pēdējo nodevu sastopam kuršu un zemgaļu līgumos. Liekas, ka šī parastā kunga tiesa latviešiem sevišķs apgrūtinājums nebija un jādodomā, saskanēja jau ar agrāk saviem pašu kungiem maksāto nodevu lielumu. Lielākas nastas uzlikt, šķiet, ienācēji nebija iedrošinājušies visu XIII g. s. — jo parasto kunga tiesu, 2 pūri labības no arkla, sastopam kā 1230., tā arī 1267. g. līgumā ar kuršiem, tāpat arī 1272. g. līgumā ar zemgaļiem. Tāpat nekas svešs nebija arī kara klaudas. Karot bija parasts, un krietns vīrs no kara nevairījās. Arī darbu klaudas, kādas uzliek kuršiem

*) A. Švābe, prof. „Zemes attiecību un agrāro reformu vēsture“ 13. 1. p.

**) Prof. A. Švābe, H. fon Bruiningks.

un zemgaļiem, divi dienas ziemu, divi vasaru, nevarēja jūtami nospiest. Vārdu sakot, rīkojās tā, lai šejienes tautas nejustu notikušās pārmaiņas. Kā redzēsim, nastas palielināja lēnām no paaudzes uz paaudzi, tāpat arī pakāpeniski, laužot noslēgtos līgumus, aplaupīja mūsu sentēvu tiesības. Mēs zinām, ka, kaut gan pastāvēja mācība, ka desmitā tiesa pamatojama ar dievišķiem likumiem, ka tā no Dieva uz visiem laikiem noteikta, tad tomēr to maksāja tikai tās Livonijas ciltis, kas bieži sacēlās un lauza ordenim dotos solījumus.

Bet bez nodevām zemes politiskajam kungam, palika vēl nodevas baznīcai un priesteriem. To īsteni sauca par „desmito“ (baznīcas), kaut gan faktiski šī nodeva mazāka, kā to redzam no līgumiem ar kuršiem. Kad Lameķins nodod savu valsti pāvestam, legāts Alnas Balduins apsola, ka kuršiem būs jādod savam bīskapam un garīdzniekiem tikai tās pašas nodevas, kas uzliktas Gotlandes zemniekiem. To dzives apstākļus tā tad kurši labi pazina. Un gotlandieši deva vienu „desmito“ baznīcai, otru priesteriem. Cik šīs „desmitās“ patiesībā bijušas lielas, rāda 1252. g. līgums. Tad kurši apņemas dot priesteru uzturam pa vienam siekam*) rudzu, auzu un miežu no katra arkla. Tā kā Vidzemē tauta nodevas mācītājam sauca vēl ilgi par sieciņiem, tad jādomā, ka tur nodevu sistēma bija tāda pat. Kurzemē gan šo mācītāja daļu sauca citādi — par gobu (ar stieptu „o“). Katoļu mācītāji to ievāca rudenos, apjānot draudzes sētas. Tad zemnieki baznīckungam par godu rīkoja dzīres, kur ēda, dzēra un liksmojās kopā ar savu dvēselu ganu. Dzīru atliekas paturēja zemnieki. Trešo daļu no savāktiem ienākumiem paturēja draudzes baznīca. Dzīres un mielastus rīkoja arī bīskapam vizitācijas (revīzijas) ceļojumu laikā. XIII g. s. šis augstais kungs nebūt nekaitrējās vēl sēdēt pie galda kopā ar latviešu bajāriem un saimniekiem.

Laicīgā kunga tiesa nebija atkarīga no ražas, bet desmitā gan tāda, stingri ņemot, varēja būt. Uz to arī baznīca sāk pastāvēt un prasa desmito „no visa tā, ko pēc dievišķām tiesībām mēdz aplikt ar desmito.“**) Tā jādod šī nodeva arī no lopiem, t. i. jaunlopiem (ražas, pieaugumu): jēriem, kazlēniem u. t. t. Ja nu kādam saimniekam nebija ne desmit jēru, ne teļu u. t. t., tad vajadzēja attiecīgo daļu kustoniša samaksāt vai nu naudā, vai atlīdzināt ar citiem produktiem, piem. sviestu. Aplikts pat alus un apiņi. No baznīcas desmitās neviens nav atsavināts. Tā jādod arī vācu kolonistiem, ja tādi

*) Kurzemes pūrā bija četri sieki.

**) Prof. A. Švābe „Zemes att. vēst.“ 50 l. p.

apmestos Livonijā uz dzīvi. Brīvzemnieki savu tiesu parasti dod medū.

Lēņu novados desmitā tiesa izslīd no bīskapa rokām. Kļuvusi par laicīgu nodevu vasalim — gruntskunganam. Paliiek vairs tikai tā saucamajās „galda muižās“, t. i. zemēs (muižu novados), kuru ienākumi iet tieši bīskapa un viņa galma vajadzībām. Šādas muižas un to novadus arī pārvalda bīskapa ierēdņi. Sākumā bīskapiem pienācās arī $\frac{1}{4}$ no ordeņa zemnieku desmitās. Bet jau 1224. g. pāvests Honorijs aizliedza prasīt kononisko desmito, resp. daļu desmitās no tām ordeņa muižām, kas dibinātas pēc 1215. g. iekarotos apgabalos un kuras ordenis apstrādā „paša rokām vai uz savas lēses“. Pamazām bīskaps galīgi zaudēja ienākumus no ordeņa zemju laudīm.

„Desmitā“, kļuvusi par laicīgu nodevu, netikai sasniedza reālos, t. t. 10% apmērus, bet tiecas arvien tos vēl pāraugt. Tas pats notiek arī ordeņa zemēs, kauču lēnāk kā pie vasaliem un pat tur, kur patura „kunga tiesas“ nosaukumu. Tomēr tādā veidā, ka visiem kristīgiem, katram no savas peļņas, būtu jāatdod 10%, desmitā tiesa Livonijā nepastāvēja. To ņēma tikai no zemes augļiem. Desmitā tiesa sadalījās lielajā un mazajā. Lielo desmito ņēma no tīrumā audzējiem salmu augiem, mazo no dārza, kā: liniem, kaņepēm, zirņiem. Jaukto jeb asiņu desmito deva no dzīvniekiem, ieskaitot arī bites. XVI g. s. to, t. i. jaukto desmito izpirka naudā vai sviestā.

Ja četrdesmit gadus desmitās ņēmējs savas tiesības nebija izlietājis, tad viņš tās zaudēja.

Labā illūstrācija latviešu nastu palielināšanai ir 1473. g. mantāga lēmums, ka nepietiek tikai ar labības un lopu desmito, bet jādod tāda arī no: apīņiem, medus, vistām, zosīm, pīlēm, gaļas, siena, malkas, dēļiem u. t. t. Vārdu sakot, no visa kā.

Tomēr no līduma zemēm un tikko ierīkotām saimniecībām trīs gadus nodevas nebija jādod. Vācu kolonistiem Kursā solīja pat sešus brīvgadus.

Tālāk jautāsim, kur un kā nodevas bija nododamas? Ja varam ticēt t. s. vidējām bruņinieku tiesībām (161. §), tad labības desmitā bija jāsaņem uz tīruma, bet jaunlopu tai sētā, kur lopus vakarā iedzen. Zivju desmitā saņemta uz jūras krasta, tikko zvejnieki izvelk tīklu malā. Prof. A. švābe domā, ka tā noticis vismaz XVI g. s. Pēc tiem pašiem avotiem redzam, ka mazā (zirņu, līnu, kaņepju) un asiņu desmitā ievākta Vasarsvētku sestdienā; sviesta — Jāņu vakarā; rudzu — Jē-

kabos; sakņaugu, auzu, apiņu un rokdarbu — Bērtuļos; visas pārējās Miķeļos. Praksē gan desmitās tiesas termiņi vairāk sakrita ar, tā saucamām, vaku jeb pagastu dienām. Tādas gadā bija 2—4. XVI g. s. Livonijas latviešu daļā beigās bija palikuši vairs tikai divi nodevu termiņi: Miķeļi un Lieldienas. Pēdējo sauca arī par lopu pagastu.

Nodevu ievākšanai kungi turēja, tā saucamos, desmitniekus. Vidzemē tāds pirmo reiz esot minēts 1497. g. Dažreiz desmitnieka amats savienojās ar vagara, šķiltera vai pagastnieka pienākumiem. Kādā vietā bija ierīkota klēts, kur sabēra savesto nodevu (desmitās) graudus. Vienā tādas klēts tiesā dzīvoja tā novada ļaudis, kam bija jānodod nodevas vienam kungam. Šīs svarīgās vietas atslēgas un birku puses glabāja desmitnieks. No šīm klētīm parasti vēlāk izauga muižas centrs.

Ja saimnieks nodomājis savu labību sākt kult un vest rijā, tad viņam par to jāziņo desmitniekam. Šim kunga uzticības vīram jāierodas noteiktā laikā. Ja noteiktais ilgums no ziņošanas dienas pāri, saimnieks pats divu liecinieku klātbūtnē var atdalīt desmito un atstāt to uz lauka, lai desmitnieks „aizved un izkuļ, kur grib“. Ja kunga ierēdnis arī to nedara, tad saimnieka pienākums atstāto nodevas tiesu 3 dienas un nakts apsargāt. Pēc tam viņš vairs par to neatbild.

Izvēles tiesības, t. i., kuru no desmit labības kopiņām paņemt nodevai, piederēja kungam vai tā uzticības personai. Desmitās kopiņas vietā varēja prasīt arī tīri izkultus graudus, vai arī vērtību naudā. Bez tam desmito tiesu varēja arī iznomāt un iekļāt, t. i. nodot citai personai.

No sākuma zemniekiem nav pienākuma nogādāt nodevu tiesu kungam — piem. vest labību uz muižas rijām. Bet tomēr nodibinājās paraša sarīkot talku un nogādāt desmitās tiesas labību muižā. No labprātīgas talkas izauga pienākums, klausas. Tāpat no desmitās tiesas jau XIV g. s. beigās vietumis izaugusi patiesībā „ceturtā tiesa“, kā to 1385. g. redzam Limbažu pilsētas zemēs. Citur par „ceturto“ dzirdam gan tikai XV g. s. otrā pusē vai XVI g. s. sākumā, piem. Daugavpilī 1451. g., Ārciemā 1494. g., Embūtē 1508. g.

Tāds nodevu un ievākšanas veids varēja izcelties pie ciemu saimniecības. Grūti kontrolējama tādējādi ievācamā desmitā tiesa tur, kur ļaudis dzīvo izkaisīti viensētās, kā tas ir pa lielāku daļu latviešu novados. Varēja noslēpt netikai ražu, bet pat sējas platību, iekopjot mežā slepenus lauciņus. Tādēļ arī saprātīsim, ka gribēja iebiedēt ar bargiem sodiem. Par „desmitās tiesas zagšanu“, t. i. ražas slēpšanu draudēja nāve. Taisni

Volkenbergas pilsdrupas (N. Ordas zīm. 1875. g.).

sodu bargums liecina, ka izvairīšanos no īstās desmitās grūti apkarot, ka ražas un sējumu slēpšana plaši izplatīta.

Ilgi vēl blakus desmitai dažos novados, kā privilēģija pastāv „k u n g a t i e s a”. Vietumis vairs tikai nosaukums viņu šķīr no desmitās. Zemes kungi izmanto katru gadījumu, lai „kunga tiesu” pārvērstu desmitajā, pēc savu vasaļu parauga. Šis process turpinājas vēl arī pēc senās Livonijas sabrukuma.

K l a u š ā m XIII g. s., kā jau redzējām, galvenām kārtām, militārs raksturs. Bez karā iešanas latviešu ciltīm jāpiedalās arī pīļu, baznīcu, ceļu un tiltu taisīšanā. Tā 1267. g. līgums ar kuršiem starp citu saka: „Kad ordenis ceļ pils pret pagāniem, tad visiem, kas bija atkrituši no kristīgās ticības, jākalpo veselu mēnesi savā maizē pils celšanas darbos”. Jāsecina, ka tiem, kas bija palikuši kristīgai ticībai uzticīgi, vai nu nemaz nebija jāstrādā, vai arī daudz mazāk. Bet tāpat kā pašu karošanu, arī kļaušas valsts aizsardzības labā mūsu sentēvi jau pazina pirms vācu ienākšanas. Visas citas kļaušas pāvests Gregors IX ar 1236. g. 24. februāra bullu bija aizliedzis, „lai nepamudinātu jaunkristītos smago nastu dēļ atkrist no katoļu baz-

nīcas“. Un tomēr jau XIII g. s. otrā pusē, kā redzējām, vācu ordenis, juzdamies stiprāks, sāk prasīt, kaut arī vēl nedaudz, pāvesta aizliegtās klausas — 4 dienas gadā no kuršiem un zemgaļiem. Kara klausas kļūst arvienu mazākas: Livonija kristīta, pilis uzceltas u. t. t. Ne tā tas ir ar darba klausām. Tās arvienu pieaug. Protams ne visur vienādi. Tā piem. vasaļa Tīzenhūzena Bērzaunes novadā 1486. g. klausas vēl sastāda tikai 9 dienas gadā (Kas tas ir, salīdzinot ar XVIII g. s.!). No tām 6 jāstrādā pie siena, 3 pie rudzu pļaušanas un ievākšanas. Turpretī Kurzemē ap to pašu laiku (1500. g.) katram pilnam saimniekam jau jākalpo muižā 32 dienas gadā, neskaitot talkas. Šķiet, ka apmēram tāds pats stāvoklis bijis arī Zemgalē un citās ordeņa zemēs. Tā 1492. g. noteikumos Zemgales zemniekiem sacīts, ka vasaru jānāk muižas darbos pēc vīru, ziemu pēc sētu skaita. Zināms tikai tas, ka jādara vairs netikai lauku darbi, kas no sākuma bija itkā tikai pabalsts muižas drelliem, bet jābrauc arī šķūtīs un jāsūta amatnieki pils vajadzībām. Muiža deva maizi pagasta vecākajam, amatniekiem, brūža un maizes cepļa ļaudīm, rijniekam un naktssargam. Pārējiem jāzin pašiem par pārtiku. Pēc katra pabeigta sezonas darba ordeņa muižas rikoja pagasta gaitniekiem dzīres. Piecreiz gadā deva pa mucai alus. Sevišķi straujš kļaušu pieaugums atzīmējams XVI g. s. Tā 30 gadu laikā pilna saimnieka klausas no 32 dienām jau pieaugušas (1530. g.) uz 40—45, vai 1 zirdznieka dienu nedēļā. Saprotams, ka zemnieki mēģina pretoties, aizstāvēties. Tā 1492. g. Bauskas, Iecavas un Mežotnes vecākie zemnieki ierodas pie mestra Freitāga fon Loringhofena un lūdz no viņa „rakstītu tiesu“, t. i. rakstītus likumus, pēc kuru noteikumiem Bauskas fōgts varētu prasīt no ļaudīm nodevas un klausas. Mestrs tad kopā ar saviem augstākiem ierēdņiem (pavēlniekiem) un zemnieku vecajiem apspriežas. Rezultātā — apstiprina „veco tiesu“, t. i. agrākos ieradumus. Zemes kungs slēdz ar saviem pavastniekiem atkal rakstītu līgumu.

Liekas, ka neviens no tiem darbiem, kuru izpildītājiem muiža deva pārtiku, no sākuma nav bijis obligāts. Tie bijuši labprātīgi tāpat kā talkas. Nelaime bija tā, ka nodibinājās paraša, un no brīvprātīgiem darbiem un talkām izauga obligātas klausas. Tā nemanot, bez kādām asām sadursmēm, varēja pavairot kļaušu dienu skaitu. Vēl vienu iespēju pārkāpt darba tiesības deva, tā saucamās, kārtnieku gaitas. Tā sauca klausas, ko deva viss pagasts kopā. Darbiniekus ņēma pēc kārtas no katras atsevišķas mājas. Nebija taču sevišķi sāpīgi sajūtam, ja ce-

turtās nedēļas vietā kārtnieka reize bija pienākusi jau trešā nedēļā.

Svarīgs notikums bija tiesas sesijas un ar tām savienotā kunga vai viņa vietnieka, nodokļu ievācēja mielošana. To sauca par *p a g a s t u*. 1272. g. līgums ar zemgaļiem noteic trīs tiesas sesijas gadā. Tām mēģināja pieskaņot arī nodevu ievākšanu. Fөгts dodas uz pagastu ar tulku un skrīveri. Dažreiz viņam piebiedrojas arī vasalis. Vismaz tam jādod fөгtam un tā pavadņiem zirgi. Svarīgākais ir *M i ķ ē ļ u p a g a s t s*, jo tas notiek rudenī, pēc ražas ievākšanas. Kamēr nav atņemta nodokļu tiesa, zemnieki nedrīkst labību pārdot. Tā 1443. g. Kurzemes bīskaps sūrojas: „Turoties pie Kursas senām parašām, paziņojam, ka pirms pagastiem nevienam nav brīv jāšus vai ratos ceļot no ciema ciemā, pirms pagasti nav noturēti un kungiem samaksāts. Bet mums ziņo, ka daži ordeņa pavalstnieki jau pirms Miķēļiem jāļ pa mūsu bīskapijas ciemiem, apbruņoti ar stopu, pirkdami un pārdodami, ko nevaram atļaut.“*) Tāpat arī 1492. g. „vecā tiesa“ zemgaļiem aizliedz, piedraudot ar bargiem sodiem, pirms ziemas pagasta vest savus ražojumus uz Rīgu.

P a g a s t a, t. i. mielasta sarīkošanai pastāv īpašas nodevas — „vakas jeb pagasta tiesa“. Sākumā visas mielasta nodevas domātas tūlītējam patēriņam. Šos pagasta svētkus labi aprakstījis Rusovs**): „Atnesa lielus koka traukus, kurus sauca par kausiem, un viņi bija tik lieli, ka varēja lietāt bērnu mazgāšanai. No šādiem kausiem divi dzērāji „uzdzēra“ otriem diviem, un tā bez apstāšanās ar lieliem un maziem kausiem, kamēr vai acis līda no pieres laukā un viens otru nevarēja saredzēt. Kas savus pretiniekus bija „nodzēris“ un palika beidzamais, tas bija nākošas dienas varonis, kurū sumināja itkā viņš būtu iekarojis veselu zemi u. t. t.“ Svarīgākā mielasta sastāvdaļa alus. Tā norma parasti viena pagasta dzīrēm 2 mucas. Vienu izdzēra zemnieki paši, otru kungi un viņu ierēdņi. Daudz arī gaļas. Jo pagasta dzīrēm jādod: nobarota cūka, vērsis, dažas aitas, 6—13 vistu, 1—2 zosis, zaķi, zivis. 1/2 sieka sāls, gabals siera, etiķis, sinepiju un piparu nauda. Vajadzēja būt arī mūzikantiem. Bija jārupējas arī par kungu zirgu un pat suņu uzturu. Jāpiekrīt prof. A. švābem, ka: „šādi svētki, kur dienām un dažreiz pat nedēļu ilgi kopā dzēra vāci un nevāci, zemnieki un muižnieki, namnieki un garīdznieki, pierāda, ka šai laikā zemnieks vēl bija šo augsto kungu „galda brālis“ un to neuzskatīja par nicinā-

*) Prof. A. švābe „Zemes att. vēst.“ 57. l. p.

**) Baltasars Rusovs „Livonijas chronika“. Rīgā 1926. 60. l. p.

mu dzimtcilvēku.“*) Arī tautas dziesma rāda to pašu un laikam attiecas uz pagasta dzīrēm: „Tur dzer kungi, tur bājāri, zeme rib dancojot.“ Dzīru atliekas pievāca tuvējā muiža. Vēlāk ieviešas paradums mielastu izpirkt naudā. XVI g. s. vakas jeb mielasta nauda sastāda 2 mārkas. Tā jāmaksā visam pagastam kopā, saprotot vārdu „pagasts“ ne kā mielastu, vai mielasta nodevu, bet jau kā ļaužu apvienību ar savu teritoriju, pārvaldi un tiesu. Bija kungi, kam piederēja vairāk pagastu. Tie visi kopā sastādīja „kunga valsti“ (Burggebiet). Piem. Rozbeķu valstī 1899. g. ir pieci pagasti, Ērgļu valstī 1382. g. astoņi pagasti u. t. t.

Skrīverim un tulkam zemnieki maksāja īpašu „rakstāmo“ naudu. Parasti pagastu dienās izmaksāja algu arī bīskapu un ordeņa ierēdņiem.

7. Tiesas un tiesības

Arī tiesu ziņā viss no sākuma paliek pa vecam. Savas lietas zemnieki izsprieda paši pēc saviem likumiem. Tie uzrakstīti jau XIII g. s. Saucās gan par lībiešu, gan kuršu zemnieku tiesībām u. t. t. Pārmaiņa tikai tā, ka par tiesas priekšsēdētāju ir bīskapa vai ordeņa fōgts, vai arī kāds vasalis. Turpretī spriedēji paši latvieši. Tāpat arī vēl joprojām jaunus likumus izdot vai vecos papildināt varēja tikai ar pašu zemnieku pārstāvju piedalīšanos. Ordenis pie šī para-duma turējies vēl pašās XV g. s. beigās, kā to redzam no 1492. g. vienošanās sarunām ar Bauskas, Mežotnes un Iecavas zemniekiem. Zemnieku likumiem pakļauts katrs zemnieks, kas nav otra vergs — drellis. Tā tad zemnieks brīvs cilvēks. To sevišķi apstiprina tas apstāklis, ka zemnieks var nēsāt zobenu un citus ieročus. Viņš var brīvi rīkoties ar savu mantu un personu, mainīt pēc patikas dzīves vietu u. t. t. Cilvēku, kura gods nav aptraipīts, sauc par „krietnu vīru“. Pēdējais nosaukums dod ticamību tiesas priekšā. Pirmo reiz apvainots „krietns vīrs“ varēja apgāzt pret sevi celtās aizdomas ar zvērastu. Ja apvainotais tomēr grib pierādīt apsūdzētā vainu, tad viņam jādabū trīs brīvi goda vīri, kas apzvēr, ka sūdzētājs runā patiesību. Tādā gadījumā, tāpat kā pie vienkāršas otrreizējas apvainošanas, „krietna vīra“ gods skaitās par aptraipītu, apšaubītu. Lai attaisnotos, nepietiek vairs ar paša zvērastu vien — jādabū kāds līdzzvērētājs, kas apliecina apvainotā bezvainību. Bet pie trešās apvainošanas, piem. zādzībā,

*) Prof. A. Švābe „Zemes attiec. un zemu ref. vēst.“ 58. l. p.

var attaisnoties vairs tikai ar „Dieva tiesu“. Tās parastākais veids bija karstas dzelzs nešana.

Lielākos noziedzniekus varēja no sabiedrības izstumt, padarīt, kā sacīja, par „vārgiem“. Tādu „vārgu“ katrs varēja apvainot, nogalināt. Bet valsts vara nevienu kriminālnoziedznieku nevajāja, ja nebija, kas uzstājas par apvainotāju, sūdzētāju. Tādēļ arī slepkavības gadījumā mirušā vietā uzstājās viņa dzimtas locekļi, radinieki, vai arī draugi. Dažreiz pie tiesas atnesa arī pašu mironi. Bet slepkava un visa viņa dzimta varēja izlīgt ar nogalinātā dzimtu. Vīra cena Līvoniņā bija 10 mārciņas sudraba, vai 40 mārkas sudraba naudā, kā to jau 1211. g. noteicis bīskaps Alberts. Bet 40 mārkas bija milzu summa, par to varēja nopirkt 480 pūru rudzu. Tādu vērtību tikai retais varēja samaksāt. Tādēļ vainīgo varēja izpirkt tikai visa viņa dzimta. Ja pēdējā to nedara, slepkavu atdod cietušā radiem par vergu — drelli. Arī kāda trešā persona varēja samaksāt „kakla naudu“ un ar to iegūt sev vergu. Ja arī tāda persona nerodas un cietušā radinieki vainīgo nevēlas par vergu ņemt, tad to var nogalināt. Tas jādara cietušā asinsradiniekiem. Tiesa vispār nevienu sodu neizpilda pati. Patiesībā pastāv vēl likumīga asinsattributiona. Rusovs par to raksta tā: „Ja kāds bija otru nositis un aizbēdzis, tad nosistā tuvākie draugi tūlī izlietāja savas pašu tiesības un kur tie slepkavu nokēra, viņi to tūlī uz vietas nonāvēja, bez tiesas sprieduma un bendes ziņas, neizmeklējot, vai noziegums nav izdarīts pašaizsardzības nolūkos. Bet kad īsto slepkavu nevarēja dabūt rokā, tad bieži vien vaina bija jāizpērk tuvākam draugam, vai pat par tēvu jāatbild bērnam šupulī.“ Arī par citiem noziegumiem paredzēta noteikta takse, piem. pēc Kurzemes zemnieku tiesībām: 2. §. Ja kādu ievaino ar nazi, bet nesakropļo, tad sods ir 4 saktis. 3. §. Par katru kājas, rokas, acs vai deguna kropļojumu puse no vīra naudas (resp. 20 mārkas. Autors). 4. §. Par sakropļotu īksti — 4 saktis. 5. §. Par rādītāja pirkstu — 4 saktis 4 ārtavas. 6. §. Par vidējo pirkstu — 2 saktis 8 ārtavas u. t. t.)* Sodus par zādzību noteica pēc nozagto lietu vērtības. Par lielākām zādzībām sodī gaužam bargi — karātavas un mocības. Par apgrēkošanos pret septīto bausli baznīcās un dzirnavās, neskato ties uz nozagtās lietas vērtību, zagli saraustīja uz rata. Dažādi sodīta robežu viltošana. Virsbīskapijā par to paredzēts pat nāves sods, bet Kurzemē tikai 6 saktis.

Tāpat kā slepkavas nogalināšanu, arī citu sodu izpildīšanu vajadzēja izdarīt pašam cietušajam: apzagtajam pašam pēc tie-

*) A. Švābe „Vecākās zemnieku tiesības“. Rīgā 1927. 5. l. p.

sas sprieduma vajadzēja uzkart zagli, nopērt vinīgo u. t. t. No naudas sodiem cietušais dabūja divas trešdaļas, atlikušā trešdaļa piederēja kungam. Šādas tiesas, kur prezidēja sōģis (fōgts) vai vasalis, protokolēja rakstvedis, sauca par kungu tiesām. Tikai tās varēja piespriest nāves sodus. Civillietas turpreti vēl XVI g. s. izsprieda latviešu zemnieki paši savās „pagastu tiesās“ bez kādas kungu piedalīšanās.

Tā kā zvērastam pie tiesas bija liela nozīme, tad lielu vērību piegrieza visam zvērēšanas ceremonijām. Sūdztāja priekšrocība bija pirmajam nodot zvērastu. To darīja izstieptu roku ar paceltu pirkstu turot uz Kristus tēla vai Svēto relikvijām. Sōģis teica priekšā zvēраста formulu: „Es zvēru pie Tēva Augstā, ka es uz visām lietām, ko tie kungi man vaicās, taisni un patiesi, nevienam no mīlības vai ienaidības, gribu izsacīt. Dievs taisnais, mans Tēvs! palīdzi man, sievai, bērniem, tīrumiem, lopiem un visam, kas man pieder.“ Vai arī: „Es runāju un zvēru pie Dieva, ka es uz to, kas man no cienīgas tiesas kļūs vaicāts un kas man zināms ir, to tīru taisnību ne vienam par labu, ne otram par ļaunu, ne dāvanu, ne briesmību pēc, gribu izsacīt un nekā neslēpt. Un ja es to tīru taisnību neizsaku, tad dod Dievs, ka es tik melns palieku kā tās ogles, tik iznīcis kā tā zeme, tik ciets kā tas akmens, tik izkaltis kā tas koks, un sodi mani, manu sievu, manus bērnus, manus lopus un visus manus augļus, šeit laicīgi un tur mūžīgi bez gala. Amen.“*) Ļoti iespējams, ka pēdējais zvēраста teksts un tāpat pats zvērēšanas rituāls daudz ko paturējis no priekšvēcu laikiem. Saprast pēdējo formulu varēsim, paskaidrojot tikai latviešu zvērēšanas parašu. Zvērot lika uz galvas akmeni, kreisajā rokā turēja izdzisušu ogli, labajā baltu spieķi, bet vienu kāju uzlika uz izžuvušas velēnas. Tā to vēl XVII g. s. redzējis ceļotājs Oleārijs.

Pārteikties un kādu zvēresta formulas vārdu izlaist nedrīkstēja. Tad zvērasts nederīgs. Tādēļ varēja lūgt atļauju vēl divi reizes zvērēšanu atkārtot. Atliek vēl pieminēt, ka parastā sodīšanas vieta — baznīcas pagalms.

XIII g. s. zemes kungi nedrīkstēja nemaz domāt par latviešu īpašuma tiesību ierobežošanu. Arī 1212. g. pēc Autīnas latviešu un Siguldas libiešu sacelšanās ordenis, kaut gan patura tīrumus, tomēr spiests par tiem samaksāt. Tāpat 1253. g. Kursas dalīšanas aktā teikts: „Ezers, kuŗu sauc par Durbi, lai būtu kopējs mums (t. i. bīskapam), ordeņa brāļiem un kuršiem, kam līdz šim uz to tiesības...

*) A. Švābe „Vecākās zemn. tiesības“ 9. l. p.

Upes, kas iztek no ezeriem, ir kuršu... Kurši netiek izslēgti no sava mantojuma tā laukos, kā zvejā, mežos, kas nav svēti, un bišu kokos, paturot neaizkartas to kungu tiesības, kuŗu domīnijās (t. i. novados, varas robežās) šie īpašumi atrodas.“ Arī zemgaļiem 1272. g. līgums atstāj pilnīgas īpašuma tiesības uz viņu sētām un zemi. Var to izrentēt un pārdot. Arī XIV g. s. stāvoklis vēl nav grozījis. Jo kādā 1322. g. izdotā mestra vietas izpildītāja kvītē teikts, ka viņš saņēmis no Rīgas domkungiem 80 mārkas parāda maksājumu Siguldas lībiešiem par zemēm un biškokiem. Tā tad vācieši vēl pērk no vietējiem zemes, kas arī bija vienīgais likumīgais iegūšanas ceļš, ja neskaita ar varu uzspiesto „dāvināšanu“. Tāpat latviešu zemnieka īpašuma tiesības pierāda arī tas, ka viņš var savas mājas apgrūtināt ar parādiem un iekļāt, kā tas redzams no Rīgas parādnieku grāmatas. Tādēļ arī vispirms zemes kungu (bīskapi un ordenis) centās sagrābt savās rokās neiekopto meža zemi. Tomēr arī latviešiem vēl tiesības nolist līdumus un iekopt mežā jaunas mājas, kas tad skaitās par viņu pilnīgu īpašumu. Tā vēl 1267. g. līgumā ar kuršiem teikts (9. §): „Vieta, kur kāds kursis nometas uz dzīvi, paliek viņa mūžīgs mantojums, ja šai vietai nav jau citi īpašnieki.“ Mantošanas tiesības bija noteiktas līdz, tā saucamajam, ceturtnam celim. Tikai tad, ja tādu mantinieku nav, īpašums piekrīt zemes kungam. Tiesībās vēl zemnieks nemaz nav vājāks par bruņinieku. Bet pakārtots pēdējam pēc sabiedriskā stāvokļa, kā valsts varas pārstāvim. Ļaunāki kļūst tad un tur, kur vasalis — gruntskungs dabūjis uz sevi pārnēst visas zemes kunga tiesības, var turēt tiesu, t. i. ir kļuvis, kā saka, par „kakla kungu“. Ja kāds zemnieks bija iekojis mājas tālu mežā un brīvprātīgi neieradās uz pagastu, tad viņš gadu desmitiem un pat no paaudzes uz paaudzi varēja dzīvot, neatzīdams neviena kunga un nedodams nekādas nodevas. Interesantu gadījumu mums atklāj 1392. g. maiņas akts, ar kuŗu Kursas bīskaps iegūst no ordeņa Valtaiķu pili ar visiem piederumiem, tiesībām, brīvībām un ienākumiem. Starp tiesībām uzsvērtas kunga valdnieka tiesības pār brīviem ļaudīm (vāciski Herrschaft). Tā tad tādi tur bijuši. No šī paša dokumenta redzam, ka starp bīskapa un ordeņa zemēm bijis apstrīdēts, nesadalīts mežu novads. Tas neesot devis nekādus ienākumus ne bīskapam, ne ordenim. Pirmais bijis par vāju šo zemi pārvaldīt un aizsargāt. Tur esot dažs labs kristīgais kritis no pagānu rokas. Tā tad vēl pašās XIV g. s. beigās (1392. g.) Kursā ir novads, kas pieder seno dievu pielūdzējiem, ko apdzīvo brīvi, neatkarīgi ļaudis, kas nav ne ordeņa, ne bī-

kapa pavalstnieki! Bīskapam bijušas kunga (dominijas) tiesības tikai vārda pēc. Arī starp atsevišķu vasaļu un ordeņa pavēlnieku novadiem atradās ciemati, kas nebija neviena lēņa piederums. Arī Senākās (63. §) un Vidējās (91. §) bruņinieku tiesības runā par ļaužu tīrumiem un pļavām, kas atrodas „pārnovadu“ starp ciemu robežām un neietilpst neviena vasaļa lēņa novadā. Tā vēl ilgi šur tur uzglabājas brīvs zemnieku īpašums — allods. Bet tāds viņš paliek tikai tik ilgi, kamēr vasis negriežas pie zemes kunga ar lūgumu izlēpot šos zemes gabalus uz sava, t. i. vasaļa vārda. „Lēņu grāmatas liecina, ka vasaļi gadu simteņiem ilgi pa purviem, mežiem, salām medī rokā tālos pārnovados iekoptās zemnieku brīvzemes, lai tās pieskaitītu savam lēņa novadam,“ saka prof. A. Švābe.*) Arī Kurzemes zemes tiesības runā par brīviem sēļiem, kuršiem un zemgaļiem, kam esot jāklausa tām pašām tiesībām, kā pārējiem zemniekiem, kas atrodas kādā kundzībā.

Latviešu saimnieki sākumā tikai pilni vīri, vesela arkla vai vairāku arklu valdnieki. Par arklu sauca zemes platību (XIII gadu simtenī), ko zemnieks apstrādā ar vienu zirgu. Tāpēc runāja arī par vien- un divzirgu zemi. Arklos bija sadalīta tikai iekoptā tīrumu zeme. Tomēr par reālo arkla piederumu skaitīja arī pļavas, ganības un atmatas. Bez tam vēl arklam varēja pieskaitīt dažādas ar zemi saistītas tiesības un ienākumus. XV g. s. arkla kā zemes platības jēdziens pārgrozās. Viņu sāk lietāt vienādā nozīmē ar sakšu „hūfu“, t. i. ar arklu sāk apzīmēt zemes platību, kas līdzi nās 21,6 hektāriem.

Tēvu sētu dālot divu dēlu starpā, izcēlās pusenieki jeb pušenieki. XIV un XV g. s. sastop jau $\frac{1}{4}$ un $\frac{1}{8}$ arkla lielas mājas. Tā kā no sākuma Livonijā pastāvēja stingrs vīra lēnis, t. i. varēja mantot tikai vīriešu kārtas pēcnācēji, tad XIII g. s. zemniekiem bija labākas mantošanas tiesības nekā vācu bruņiniekiem un leimaņu kārtā ieceltiem agrākiem Latvijas kungiem, jo zemnieka māju varēja mantot arī viņa meitas. Pastāv arī „zemes grāmata“, kur sōģis (fōģts) atzīmē visas pārmaiņas robežu, personu un parādu ziņā. Pirmo reizi zemes grāmata apliecināta 1405. g. Arī katrai muižai bija sava vaku jeb pagasta grāmata, kur ierakstīja nodevas un parādus. Ievērojams kancelejas piederums bija „burtu koki“. To galos

*) A. Švābe „Zemes attiec. un zemes ref. vēst.“ 38. un 39. l. p.

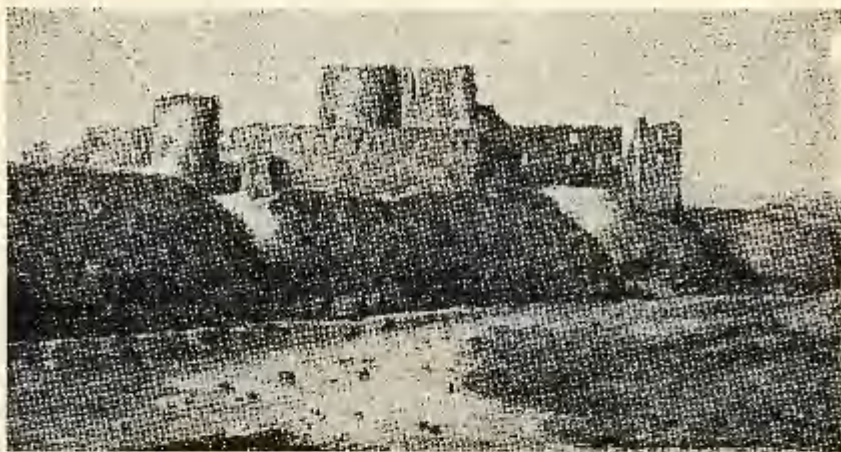
Trikāta.

iededzināts saimnieka vārds, parastāk gan viņa mājas zīme. Kokā iegrieztas nodotās nodevas un palikušie iztrūkumi. Tāpēc runā par „iegriežtiem un neiegriežtiem parādiem“. Kokos iegrieztos skaitļus ierakstīja grāmatā.

XV g. s. avoti rāda, ka pagasta novads bijis ar sti-gām atdalīts no muižas zemes (resp. novada). Vasalis nedrīkst aizkart pagasta zemi, ko gadu simteni vēlāk (XVI g. s.) sauc par zemnieku zemi. Tā vēl līdz Līvonijas patstāvības beigām atšķir muižas un zemnieku zemi. Lēņu novadu pārdodot, ieķīlājot vai citādi tradējot, vienmēr atzīmēja, vai darījums attiecas tikai uz muižas vai arī zemnieku zemi. Senā Līvonija pazīst daudz ķildu un prāvu robežu dēļ. Ir gadījumi, kur kungs ar visiem saviem zemniekiem stāv vienā pusē pret otru kungu un tā zemniekiem, bet ir arī sastopamas zemnieku sūdzības pret savu kungu. Vienu tādu ķildu zinām no 1472. g. Vasaļa, ordeņa ierēdņiem uzrādīto, robežu zemnieki neatzīst un apgalvo, ka kunga, resp. vasaļa rādītās „dravas un zemes piederot pie viņu gobzemes, no kuras tie ikgadus devuši un vēl tagad dodot tiesu, cik prasot.“*) Zemnieki apgalvo, ka Trikātas novadā vēl dzīvojot tas vīrs, kam kungs slepeni licis kalt jaunus robežu sta-biņus. Savas tiesības pagasta ļaudis ir ar mieru pierādīt ar zvērastu vai Dieva tiesu, nesot karstu dzelzi. Interesants pēdē-

*) A. Švābe „Zemes attiec. un zemes ref. vēst.“ 60. l. p.

jais zemnieku piedraudējums, ka, ja mestrs viņu gobzemi atņemšot, tad tie būšot spiesti atstāt arī savus pārējos piederumus: laukus un sētas un aizbēgšot. Bez tam šis gadījums met gaismu arī uz to, ar kādiem nekrietniem līdzekļiem augstdzimušie bruņinieki atņem zemniekiem viņu īpašumus. Līdzīga lieta izspriesta arī 1518. g. Rīgas virsbīskapa vasaļu tiesā. Vasalis Aderkass grib piesavināties Pāles pagasta Suķēnu ciema mežus un pļavas. Zemnieki apliecina, ka minētie īpašumi jau no seniem laikiem pieder pie Suķēnu ciema un neietilpst muižas novadā. Par kādu pļavu viņi pat saka, ka tā piederot tikai Dievam un viņiem un viņu senči to lietājuši jau no neatminamiem laikiem. Uz Aderkasa jautājumu, vai zemnieki atceroties, ka kādreiz kāds no kungiem būtu licis „šņorei un mēram staigāt pa viņu zemi“, tie atbild, ka viņi savu novadu turot pēc vecās tiesas bez kādas mērīšanas. Prāva turpinājās arī vēl 1520. g. Tad virsbīskaps to izbeidz. Pļavu atstāj ciemam un mežā pavēl izdzīt pienācīgu robežu starp Pāles muižas un Suķēnu ciema piederumiem. Šo pavēli arī izpilda 1521. g. piedaloties pārstāvjiem no abām ķildīgām pusēm. 1529. g. šo pašu ciemu norobežo arī no Ārciema muižas. Tā tad vēl XVI g. s. vasaļu tiesa atzīst zemnieku zemes neaizkaramību. Tomēr pagasta, resp. zemnieku zeme ir apgrūtināta ar klausām un nodevām, kā pēc to sauc arī par gobzemi. No sākuma pat bruņiniekam nav par kaunu turēt tādu zemi. Tai pretstatā ir vasaļu un novadnieku (leimaņu) brīvzeme. Patiesībā pēdējais vārds nav īsti pareizi lietāts — arī leimaņu un vasaļu zeme ir apgrūtināta, bet tikai ar kara klausību, jāiet karā, jātura zirgs zemes kunga ierēdņu vajadzībām. Varēja arī atpirkties no visa tā, samaksājot parastās pagastu dienās t. s. brīvnaudu. Bet arī zemnieki piedalījās kara spēkā. Arī viņi var savu zemi skaitīt par itkā izkalpotu, kā to rāda kāda XVI g. s. zvērasta formula: „Zvēru pie Dieva un viņa svētajiem... ka šī zeme, uz kuras es stāvu, ir Dieva un manis paša izkalpota zeme, ko es un mans tēvs no seniem laikiem esam valdījuši un lietājuši.“ Tāpat, kā vasalim par nepaklausību lēni, arī zemniekam par nekārtīgu pienākumu pildīšanu varēja mājas atņemt un nodot tuvākam mantiniekam viņa rados. Kopā saņemot, jāsaka, ka līdz pat ordeņa laiku beigām latviešu zemnieks jūtas par savas zemes īpašnieku. Vēl 1559. g. muižas novadu šķir no pagasta laukiem, un 1564. g. kāds Mežotnes saimnieks sūdzas pirmajam Kurzemes hercogam par atņemtu

Bauskas pilsdrupas.

zemes gabalu. Ja zemnieks būtu bijis tikai nomnieks, tad viņš ar tādu interesi nebūtu aizstāvējis savas zemes robežas. Vienīgi Dievam latvietis piešķir lielākas tiesības uz savu zemi. Kā no mantojama īpašuma, no mājām, tām pārejot vecā saimnieka dēla vai cita mantinieka rokās, zemes kungs ņem arī nodokli — labāko liellopu. Ja arī zemnieks, šķiet, dažviet jau XVI g. s. ticis no mājām padzīts — tad tās ir bijušas nelikumības, kuras sabiedriskā doma arī toreiz nosodīja.

8. Dzimtbuves izveidošanās

Līdz XIV g. s. beigām senraksti mūsu sentēvus sauca par ļaudīm, t. i. brīviem cilvēkiem. Tad sāk lietāt terminu „zemnieki“ un tikai XV g. s. beigās parādās nosaukums „dzimtcilvēki“ vai „dzimtzemnieki“. Prof. R. Vipers saka, ka norisinās jauna iekarošana, smagāka, nežēlīgāka. Vai vispirms izveidojušies reālie dzīves apstākļi, fakti un tad tikai sekojuši juridiskie akti, vai arī pēdējie dzīnuši uz priekšu dzīvi, rādot valdošās kārtas centienus un nolūkus, grūti pateikt. Pareizi būs, ja pieņemsim, ka abiem uzskatiem sava daļa taisnības.

Nebrīvību pazina arī agrākos gadu simteņos (XII, XIII un XIV). Nebrīvi bija vergi — drelli, kara gūstekņi, parādnieki

vai izpirkti noziedznieki. Vispārējās nebrīvības sākumi cieši saistīti ar parādos krišanu. Parādus arī uzdod 1424. g. landtāgā par bēgļu aizturēšanas iemeslu. Šis ļaunums kļuvis jau par masu parādību, nevar vairs runāt par atsevišķiem, individuāliem parādos krišanas gadījumiem. Un parādos iestiguši taisni turīgākā zemnieku šķira — saimnieki. Kā tas īsti varēja notikt? Te vēsturnieki vaino karus, sērgas, badu. Tā kā muižu saimniecība vēl vāji attīstīta, vasaļi bijuši atkarīgi no saimnieku maksāšanas spējām un lai tās galīgi nesabruktu, pabalstījuši zemniekus ar lopu un sēklas pagaidiem. Vēlāk šis paradums esot kļuvis par pienākumu. Tāpat rīkojušās arī ordeņa komturejas un fөгtejas. Tā 1341. g. Kuldīgas komtureja aizdevusi Kursas jaunkristītiem 97 lastus 31 pūru labības,*) 500 galvas lopu, 87 mārkas naudā; 1387. g. Dundagas fөгts aizdevis zemniekiem 33 lastus sēklas labības. Viss tas ir taisnība, bet jāpiekrīt vēsturniekam R. Miķelsonam,**) kā daudz lielāka nozīme jāpiešķir arī vasaļu apzinīgai tieskmei uzturēt zemniekus pastāvīgās parādu saistībās ar sevi. Jo lēņu vērtība un vasaļu labklājība bija atkarīga no aplauzoto sētu skaita un to saimnieciskajām spējām. Lēnos gan izdotas plašas un auglīgas zemes, bet zemnieku trūkst. Tādēļ labprāt uzņem katru, kas pie vasaļa meklē patvērumu. Tā kā zemnieks brīvs, neviens to normālos apstākļos nevar aizturēt. Bet, lūk, vasaļa interesēs taisni ir viņu kaut kā saistīt pie sevis, t. i. uz savas zemes. Ar tādu nolūku zemniekam vajadzības gadījumā sniedz palīdzību. Jo kamēr viņš ir vasaļa parādnieks, tas nekur nevar aiziet, vismaz nedrīkst to darīt. Parādu piešķaita muižas vērtībai. Pagastu dienās varēja tiesāt maksāt nespējīgos parādniekus. Varēja tos vai nu izūtrupēt vai notiesāt par dreļļiem. Bet vislabāki vasaļi ļauj parādiem „iesalt“, lai nesairtu zemnieku paturēšanas saite un liek tiem apzvērēt, ka viņi neatstās savas mājas. Sevišķi izdevīgi apstākļi zemnieku aizturēšanai, bija bīskapu vasaļiem, jo tiem piederēja arī tiesu vara par zemniekiem. Cilvēkam, kas pārdots par drelli, pārdošanas summa jāatkalpo. Pēc tam viņš kļūst atkal brīvs. Kādā 1411. g. zemes gabalu apmaiņas līgumā teikts, ka abas puses var atprasīt atpakaļ aizbēgušos ļaudis, ja tie nav atbrīvoti. Domāti notiesātie parādnieki, kas vēl nav izkalpojuši sev

*) Lastā skaitīja 1920 kilo, resp. 120 pudu.

**) Cand. hist. R. Miķelsons „Livonijas zemn. stāvokļa atspoguļojums XV un XVI g. s. senrakstu terminoloģijā un formulās“. Izgl. Min. Mēn. 1935. g. Nr. 9. un 10.

brīvību. 1424. g. landtāgs noteic, ka nevienu nevar notiesāt par drelli uz laiku ilgāku par desmit gadiem. Saimniekiem ielīgstot parādos, drellība vairs nesasniedz mērķi. Pašus drellus cenšas nometināt vai nu uz neiekoptas vai saimnieku pamestas zemes. Pretēji vacajiem saimniekiem, kas jau gadu simteniem no paaudzes uz paaudzi tura savas mājas, šo drellu vai, kā viņus sāka saukt, iebūviešu tiesības uz dabūto zemi daudz vājākas. Viņi ir tikai īslaicīgi nomnieki. Tos var pārvietot, pavisam padzīt no zemes u. t. t. Dažiem no viņiem nav arī savu māju. Tie dzīvo pie kāda saimnieka, pirtī, vai kaut kur citur. Ap XVI g. s. vidū, t. i. uz ordeņa valsts beigām, drelli sāk saplūst kopā ar citiem zemniekiem.

Parādos iekritušie saimnieki bieži bēg, vai nu uz citu novadu vai pilsētām, kur vēl var iegūt namnieka tiesības. Tā 1421. g. Livonijas mestrs sūdzas virsmestram: „Dievs smagi piemeklējis šo zemi ar mēri, un visos novados apmiris tik daudz ļaužu, ka pat pagājušā gada raža palika uz lauka nenovākta... Mūsu labākie apgabali, Cēsis un Karkus, ir tukši no ļaudīm, ka tikko dabūjam pusi no saviem ienākumiem... Visa zeme ir tik ļoti izmirusi, ka jāapvieno divi trīs novadi vienā un jāslēdz mazākās pilis, lai paturētu pārējās... Mums bija jāpabalsta savi ļaudis ar labību un naudu, lai tie nākamū gadu varētu apsēties.“ Dabas katastrofas posta nešanā pabalsta arī paši zemes kungi, vedot pavisam jucekliģu finansu politiku. Kaļ arvienu jaunu naudu, veco pasludinot par nevērtīgu, tā kā tirgotāji labāk ņem apmaiņai precī. 1420. g. gan vienojas kalšanu uz diviem gadiem apturēt. — Pēc tam tā iet atkal valā, un atkal nauda zaudē vērtību. Tā tas notiek periodiski. Gan naudas jucekļa, gan pilsētnieku ieraušanas kāres, gan arī citu iemeslu dēļ pie zemniekiem parādās neapmierinātība, rūgšana. 1482. g. landtāgs sūdzas, ka pilsētnieki gribot 500% peļņas un ka vispār Dieva dusmas piemeklējušas zemi. To novēršanai trīs dienas gadā katram jāgavē. Tā kā sērgas, neražas, krievu sirojumi jau tā satricinājuši zemes oikonomisko stāvokli, tad katrs aizbēdzis zemnieks jau pats par sevi rada robu vasaļa saimniecībā, nerunājot nemaz par zaudēto aizdevumu.

Formula saka, ka var prasīt atpakaļ „vīru vai naudu“, t. i. aizdevumu. Bet Kurzemes bīskaps jau 1424. g. labāk grib dabūt no Rīgas atpakaļ savu vīru nekā viņa parādu. Bīskaps raksta: „Mēs atļaujam jūsu namniekiem, krāmu tirgotājiem un preciniekiem dzīt peļņu, pirkt un pārdot mūsu jūrmalā, bet no tā mums nav nekāda labuma, jo viņi aizvīlina mūsu ļaudis uz pilsētu, proti: tos, kas daudz parādā un nedomā maksāt un kas visa pagasta priekšā tiesāti; kurus nosūtām zemes

vecajiem, lai viņi spriež tiesu, kā to zemes tiesības nosaka. Kad mēs savus ļaudis un drellus, kas aizbēguši uz jūsu pilsētu, uzai-
cinām ierasties pie jūsu fōgtiem, tad no mums prasa liecības
un pierādījumus. Bet mēs nezinām, kā mums jāpierāda: vai
jāsūta mūsu zemes grāmata, vai vecaji, vai mūsu pagasta ļau-
dis, vai kalpotāji, vai arī jūs uzticēsities mūsu rakstiem un skai-
driem vārdiem. Tāpēc esat tik labi, mīlie draugi, pārrunājat
šo lietu un vienojaties savā starpā, kādā kārtā varam pieprasīt
atpakaļ no jūsu pilsētas savus ļaudis, drellus un gūstekņus u.
t. t.“ Tanī pat gadā Kurzemes bīskaps sūtījis vēl divi vēstules
Rīgas rātei. Interesantākā no tām skan tā: „Pateicos jūsu
fōgtam, jo viņš līcis apcietināt mūsu aizbēgušo vīru, kas ir bijis
mūsu vīrs 18—20 gadu; ja viņš mēģinātu atrunā-
ties, ka neesot nekā parādā, lai ar to sevi
atbrīvotu, tad jūs paši redzēsiet, ka tas ir veltīgi. Atsau-
cām savu fōgtu ar zemes grāmatu un atradām tur ierakstītu
viņa parādu 10 ozerīngus naudā un mucu mencu, bez tam vēl
6 ozerīngus tiesas soda, nemaz neskaitot agrākos parādus ve-
cajā zemes grāmatā... Bet mums mazāk rūp šis pa-
rāds nekā mūsu vīrs, tāpēc izdodāt to mūsu
kalpotājam.“ Te vēl neiet runa par to, ka cilvēks pats par
sevi būtu nebrīvs, tādu to padarīja tikai parāds. Par liku-
mu princips „vīru vai parādu“ kļuvis tikai 1424.
gada 25. oktobrī. Pilsētu delegāti gan šo lēmumu nepa-
raksta. Līdzīgā garā, t. i. par parādniekiem runā arī 1482. g.
bruņniecības apspriedes lēmums. Bēgšanas apstākļi parādnie-
kiem bija izdevīgi tanī ziņā, ka ātri varēja nonākt cita zemes
kunga valstī, no kurienes tie pieprasāmi atpakaļ tikai diplomā-
tiskā ceļā. Lai dabūtu atpakaļ pašu cilvēku, t. s. vienošanās
ligumi (1508. g.) aizliedza izdot bēglim jaunajā vietā aizdevumu
parāda samaksai. Tiesības pieprasīt atpakaļ pa-
rādnieku, nodibina uzskatu, it kā zemnieks
nebūtu personīgi brīvs. Jau XV g. s. beigās
šis uzskats tā iesakņojies, ka vasaļi sāk uz-
skatīt zemniekus par lēna piederumu un pie-
min tos blakus zemei un citām vērtībām.

Tā kā vasalim vērtīgāks mājās saimnieks,
tad šī zemnieku grupa arī pirmā zaudē brī-
vību. No sākuma to arī nemaz nesajūt; sevišķi tie saimnieki
nē, kas valda savu tēvu sētu. Tie jau tā kā tā nekur nav
gājuši. Pie tam saistīšana pie zemes nebūt ne-
nozīmēja īpašuma tiesību zaudēšanu uz savu
zemi. XVI g. s. sākumā vairs nav jāpierāda, ka aizbēgušais
zemnieks kungam parādā, bet ka tas bijis saimnieks, valdījis

arklu. Prof. A. Tentelis Rīgas virsbīskapijā saistīšanu pie zemes, t. t. dzimtbuves sākumu, datē ar 1494. g. Ordeņa zemēs tas notika nedaudz vēlāk. Gājēju cilvēki vēl joprojām brīvi. Bet drīz vien cenšas arī tos aizturēt. Jau 1518. g. Pleternbergs izdod lēņos divi mājas un 5—6 vaļiniekus, ar tie-

Latviete Ordeņa laikā.

sībām tos noietināt uz zemes un paturēt. To pašu redzam arī 1527. g. Tikai pilsētās iegājušos bezzemniekus vēl neaiztiek. Uz XVI g. s. vidu, ordeņa valsts pēdējos gados arī gājējus, vismaz uz laukiem, uzskata par dzimtcilvēkiem, saistītiem ar novadu. Tā ordeņa laikmetā latvieši nostāigājuši garu pakāpenisku savu tiesību zaudēšanas ceļu — no brīvības līdz dzimtbuvei. Protams, pēdējo viņas sākuma stādijā ne domās nevar salīdzināt ar tām barbariskajām formām, kādas tā

bija pieņēmusi XVIII g. s. Arī materiālo stāvokli tiesību zaudēšana neietekmēja. Saimnieciskā labklājība, pastāvot ilgstošam mieram, XVI g. s. pat pieauga. Tāpat jāpiekrit prof. A. Švābem, ka XVI g. s. vēl nav notikusi īsta tirgošanās ar zemniekiem, kā to no nepilnīgi sastādītiem avotiem varētu spriest. Dažkārt minētā cena (40 mārkas) nozīmēja atteikšanos no tiesībām uz zemnieku, tāpat kā XV g. s. varēja pārdot un pārņemt zemnieka parādu. Bez tam, šķiet, sajaukti darījumi ar dreļļiem un darījumi ar zemniekiem. „Pirkt” pēdējos nozīmēja tikdaudz, ka atbrīvot tos no saistībām ar agrāko kungu un uzskatīt par saviem parādniekiem.

Atliek pieminēt vēl vienu dzimtbūšanas izcelšanās veidu — no zvērasta. Parasti tas notiek tad, ja kungs izpērk kādu no soda.

9. Latviešu leimaņi un brīvzemnieki

XIII g. s. laba daļa latviešu un lībiešu kungu saņēma savus novadus vai arī tikai daļu no tiem atpakaļ kā lēni (piem. Rameķis, Drivivaldis u. c.). Jādomā, ka no sākuma tie piedalījās arī bīskapu, garīdznieku, ordeņa pavēlnieku un bruņinieku sapulcēs, sprieždami līdz par zemes likteņiem. Bet jau drīz vien aplēnotie nevāci savas pārstāvniecības tiesības dažādu apstākļu dēļ zaudē. Vecākā no līdz šim pazīstamām mūsu sentēvu lēņu grāmatām ir no 1207. g. *K u n g s M a n e ģ i n t s* saņem kā vasilis savus agrākos īpašumus *S i g u l d a s* novadā, un viņa dzimtas rokās tie paliek līdz pat XVI g. s. otrai pusei. Tad jau šie piederumi nonākuši vācieša Budenbroka piederumā. Tikai reti no agrākiem zemes kungiem izdevās gadu simteņiem cauri paturēt savus īpašumus un pat tos pavairot. Tādi ir kuršu un Salaspils ķoniņi. Vēl XVII g. s. daži no tiem lietājuši zīmogā karaļa kroni un scepteri. Daži no latviešu kungiem saplūda kopā ar vācu muižniekiem, daži noslīdēja vienkāršā brīvzemnieku stāvoklī, un vēl citi nevarēja noturēties arī tanī, saplūzdami kopā ar citiem latviešiem. Tomēr par ordeņa laikiem to vēl nevar teikt. Pastāv plaša leimaņu un brīvzemnieku kārta. Tā vienā pašā *Alūksnes* komturejā esot bijis ap 300 leimaņu uz t. s. „kuršu lēņu tiesībām”. Varbūt tāpēc, ka Alūksne bija ļoti svarīgs pierobežas punkts. Caur turieni gāja arī pazīstams tirdzniecības ceļš

uz Pliskavu. Jāsaka, ka arī tad, ja visas lēņu grāmatas būtu uzglabājušās, viņas nedotu pilnīgi pareizu ainu par nevācu vasaļiem. Izņemt aplēnošanas dokumentu neviens nebija spiests. Pietika, ja notikušo izlēnošanu ierakstīja zemes kunga reģistrī. Un kā jau teicām, daļa latviešu vasaļu saplūda kopā ar vāciem, pārvācojās. Cik lielu ticamību var piešķirt daudzām vēlākām „stingri pierādītām” ciltsgrāmatām par izcelšanos no tāda un tāda Vācijas novada un bruņinieku cilts, rāda tas, ka tādas ģenealoģijas (ciltsgrāmatas) varēja pirkt un jo vecākus un slaveņākus senčus gribēja, jo dārgāka bija maksa. Zviedru laikā valdība cīnījās pret ciltsrakstu pārdevējiem kā

Latvju brīvzemnieka Filipa Franča Kēniņa zīmogs, 5 reizes palielināts (1652.)

atpakaļ savas rentes muižas un lēņus. Kādam D e t l e v a m A s a g a l a m jau 1362. g. ir lēņos Liepupe (Pernougel). Vēl vairāk nevācu vasaļu ordeņa zemēs. Bet attīstības virziens arī tur tas pats. 1495. g. Pletenbergs izlēņo „uz mūžīgiem laikiem” Johannam Buldrinckam zemes, kas agrāk piederējušas Jānim Bullenam (Bullen) vai Bullim. 1494. g. mestra pilnvarnieks izšķīr robežu ķildu starp dažiem vasaļiem Kurzemē. Viens no tiem ir A n s i s K a i v e (Hans Kayve). Tanī pat gadā ar Daugavgrīvā dotu dokumentu mestrs aplēno kādu „M i c h a e l’u” un „K o c k” (varbūt Koku?) ar

krāpniekiem.*) O r d e n a laikos vēl bailes no latviskas izcelšanās tik pārmērīgas nav. Līdz Livonijas patstāvības sairšanai vēl turpinājās lēņu izdošana nevāciem, tomēr nevācu vasaļu zemes jau no XIV g. s. sāk pāriet vācu vai pārvācoto latviešu un lībiešu rokās. Tā 1357. g. mirušā virsbīskapa vasaļa lībieša Jēkaba Līva muižu Katvari (Kaiktever) ar daļu no tagadējām Umurgas zemēm atdod Aderkasim. Bet vēl 1397. g. starp virsbīskapa vasaļiem minēts arī B r u n s A s a g a l s (Asagallen, Assegal), kas varot saņemt

*) Skat. Ž. Karlsons „Zviedru laiki Vidzemē”.

trešo daļu no zemēm, kas „piederot un ir izlēnotas“ Jānim Melmežam un viņa mantiniekiem (Jane Melemes). Dievs vien zin, kādēļ Melmežam atņēma veselu trešdaļu īpašuma. Bet liekas, ka no jauna aplēnotie Miķēlis un Koks arī būs nevācu gājuma. 1503. g. 10. novembrī Valt. Pletenbergs izlēno Johannam Pletenbergam daudz zemju. Starp tām arī kādu 1 arklu lielu gabalu, kas agrāk piederējis „Lotte Layske“ un Lappsenes (Lappasynne) pļavu, kuras agrākais īpašnieks bijis Indrķis Zemgalis (Heinrich Semegalle). Daļa no vēlākās Aizdzires muižas (Kandavas tiesā) bijusi izlēnota kādam Birzsetam u. t. t. Dažu latviešu vasaļu zemes bijušas ievērojami lielas. Tā Strobniekam(?) (Strobueck) Talsu apkārtnē piederējuši veseli seši arkli. Vēl lielākas platības bijušas Talsu un Tukuma novados Dumpīšiem (Dumpiate, Dumpiat 1497., 1498. un 1500. g., bet 1502. un 1503. g. Dumpian). Pēc sekmīgā krievu kara ap 1503. un 1504. g. nāk jauns lēņu birums. Apbalvoti ar tiem arī Hermanis Dumpītis resp. Dumpjānis (1503. g. iegūst no jauna 4 arkļus zemes pie Kandavas pils), Dragūnis, kas dabū savus senču piederumus Kuldīgas tiesā, Andrejs Gailis — zemes gabalu ar nosaukumu „Degšņa“ Ārlavas pagastā, ar tiesībām novietot tur zemniekus, kas kalpo kājnieku dienas. Par to aplēnotam jāiet jāšus karā. Gaili noturējās muižniekos. Sastopami Vācijā vēl šobaltdien. Par kara nopelniem nepaliek bešā arī kuršu koniņi un 1503. un 1504. g. iegūst klāt dažus zemes gabalus.

Kuršu kēniņa kauss.

Jo ne par velti Andrejs Peniķis taču vadīja kuršu jātnieku eskadronu (rotu). Pletenberga izdotā lēņu grāmata viņu arī sauc par kuršu koniņu, t. i. kēniņu. Vispār septiņas koniņnieku dzimtas (Peniķi, Tontegodi, Kālēji, Gaili u. t. t.), bez šaubām, ievē-

rojamu kuršu kungu pēcteces, vēl XVI g. s. arvienu paplašina savus īpašumus (1500., 1503., 1504., 1546., 1550. g. g.). Tā tas turpinājas arī hercogu laikos (pēdējā lēņu grāmata no 1700. g.). Vecākā ir Tontegodu lēņu grāmata no 1320. g.

Brīvi vasaļi dzīvo arī Buguļu un Muižnieku mājās (Tukuma novadā). To lēņu grāmatas izdotas XIV un XV g. s. (1396., 1429., 1464. un 1494. g. g.). Jādomā, ka brīvi jau ordeņa laikos bijuši arī Mikus Bullis un Ansis Sikants, kuriem pirmais Kurzemes hercogs 1563. g. dāvina Dumpīšu mājas mežotniekos. Tādas atsevišķas brīvmājas bijušas šur un tur (pie Jaunais zinātnieks Nr. 46. — 6.

mēram, Bitšķēpi Jaunpils novadā). Tikpat vecas privilēģijas kā kuršu ķoniņiem bijušas arī Tapēles ciemam starp Kandavu un Sabili. Brīvie iejaukti dažu muižnieku kildā un proti: Otto Ādelinga un Joh. v. d. Brigena ar Veču un Vēderiņu īpašnieku Johannu Friku (Frick). Tiesa notiek Rīgā 1563. g. Tapelniekus apvaino, ka tie gribējuši Friku nogalināt. Pēdējais, šķiet, bijis Gotharda Ketlera atbalstītājs un tādēļ arī hercogs tā par viņu iestājas. Kas to lai vairs zin, cik liela bijusi latviešu leimaņu vaina, bet tos ķer bargs sods visiem, skaitā 16 saimniekiem, atņem lēņu un brīvības grāmatas. Sabiles un Kandavas apkārtnē, liekas, vispār bijis daudz leimaņu un brīvzemnieku. Tādi minēti arī turpat Tojātos. Jo 1567. g. Sabiles baznīcas vizitācijas protokolā,*) uzskaitot mācītāja ienākumus, kopā ar Valgales un Matkules kroņa zemnieku nodevām minēta arī goba „no Tojātu brīvajiem“ (denen freyen den Thogatene). Protams, brīvzemnieku bija daudz arī citur, piem., Zlēkās, Vadakstē, ap Bausku, Daugavpili u. t. t. Bauskas bijušie brīvajie vēl XVIII g. s. glabājuši (1752. g.) pazaudēto dokumentu zīmoga kapseli kā lielu dārgumu, saucot to par „bļodiņu“. Daugavpils novadā bez 55 brīvzemniekiem 1451. g. bijuši vēl 20 gobzemji, kas devuši mazu „kunga tiesu“: vienu pūru rudzu, vienu auzu, podu apiņu, 1 caunu un 5 Lībekas peniņus. Kopā saņemot, jāsaka, ka pat vēl ordeņa laikmetam aizējot dzimtbuve nebūt nav vispārīga. Pati par sevi tā tikko iesakņojusies, vēl nav smaga, bet tomēr blakus dzimtļaudīm ir daudz latviešu leimaņu un brīvzemnieku.

10. Vasāli. Muižu izcelšanās un muižnieku kārtas izveidošanās

Vāci pārnesa uz Livoniju arī daudz no Vakareuropā izplatītām parašām. Sevišķi to var teikt par lēņu kārtību. Vasāli bija vajadzīgi jātnieku dienestam. Tādēļ arī par īsti lēņa spējīgiem uzskatīja ļaudis, kas var pildīt bruņinieku pienākumus; pirmām kārtām bruņinieku kārtas piederīgos. Bet aiz zemes kunga žēlastības lēņus var piešķirt arī namniekiem, zemniekiem un pat garīdzniekiem un sievietēm.

*) Sitzungsberichte d. Kurl. Ges. f. Lit. u. K. 1881. g. 32. l. p.

Gadījumā, ja aplēnotā persona pati bruņinieka pienākumus nespēj pildīt, tā var sūtīt savu vietnieku — kādu citu personu. Absolūti lēņa nespējīgi bija žīdi, noziedznieki un no baznīcas izslēgtie. Livonijas pirmie lēņi attiecas tikai uz aŗamzemi, pļāvām un ganībām, bet ne uz mežu. Bet arī lēņa objekts, t. i. tā zeme, kas deva kādus ienākumus, vēl joprojam paliek, kā redzējām, zemnieka neaizkarams īpašums. Vasalis iegūst no zemes kunga tikai politiskās tiesības, t. i. viņš var prasīt no ļaudīm savā lēņu novadā to pienākumu pildīšanu, kādus Livonijas iedzīvotāji uzņēmušies slēdzot līgumus ar vāciem (ordeni, vai bīskapu). Galvenais no šiem pienākumiem ir kunga vai desmitā tiesa. Tā tad mainījās nodevu ņēmējs — zemes kunga vietā tas nu bija vasalis, kuram par to bija jāpilda bruņinieka dienests. Pāvests Gregors IX gan aizliedza baznīcas desmitās tiesas izlēņošanu, bet bīskapi, apstākļu spiesti, to tomēr darīja. Izlēņotā zeme nebūt nebija vasaļa gruntsgabals, bet valsts teritorijas daļa, par kuru un tās iedzīvotājiem viņam, t. i. vasalim, zināmas administratīvas un jurisdikcijas tiesības. Pēdējās, citiem vārdiem, tiesu varu vasaļi iegūst tikai bīskapu zemēs un sāk atvietot fōgtu: tā vietā prezidē tiesā un izdara citus pienākumus. Līdz ar tiesas varas nodošanu vasaļa rokās, viņš ieguvis par zemniekiem lielu varu. Bez tam Rīgas virsbīskapijā bija vislielākie lēņi. Tur vasaļiem izdotas veselas kungu valstis. Rozenu lēņu novads XIV g. s. aptver visu Straupes distriktu jeb seno Idumu. Diviem brāļiem Tīzenhūzeniem pieder ap 1000 arklu. Ne katrreiz, lēņus izdodot, ievēroja senās novadu robežas. Dažreiz izdod noteiktu arklu skaitu, izkaisītu dažādās vietās.

Turpretī ordeņa valstī lēņi nav lieli, svārstās no 1—12 arkliem. Bez tam ordeņa valsts latviešu daļā vasaļi neiegūst tiesas varu par zemniekiem. Var prasīt tikai kunga vai desmito tiesu un tās klausas, no kurām ordenis atteicies par labu savam lēņu vīram. Kā vienīgo izņēmumu pirms senās Livonijas sabrukšanas varam minēt tikai Lugažu muižu, kas izdota ar visām tiesas turēšanas tiesībām.

No sākuma Livonijā pastāv stingrs vīra lēnis, t. i. mantot var tikai tiešā vīriešu kārtas līnijā. Ar atbrīvojušos lēni kungs var darīt ko grib. Bet vasaļi prot neatlaidīgi savas mantošanas tiesības paplašināt, tā kā drīz vien tās tik plašas, ka praksē lēnis nekad vairs nevar atgriezties zemes kunga rokās. Ja nu

tomēr viss vasaļa plašais radu pulks izbeidzies, tad vakantais lēnis jāizdod citam bruņiniekam. Tādu pienākumu atzīst Jaspers Linde (1523. g.). Lēni arī tik plašām mantošanas tiesībām sauc par žēlastības lēni. Rīgas virsbīskapijā vasaļi ieguva jau plašas mantošanas tiesības ar Silvestra šodevēšera „žēlastības grāmatu“ 1457. g. Manto visi radi līdz 5 celim. Turpretī ordeņa latviešu zemēs un Kurzemes bīskapijā atzina tikai vīra lēni. Žēlastības lēņus sāka izdot tikai ordeņa sabrukuma laikā, t. i. pašus pēdējos pastāvēšanas gadus un arī tikai viens mestrs otram, vai kādam augstam pavēlniekam.

Bez tam vēl virsbīskapijas latviešu galā bija izplatīts tā saucamais koprokas lēnis, t. i. veselas dzimtas piederīgie tura kopēju lēni. Formalitātes ar virsbīskapu nokārto visas dzimtas pilnvarotā persona. Tādi koproči piem. bija Tizenhūzeni un Ungerni.

Vasaļu pienākums bez personīgā dienesta no katrim simts arkliem dot trīs jātnieku karavīrus ar bruņu cepurēm un vairogiem. Vienam no jātniekiem jābūt vācietim — divi var būt nevāci. Mestram tiesības katru gadu prasīt vienu kara gājienu ārpus zemes. Bet vasaļu paklausība nebūt nebija priekšzīmīga. Nemaz nerunājot par biežiem nepaklausības gadījumiem, bīskapijās lēņu vīri pat iedrošinājās ar apbruņotiem ļaudīm nostāties pret saviem kungiem. Tāpat nebija nekas svešs, pārkāpjot likumu, sūdzēties par zemes kungu. Tam visam vēl jāpievieno arī vasaļu militārā izlaidība, par kādu sūdzas jau XV g. s. Tie labāk paslēpušies savās pilīs nekā gājuši pretī krievu sirotājiem. Beidzot vasaļi arī iegūst tiesības personīgā dienesta vietā sūtīt algotu karavīru. Vasaļi vairs neattaisno savu nosaukumu, negrib vairs kalpot. Tagad nu loģiski būtu bijis, ja valsts vara prasītu lēņus atpakaļ, jo to izdošanas galvenais mērķis taču bija vasaļa personīgā kalpība. Lēņus no jauna pārvēršot par valsts īpašumu, rastos līdzekļi vajadzīgā karaspēka uzturēšanai. Ja ne to, tad varēja vismaz prasīt, lai bijušie lēņu vīri pilda virsnieku pienākumus kājniekos un artilerijā, jo vasaļu jātnieku laiks bija pagājis. Bet Livonijas zemes kungi nedara ne vienu ne otru. Pirmkārt tādēļ, ka pēc Pletenberga uzvarām valda ilgs miers, no kara atrasts. Otrkārt virsbīskapijā jau XV g. s. bruņinieki bija ieguvuši tādu varu, ka zemes kungs valda vairs tikai vārda pēc. Tas pats bija arī igauņu bīskapijās. Tik valstiski bruninieki, protams, nebija, lai paši no sevis uzupurētos valsts labā. Nē. Vinus

drīzāk nomāca rūpes, kā sacensties ar namniekiem greznībā. Pilsētām ir tāda zelta bedre kā tirdzniecība ar Krieviju, kas dod milzīgus ienākumus. Nav jau tie mazie arī no vietējiem apgrozījumiem. Un tādēļ pilsētnieku dzīves standarts augsts — tie var atļauties visādas greznības. Lai ar tiem sacenstos, bruņiniekiem jāpavairo savi ienākumi. Bet kā to izdarīt? Vasaļu gruntskundzības stāvoklī tas nav īsti iespējams — nodevu nor-

Livonijas sieviešu ģērbs.

ma sankcionēta, paaugstināma tikai samērā lēnām, klausas tāpat. Virzienu, kādā meklējams atrisinājums, rāda lielās ordeņa un bīskapu muižas. Tās plaukst, jo labības cenas augstas. No savu muižu ienākumiem zemes kungi uztura arī savus ierēdņus. Bez tam patstāvīgas muižu liel-saimniecības padarīja to īpašniekus neatkarīgus no zemnieku

neražām, sērgām u. t. t. Tas viss, protams, ietekmē arī vasaļus. Jau XV g. s. tie cenšas no zemniekiem uzpirkt labību, medu un linus, lai ar peļņu pārdotu pilsētā. Pēc tam ķeras pie muižu ierīkošanas. Tas pa daļai mums paskaidros arī sīksto cīņu par lēņu mantošanas tiesību paplašināšanu. Vajadzēja taču garantijas, ka muiža paliks mantiniekiem, lai būtu vērts to ierīkot un enerģiski tanī saimniekot.

Profesors A. Švābe domā, ka sēta un muiža ir sinonīmi, tautas dziesmas pazīstot arī bāliņu muižu. Lai nu tas būtu kā būdams, skaidrs viens, ka muižu pazīst jau pirms vācu ienākšanas.

Pirmās savas zemes saimniecības ēkas vasaļi vai zemes kungs ceļ ārpus pils mūriem. No tam radies nosaukums „Vorwerk“, kas apzīmēja taisni galveno muižu. Dažreiz vasaļa tiešais piederums sastāvēja tikai no sudmalām; dažreiz vēl klāt klēts un zeme. Šādu vasaļa vai kunga rīcībā tieši esošu zemi un īpašumus sāka saukt par alلودu. No sākuma tam nav pretstata nozīme lēnim. No zemnieku zemes allods atšķiras ar to, ka no tā nav jādod ne kunga, ne desmitā tiesa. Pie klēts un sudmalām sāk dzīvot vasaļa vai zemes kunga ierēdnis. Pamazām ap šo nodevu centru rodas tūrumi, kurus nodevu ņēmējs apsaimnieko tieši pats. Bet pirmos pamatus vācu kolonizācijas zemkopībai liek klosteri. Dugavgrīvas cisterciešu klosterim pieder tūrumi un dzirnavas. 1257. g. tam piešķir Mazjumpravas muižu, veselu jūdzi zemes Sēlijā, 150 arkļus Zemgalē un 50 Jersikā. Arī pats ordenis plaši nodarbojas ar zemkopību. 1290. gadā Kuldīgas komturejas brāļiem pieder Lanksežu muiža Vārvē apvidū. Savu muižu apstrādāšanai ordenis arī izmanto kuršu un zemgaļu četras klaušu dienas, bet galvenām kārtām kara gūstekņus — dreļļus. 1341. g. Kuldīgas komturejai pieder jau 3 muižas ar 143 zirgiem, 500 liellopiem un 300 aitām. Bijusi arī īpaša zirgu audzētava. Darba zirgu gan no visa lielā skaita bijis tikai 33, pārējie jājamzirgi. Arī no liellopiem tieši ordeņa rīcībā tikai 200, citi izdalīti pret samaksu zemniekiem, tā sakot, iznomāti.

Kā tad lai tiek pie muižas? Iestrādātā zeme taču visa apdzīvota un vietējiem vēl taču īpašuma tiesības palikušas. Te nu nāca talkā biežie kari un sirojumi, kad veselu ciemu iedzīvotājus apkāva, vai aizveda gūstā. Tādu postā pamestu vietu viegli varēja piesavināties. Ciemu pārvēršanu par muižām sastopam jau XIV g. s. Dažreiz arī zemi no iedzīvotājiem pamazām atpirka. 1306. g. virsbis-

kaps izlēno Ostinghūzenam Perkiles ciemu. 1326. g. vasalis tur jau uzcēlis pili. Bet 1339. g. Ostinghūzena mantinieki var jau pārdot Gerardam no Ungarijas ciemu un radušos muižu. Tagad to vietu sauc par Ungurpili. Muižas caurmēra lielums XV g. s. ir 7 arkli (svārstās 2—20 arkliem) vai ap 210 pūrvietām, resp. 78 hektāriem (arkls jau skai-

Ordeņa laiku dižciltīga dāma ar savu meitu.

tījās 30—36 pūrvietas). Rozbeķu muižai 1419. g. 20 arklu, bet pils vasalim klausā visa Straupes novada saimnieki, kam kopā pieder 67 arkli. Madlienas muižai 1457. g. 11 arklu, bet saimniekiem 57.

Bez pirkuma zemi vēl varēja iegūt no zemnieka „dāvājuma” ceļā. Tas patiesībā nozīmēja, ka zemnieks, atdodams

daļu savas zemes, atpirkās no desmitās, kļūdams par brīvzemnieku.

Vēl viens muižas zemes iegūšanas veids bija līdumu līšana. Arī tas izmantots, kā to rāda kāds 1380. g. ordeņa raksts Ropažu lībiešiem. Vispār zemi ieguva ne ar „iekarotāju tiesībām“, bet vienojoties ar īstajiem zemes īpašniekiem. Ja arī ir notikušas varmācības, zemes patvarīga atņemšana, par kādiem gadījumiem arī dzirdam, tad tās nebija nekādā ziņā ikdienišķa parādība. Tādu ricību, kā redzējām, tiesiskā apziņa ordeņa laikos vēl nosodīja. Pat Igaunijas Vikā, kur vasaļu vara vislielākā, vēl 1560. g. fōgts raksta: „Nesmu zemniekiem netaisni atņēmis zemi ne delnas platumā.“ Un tomēr laba daļa muižu radusies no agrākiem ciemiem. Jau nosaukumi vien to rāda, piem.: Auciems, Ārciems, Pociems, Inciems u. t. t. Bet, kā jau teicām, to iedzīvotāji varēja būt krituši karā, aizvesti gūstā, miruši sērgās vai aizbēguši. XIII un XIV g. s. šādu nodedzinātu, izlauzītu un pamestu ciemu netrūkst. Atliek atcerēties vācu sirojumus Zemgalē, zemgaļu aiziešanu, leišu sirojumus u. t. t.

Atsevišķu kungu zemes gabali parasti izkaisīti starp svešām robežām. Piemēram, 1503. g. Mujānu kungam piederēja trīs plavas, kas atradās ārpus muižas novada. Šādu starpgabalu dēļ izcēlās arī biežas tiesāšanās. 1534. g. mestrs piešķīr fon der Lakenam Rūjienas novadā lēnos 12 starpgabalus ar apkārtējo zemnieku piekrišanu. Dažu leimaņu starpgabali pat tik mazi, ka tur var iesēt tikai sieku labības. Tādēļ arī nav brīnums, ka drīz vien novērojama parādība, ka vasaļi un leimaņi cenšas salāsīt savas zemes kopā. To var panākt maiņas ceļā, ar zemnieku piekrišanu, katreiz par to paziņojot zemes kunga fōgtam, lai ieraksta pārgrozības zemes grāmatā. Notiek jau nu arī nelikumības. Diez cik likumīga jau nav arī tā XVI g. s. vērojamā parādība, ka vasaļi kopmežos, t. i. mežos, kas tiem piederēja kopā ar zemniekiem, sāk ierīkot jaunas saimniecības un nometināt ļaudis.

Bet ordeņa valsts lielākā daļa vēl arvien u palika domēņu zeme, ko apsaimniekoja pats ordenis ar saviem ierēdņiem un novada zemniekiem, prasot no tiem klaušas. Interesanti tas, ka parallēli muižu dibināšanai un palielināšanai visā Livonijā pieaug arī klaušas. Tas arī pilnīgi saprotams, kaŗi XVI g. s. mitējušies, vergu — gūstekņu vairs nav, bet muižas saimniecībai paplašinoties, palie-

linās pieprasījums pēc darba spēka un to prasa no zemniekiem. Tā ordeņa laiku beigās vasaļi kļuvuši jau par saimniekotājiem — muižniekiem.

11. Zemes kungu savstarpējās attiecības. Pāvests un ķeizars

Gan starptautiskās gan iekšējās vajadzības spieda zemes kungus nodibināt savā starpā kādu kontaktu. Svarīgs bija piem. iekšējais miers, izbēgušo parādnieku atdabūšana u. t. t. Pirmā tāda apspriede, šķiet, notikusi 1304. gada 25. februārī. Ieradušies: ordeņa mestrs ar landmaršalu un 12 amatpersonām (pavēlniekiem), Tērbatas un Sāmsalas bīskapi ar saviem kapituliem un vasaļiem. Nolemj uzturēt savā starpā mieru un kopīgi uzstāties pret ārējiem ienaidniekiem. Patiesībā toreiz šī savienība bija vērsta pret virsbīskapu. Par istu landtāga dibināšanas gadu tomēr var uzskatīt tikai 1419. gadu, kaut gan nosaukums „landtāgs“ lietāts tikai sākot ar 1454. g. Landtāgu sākums saistīts ar svarīgām pārmaiņām Livonijas valstiņu dzīvē. Pēc ilga pārtraukuma virsbīskaps uzturas atkal savā dioicēzē. Bet ordenis vēl nav atžilbis no Tannenbergas katastrofas. Kanoniskās padotības dēļ virsbīskapa pusē nostājas arī pārējie bīskapi. Pirmos landtāgus sasauc virsbīskaps, un pats arī tanīs ir klāt. Tie notiek Valkā (1419., 1422. un 1424. g. g.) un ir galvenām kārtām zemes kungu sapulces. Vasaļus pieaicina klāt padomam. Tāpat arī pilsētas. Bet kā vieni, tā otri sāk piedalīšanos landtāgos uzskatīt par savām tiesībām un panāk arī to, t. i. šādu tiesību atzīšanu. XVI gadu simteņa sākumā mestrs jau atguvis varu un landtāgus sasauc kopā ar Rīgas virsbīskapu. Tikai pašās Livonijas pastāvēšanas beigās landtāgu var saukt mestrs viens pats. Šīm zemes kungu un viņu vasaļu sapulcēm nav regulārs raksturs. Landtāgus sasauc pēc vajadzības. Arī vieta nav noteikta. Parasti gan izvēlas zemes vidieni, kur puslīdz vienāds attālums kā no latviešu, tā igauņu novadiem. Tādēļ arī iemīļotākās landtāgu vietas ir Valka un Valmiera. Tikai nedaudzi notikuši citur, piemēram: Rīgā, Rūjienā, Cēsīs u. t. t. Landtāgs lemj par Livonijas valstiņu politisko kopdarbību, citiem vārdiem, veido Savienotas valstis starptautisku līgumu veidā. Tā 1435. g. šādu vienošanos noslēdz uz 6 gadiem Pieņemts, ka tikai

Landtāgs var slēgt mieru un pieteikt karu. Landtāgs kļūst arī par augstāko likumdevēju varu visās savienības zemēs. Tādi vispārīgi likumi pieņemti, piemēram, 1422. un 1424. g. (Par dreļļiem, parādnieku izdošanu u. t. t.). Tāpat arī landtāgs ir augstākā apellācijas tiesa Livonijā. Un beidzot pats grūtākais šīs sapulces uzdevums ir izšķirt zemes kungu ķildas un nesaskaņas. Tā tad landtāgam jāveic arī starptautiskas konferences uzdevums. Sesijas parasti ilga 1—3 dienas. Tikai 1516. g. nolēmj apspriedes pagarināt vismaz uz 10 dienām.

No sākuma landtāgā 5 kūrijas: 1. Prelāti (Bīskapi). 2. Domkapituli (katru kapitulu pārstāvēja 2 personas). 3. Ordeņa pavēlnieki (Mestrs, Rēveles, Pērnavas un Alūksnes komturi; Jerves, Cēsu un Sonnenburgas fōgti). 4. Bruņniecība. 5. Namnieki (no Rīgas 3, Tērbatas un Rēveles pa 2).*) Vēlāk paliek tikai četras kārtas: prelāti, ordenis, bruņniecība un pilsētas. Tā tad ordeņa laikos bruņniecība tikai viena no kārtām landtāgā. Pie tam ne visiem bruņniekiem tiesības tur piedalīties, bet tikai tiem, kam pieder apcietināta pils un tiesas vara par saviem ļaudīm. Pavisam tiesības ierasties landtāgā 52 bruņiniekiem: 32 no bīskapijām un 20 no ordeņu zemēm. Bet lielākā daļa bruņnieku nāk no Igaunijas, no Latvijas tikai kādi 14—15. No tiem savukārt lielākā daļa no virsbīskapijas. Visvājāk landtāgā reprezentēta Kurzeme un Zemgale: no ordeņa pavēlniekiem no turienes nav neviena, tikai trīs bruņinieki — viens no ordeņa zemēm (no Kandavas novada) un divi no Kurzemes bīskapijas. Katru jautājumu vispirms apspriež kārtas atsevišķi. Kvorums nekāds nav vajadzīgs. Kad kārtas bija apspriedušās, viņu pārstāvji sanāca kopā, lai vienotos par kopējo lēmumu. Tikai tad, kad vienošanās bija panākta, sasauca kopsapulci. Lēmumus vajadzēja pieņemt vienbalsīgi. Ja kāds balso pretī — tad jautājums skaitās par neizlemtu. Tas pats notiek, ja pretī nostājas kāda vesela kārta. Tādos gadījumos „vienbalsīgumu” mēģināja panākt ar dažādiem trikiem un sofistiku. Piemēram, skaitīja pretbalsotājus par klātneesošiem u. tml. Pašus lēmumus rediģēja līgumu veidā un arī nosauca par „vienošanās” (Einigung). Ne atsevišķo kārtu, ne landtāgu sēdes nepro-

*) Vēl gan varēja landtāgos piedalīties, bet dara to tikai ārkārtīgi svarīgos gadījumos: Pērnavā, Cēsis, Valmierā, Narvā, Vilande un Koknese.

tokolēja. Tur notikušās pārrunas turēja lielā slepenībā, tā kā dalībniekiem bija jādod klusēšanas zvērasts.

Brūņinieki bija paraduši sapulcēties arī atsevišķās sapulcēs pa novadiem. Tās sauca par mantāgiem. Šīs sapulces, pirmām kārtām, bija tiesu iestādes, izšķīra vasaļu savstarpējās sūdzības un ķildas, kā arī pārkāpumus pret zemes kungu. Prezidēja ordeņa zemēs komturs, bīskapu — fōgts. Virsbīskapistē mantāgi sanāca Limbažos un Raunā.

Arī pilsētas mēdza apspriest kopīgi savas vajadzības un noturēt t. s. „pilsētu dienas“. Pirmā tāda zināma 1350. gadā, kad piedalījušās: Rīga, Rēvele, Tērbata, Cēsis, Valmiera, Vilande, Limbaži, Koknese, Kuldīga un Ventspils. Vēlākās sapulcēs piedalās vairs tikai trīs lielākās pilsētas (Rīga, Rēvele, Tērbata).

Kā teritoriālās sadrumstalotības tā arī citu apstākļu dēļ Livonija bija kā radīta iekšējām ķildām. Vissspilgtāki nesaskaņas izpaudās starp ordeni un virsbīskapu. Ķildu cēloņi dažādi. Pats svarīgākais gan bija virsvaras — hegemonijas — jautājums. Kaut arī ordenis militāri pats stiprākais un XIV g. s. jau bīskapu vasaļiem jāklausa ordeņa mobilizācijas pavēlēm, juridiskā ziņā viņš skaitās atkarīgs no bīskapiem. No tiem saņēmis savas zemes kā lēņus. Ordenis gribēja atzīt paklausību tikai garīgās lietās. Bet bīskapi ar to nebija mierā. Vēl 1225. g. Modenas Vilhelms atzīst, ka bīskapiem pieder tiesu vara (jurisdikcija). Vispirms ordenis kļūst neatkarīgs no bīskapa Kursā pēc 1242. g. dumpja. 1245. g. pāvesta legāts atzina Kursu par Prūsijas provinci. Pēc Zemgales bīskapijas likvidēšanas (1251. g.) ordenim atraisītas rokas arī tur. Turpretī cīņa ar virsbīskapu ir ilga un nenoved pie īstas uzvaras un apvienotas Livonijas valsts. Bez vispārējās virsvaras jautājuma attiecības saasina arī Rīgā. Tā ir bagāta, plaukstoša pilsēta, sola daudz ienākumu. Tādēļ arī ordenis tiecas to pakļaut savai varai. Bet pilsēta pēc pirmās tradīcijas atzīst par kungu virsbīskapu. Pie tam tādu izvēli noteic arī praktiskas dabas aplēsumi — virsbīskaps vājāks, nevarēs tā uzkundzēties kā ordenis. Bez tam attiecības saasināja arī tas, ka ordenis uzstājās kā Rīgas tirdzniecības konkurents un stājās sakaros ar ārzemju tirgotājiem tieši, bez rīdzinieku starpniecības. Tā kā ordeņa rokās atradās gandrīz visas pārējās ostas, tad tas arī bija viegli izdarāms. Attiecības jau bija ļoti saspīlētas un tādēļ atklātu cīņu izsauca samērā niecīgs gadījums. 1297. g. rīdzinieki bija iepretī ordeņa pilij uzcēlušī tiltu pār Rīdziņas upi, lai ērtāk pievestu materiālus Daugavas krasta izbūvei. Ordeņa ļaudis

tiltu nojauc. Saniknotie pilsētnieki uzbrūk ordeņa pilij, ieņem to un sargus pakār. Kad virsbīskapa samierināšanās mēģinājumi neizdodas, viņš nostājas pilsētas pusē. Bet 1298. g. ordenis sakauj savus pretiniekus un sagūsta pašu virsbīskapu. Tādā grūtā brīdī rīdzinieki lūdz palīgā leišus. Pēdējiem gan nevisai veicas. Beidzot abas puses iesāk sarunas. Iejaucas arī pāvests un pavēl atsvabināt virsbīskapu. Ticis brīvībā, pēdējais aizceļo uz Itāliju un tur drīz mirst. Nākošie virsbīskapi uzturas ārzemēs (Avinjonā). Pamiera stāvokli izjauc tas apstāklis, ka ordenis iegūst Daugavgrīvas klosteri un sāk to nocietināt. Šāda rīcība ļoti uztrauc pilsētniekus. Tie ar pēkšņu uzbrukumu grib jauno cietoksni ieņemt. Neizdodas. Karš iet atkal vaļā un beidzas ar ordeņa uzvaru. 1330. g. pilsēta ir sakauta. Jāizlauž mūri starp pili un Jēkaba baznīcu robs, pa kuŗu lepni iejāj mestrs ar savu kara spēku. Izlauztai vietai simboliski jāpaliek neaizmūrētai. Tā viņa arī stāv kādus 100 gadus. Ordenis ceļ jaunu pili turpat, kur tagad stāv Rīgas pils. Rīdziniekiem jāatzīst viņa virsvaldība. Bet ar notikušo nav apmierināts virsbīskaps, ceļ protestus un pie tam vēl pretendē uz virsvaru par pašu ordeni. Mestrs nevar savu pretinieku sasniegt, jo ilgu laiku virsbīskaps dzīvo pie pāvesta galma Avinjonā. Abas puses sūdzas pāvestam. Katrreizējie panākumi atkarājas no tā, cik kuŗa puse var maksāt. Tā kā bīskaps ir pāvesta galmam tuvāk un var izlietāt savu personīgo ietekmi, tad viņš arī panāk, ka 1354. g. Livonijas ordeni ar visu mestru apkrauj pāvesta lāstiem, izslēdz no baznīcas un zemēm uzliek interdikt, t. i. aizliedz garīdzniekiem izdarīt dievkalpojumus. Neveiksme pie pāvesta kā arī grūtās cīņas ar lietuvjiem pamudināja ordeni uz piekāpšanos. Abas puses Dancīgā (1366. g.) izlīgst. Ordenis atteicas no virsvaras par Rīgu, bet virsbīskaps no savām tiesībām par ordeni. Izlīgums nemaz nestājās spēkā, jo pāvests to neapstiprināja. Drīz vien iesākās jauna t. s. apgērbu cīņa. Lai pasvītrotu savu pilnīgu neatkarību no ordeņa, 1373. g. virsbīskaps ievēd savā domkapitulā melno auguštīnieku apgērbus. Šoreiz ordenis pieveic. Ar lielām naudas summām piekukuļo mantkārigo pāvestu Bonifāciju IX. Tas atceļ visus pret ordeni vērstos soļus un pasludina, ka virsbīskapam un domkungu vairākumam jābūt ordeņa brāļiem (1394. g.) — citiem vārdiem, panākta inkorporācija. Liekas, ka ordenis savu mērķi būtu panācis — vienvaldību nodibinājis, jo stiprākais pretinieks uzvarēts.

Bet tas arī ir ordeņa augstākais sasniegums. Nāk katastrofa karā ar Lietuvu un pēc tam, kā jau redzējām, politisko vadību pārņem virsbīskaps Jānis VI. Tas cenšas pēc valšķu federācijas izveidošanas, atjauno virsbīskapijas neatkarību, panāk rīdzinieku atbrīvošanu no ordenim dotā zvērasta. Savas pretenzijas ordenis varēja atjaunot tikai vēlāk un arī daudz piekāpīgākā veidā. Tā 1452. g. viņš noslēdza ar virsbīskapu Salaspilī izlīgumu, pēc kura Rīgai bija abus jāatzīst par saviem virskungiem. Ar veiklāku politiku mestrs gan panāca, ka no 1454. g. Rīga par savu kungu atzina tikai ordeni. Pēc dažiem gadiem karš gāja valā ar ieročiem. Beigu beigās tomēr vajadzēja atjaunot Salaspils izlīgumu (1492. g.). Bet cīņas starp ordeni un virsbīskapu atjaunojās vēl pašos Livonijas beigu gados — koadjutoru jautājumā. Ordenis nevēlējās, ka Rīgas virsbīskapijas krēslā nosēstas kāds vācu firsts. Šī kailā cīņa varas dēļ mums gaiši rāda, ka aizmirsti visi misijas ideāli. Kādus līdzekļus izlietāja cīņā, rādīs sekošais piemērs: 1428. g. Rīgas provinciālkoncils nolēmis sūtīt pie pāvesta sūtniecību sūdzēties par ordeņa pārestībām. Netālu no Liepājas Grobiņas fōgts Gosvins no Ašerbergas šos sūtņus sagūsta un noslicina ezera āliņģos. Kad bīskapi sacēļ lielu brēku, Gosvins aizbēg. Livonijas mestrs sola virsbīskapam, ka palīdzēs aizbēgušo fōgtu saķert un sodīt. Izrādās, ka mestrs viņu nevar „atrast“, kaut gan viņš ieņem ordeņa amatus Vācijā. Vispār garīdznieki vairs neiedrošinās ceļot pa zemes ceļu, bet dodoties pie pāvesta, brauc kuģos un tad arī vēl pārgērbusies.

Kā jau zinām, pāvesti bieži iejaucas Livonijas lietās. Jo ne par velti taču Innocents III un Gregors IX bija gribējuši no mūsu zemēm izveidot jaunu baznīcas valsti. Bīskapi būtu tikai Svētā tēva gribas izpildītāji. Lai tas tā notiktu, kūrīja cenšas nodibināt legātu sistēmu bīskapu kontrolei un pāvesta svarīgāko rīkojumu izvešanai. XIII g. s. tādi pāvesta pilnvarnieki ir Modenas Vilhelms un Alnas Balduins (patiesībā legāta vietnieks). Ne bīskapi, ne ordenis neieguva Livonijā zemes, īpašumus un tiesības savā vārdā, bet rīkojās it kā pāvesta uzdevumā. Arī vietējie ievērojamākie kungi XIII g. s. pirmajā pusē nodod savas valstis nevis šejienes bīskapiem vai ordenim, bet tieši pāvestam (Kaupo, Lameķins). Ja minēto lielo pāvestu nolūks būtu pilnīgi izdevies, tad Livonijas vēsture būtu izveidojusies citādā un vietējām tautām labvēlīgākā garā. Bet vietējās varas nerēķinājās ar pā-

vesta gribu. Tās rīkojās savos egoistiskos nolūkos. Formāli jau gan vienmēr atzina pāvesta virsvaru. Tomēr savu gribu pilnīgi izvest pāvestam trūka līdzekļu. Kā redzējām no virsbīskapa un ordeņa cīņas, nepalīdz vairs lāsti, izslēgšana no baznīcas un interdicti. Sevišķi pāvesta prestižs cieš baznīcas korupcijas laikā pēc 1378. g. Tā laicīgās lietās XV g. s. pāvesta iespaids jau dikti mazs. Lai savus soļus un uzvaras labāk sankcionētu, vai arī pametuma gadījumā apšaubītu un satrīcinātu pretinieka tiesisko stāvokli — vēl gan vienmēr griežas ar sūdzībām un apstiprināšanas lūgumiem pie pāvesta. Jo tam, vārda pēc, pieder augstākā tiesas vara par ordeni un bīskapiem.

Daudz vairāk un stiprāk uzglabājās Svētā tēva iespaids garīgās lietās. Pāvesti ar savu iekļaušanos (oficiju un beneficiju tiesības) iznīcina pat garīgo amatpersonu vēlēšanas nozīmi. Amaturs bieži vien ieņem no augšas nozīmētas personas, kas nekad Livoniju nebija redzējušas un arī neredzēja. Tā tas XIV g. s. notika ar Rīgas virsbīskapiem. Pāvests ņem arī savus nodokļus — servīcijas — par amatpersonu iecelšanu un apstiprināšanu. Tā piem. Rīgas virsbīskapam jāmaksā 800 kammerdukātu (guldeņu), Kurzemes bīskapam tikai 150. Arī zemākiem baznīcas amatiem katram sava takse. Sprotams, ka to ievāca no pavalstniekiem un „kristīgās draudzes“ locekļiem. Biežākos amatpersonu maiņu gadījumos servīcijas smagi gulās uz zemes iedzīvotājiem. Tāpat jāmaksā arī par pāvesta jurisdikciju — ķildu izšķiršanu un tml. Tas nu izmaksā, kā redzējām, pavisam dārgi. Kūrijas piekukuļojamību katrs pazīst. Piem. Rīgas baznīca par kādu nepatīkamu pāvesta rīkojuma atsaukšanu 1429. g. samaksā 14.000 dukātu. Un pat vēl 1518. g. Tērbatas bīskaps raksta savam Sāmsalas amata brālim attiecībā uz Romas kūriju, ka „vāgus vajagot ieziest (smērēt)“. Turpretī parastais, pāvestam sūtamais baznīcas nodoklis t. s. „Pētera grasis“ gan nekādu apgrūtinājumu neradīja, jo nebija liels.

No otras puses pēc divu spīdekļu teorijas (pāvests un ķeizars) Livoniju sāk uzskatīt arī par vācu imperijas (ķeizārvalsts) sastāvdaļu — lēni. Jau 1207. g. Rīgas bīskaps atzīts par valsts firstu. Pēdējo nosaukumu attiecina uz tādiem vasaļiem, kas tieši no valdnieka, šīnī gadījumā, ķeizara rokas saņēmis regālijas ar karogu vai arī sceptera simbolu, ja ir garīga persona. Imperijas firstam bija lielas tiesības. Pie viņa regālijām (tiesībām) piederēja: tiesības kalt naudu, uzlikt muižu, dibināt pils un pilsētas, prasīt no saviem pavalstniekiem kara dienestu, klausas un uzlikt nodokļus, citiem vārdiem, visas zemes kungu tiesības, neizslēdzot augsto

un zemo tiesas varu. Visas šīs tiesības Livonijas zemes kungiem jau tā kā tā bija. Par ķeizariem un kurfirstiem tāpēc arī dikti maz interesējās. Neviens Vācijas iejaukšanos necik augstu nevērtēja. Pilnīgi illūzorisks ķeizara tiesības XIII un XIV g. s. Kaut cik ciešākas saites ar imperiju nodibinājās tikai XV g. s. Lielākā daļa bīskapu aizmirst painteresēties par savu apstiprināšanu arī no ķeizara puses (investitūru). Tikai 1426. g. virsbīskaps atkal atcerējies savas saistības ar laicīgo varu — ķeizaru un lūdz investitūru. No jauna tas atkārtojas tepat pēc simts gadiem 1520. g. Tad arī imperija ir tik devīga, ka pat Kurzemes bīskapu ieskaita „valsts firstos“ (Reichsfürst). 1521. g. visu Livonijas bīskapu pilnvarotie nodod ķeizaram uzticības zvērastu. Savāds bija stāvoklis ar Livonijas mestru. Patiesībā viņš nevarēja būt „reichsfürst“, jo tāds ir virsmestrs. Bet tomēr 1495. g. Vormsas un 1500. g. Augsburgas reichstāgs viņu uzskata par „valsts firstu“. Noteikti par imperijas firstu kļūst tikai Valters Plettenbergs 1530. gadā, kad Prūsija kļuvusi par laicīgu valsti.

Livonijas lietās vācu imperija var iejaukties tikai ar spalvu. Tādēļ arī nav brīnums, ka ķeizara rīkojumus, reichstāga lēmumus un citus imperijas rakstus Livonijas zemes kungu kancelejās mierīgi „noliek pie aktīm“. Nevar ievākt no šejienes ne 1495. g. pieņemto turku nodokli, ne citas maksas. Jau 1548. g. reichstāgs arī atsvabina Livoniju no visiem imperijas nodokļiem, izņemot dažus guldenus valsts kambartiesas uzturēšanai. Savā ziņā starptautiskās attiecībās Livonijai šis virsvaras duālisms nāk par labu. Vienmēr var atsaukties uz pāvestu vai ķeizaru. Var nepildīt imperijas (ķeizara) rīkojumus, atsaucoties uz atkarību arī no pāvesta; neklaut sīt svētajam tēvam, aizrādot uz saistībām ar ķeizaru. Uz Livoniju var attiecināt Polijas ķēniņa par vācu ordeni teiktos vārdus: „Kad jūs aicina ķeizara priekšā, tad atbildat, ka piederat pie baznīcas un pāvesta. Kad jūs apvairo pāvesta priekšā, tad atbildat, ka piederat pie Vācijas imperijas un ķeizara. Tādā kārtā neviens no jums nevar dabūt taisnību.“*)

*) Citēts pēc A. Švābes „Latvijas tiesību vēst.“ I d. 78. l. p.

12. Reformācija

Dažādie katoļu baznīcas trūkumi arvienu vairāk duras acīs. Tādēļ rodas reformu tieksmes pašu garīdznieku vidū. Griežas atpakaļ pie 1422. g. lēmumiem kā pie reformu izejas punkta. Runā atkal par provinces sinodēm un baznīcu vizitācijām, kas jau 1437. g. bija paredzētas ikgadus, bet nebija notikušas. Jaspers Linde grib dievbijību pacelt ar ārējiem kulta līdzekļiem: izgrezno ar zelta un sudraba lietām Sv. Māras baznīcu Rīgā, ievēd jaunu Svēto godināšanu (Blazijs, Kistaps, Egidijs, Tekla). Laikam izvedis arī baznīcu vizitāciju. Viņa fōgti un landknehti pārklausiņājuši zemniekus. Šī vīrsbīskapa centienu kodols tomēr ir augstākas skolas dibināšana derīgu garīdznieku sagatavošanai. Bet landtāgos Jaspera Lindes labi domātais projekts neatrod piekrišanu. Ne bruņinieki, ne pilsētas nevēlas uzņemties ar skolas atvēršanu saistītus izdevumus. Tā baznīcas iekšējas atveseļošanas lieta nekur netiek. Vācijā pa to laiku norisinās svarīgi notikumi. 1517. g. Mārtiņš Luters piesitis pie Vitenbergas baznīcas durvīm savas 95 tezes. Divi gadus vēlāk viņš jau noliedz pāvesta un koncilu nemaldīgumu un varu. Luterā raksti ātri izplatās. Bet neviens vēl nenojauž, ka baznīcas pamati sagrīloti. Domā, ka lieta grozās ap mūku teoloģiskām neskaidrībām. Bet jaunā mācība laiž arvienu dziļākas saknes. Ar to iepazinies arī domkunga Jēkaba Knopkena vecākais brālis Andrejs, ļoti izglītots vīrs (pirmo reizi bijis Rīgā jau 1517. g.). Viņam līdz Melanchtona vēstule, kas sūtīta uz Rīgu sludināt patieso mācību (1521. gadā). Bet pāvests bija jau ieņēmis nopietnu stāvokli un ar 1520. g. bullu, kurā uzskaitīja 41 Luterā maldus, aizliedzis šīs mācības, resp. maldus izplatīšanu. Luterā grāmatas sadedzināmas, bet pašam tam 60 dienu laikā publiski jāatzīst sava alosāšanās. Kad termiņš pagājis, iznāk jauna bulla (1522. g. 3. janvārī), kurā pasludināti lāsti par Luteru un viņa piekritējiem. Tai seko attiecīgais ķeizara edikts. Bet interesanti, ka 1521. g. vasarā Raunā sanākušā bīskapu sapulce citus jautājumus skaita par daudz svarīgākiem. Lietu par Luteru apskata pašās beigās un nolēmj paklausīt pāvestam, pirmās bullas saturu īsumā paziņojot tautai. Var redzēt, ka visa šī lieta, Livonijas augstos garīdzniekus nemaz vēl neinteresē, šķiet sveša, tāla, viņus neskārēja.

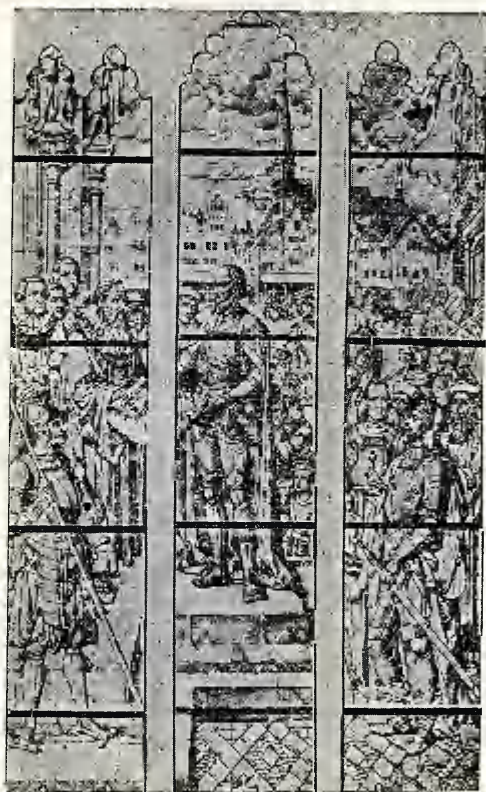
Bet Andrejs Knopkens ir atgriezies Rīgā, dabūjis savu agrāko priesteru vietu, pats tomēr kļuvis citāds. Viņš māca savās svētrunās glābšanu pateicoties ticībai un

žēlastībai. Tiešais ticības avots esot svētie raksti un Dievs. Knopkens ar visu to ir ļoti mērens. Viņa nolūks nav visu veco uzreiz iznīcināt. Tādēļ Knopkens samierinās pat ar daudz katolu dievkalpojuma ceremonijām kā vecu vecām tradīcijām. Luterā vārdu pieminēja reti. Pie tam Knopkenu sedz brāļa, domkunga aizvējš. Un tā viņš ilgu laiku var mācīt ne-traucēts. Arī 1522. g. landtāgs Valmierā nav sajūsmināts par pāvesta lāstu bullu. Kārtas ir tanīs uzskatos, ka tā lieta pilnīgi atstājama pie malas, kamēr augstākās autoritātes: ķeizars, pāvests un koncils nav jautājumu galīgi izšķirušas. Pie tam bruņinieki paziņo, ka viņi esot šo zemi iekarojuši ar zobenu un negribot, lai viņus valda ar lāstu bullām. Protams, ka landtāga kūrijas (kārtas) atteicās no pāvesta gribas sirdīgas aizstāvēšanas savu politisku interešu dēļ. Bet tā kā tā jauno mācību tas veicina. Arī Rīgas rāte izturas nogaidoši. Totiesu dedzīgs ir pilsētas sekretārs Joh. Lōmilleris (Lohmüller). Viņš lūdz no Luterā kādu uzmudinošu rakstu.

1522. g. rudenī Rīgā ieradās Silvestrs Tegetmeijers, lai nokārtotu brāļa mantojumu un sākt arī teikt savas svētrunas. Ap viņu salasās daudz klausītāju. Zeme sagatavota jau tiktālu, ka rāte, apspriedusies ar abām gildēm, ieceļ Andreju Knopkenu par kārtēju jaunās mācības priesteri Sv. Pētera, bet Tegetmeijeru Sv. Jēkaba baznīcā. Virsbīskaps Linde vecs, nekādu pretsolus nav varējis spert. Arī viņa pēcnācēja Blankenfelda pretestībai nav panākumu.

Drīz vien sāk parādīties arī Luterā mācības sludināšanas ēnas puses. Satracinātā pūļa dusmas vēršas pret agrākiem svētumiem. Vispirms nekārtības notikušas Aizputē: uzbrukts mūkiem, mesti akmeņi klosterā logos u. t. t. Tas pats notiek arī Rīgā, pūlis ielaužas klosterī un paziņo, ka mūkiem brīv izstāties. Garīdznieku sūdzības virsbīskapam un mestram nekā nepanāk abu pēdējo nesaskaņu dēļ. Ja arī virsbīskapa palīgs Blankenfelds gribētu rīkoties enerģiskāki pret luterisma sērgu Rīgā, viņš to nedrīkst. Jo tad pilsēta draud pāriet pilnīgi mestra pusē un atzīt tikai ordeņa virskundzību. Pletenbergs būs arī solījis Rīgai ticības brīvību, lai nopirktu padevību. Tādēļ virsbīskaps dod mūkiem padomu meklēt palīdzību Romā. Tie arī tā dara un ceļo (Bomhovers un Burch. Valdis) no klosterā uz klosteri, līdz nonāk pie Svētā tēva. Bet taisni kā par nelaimi tas pašlaik nomiris un jauns vēl nav ievēlēts. Mūku delegāti grib izdabūt lāstu bullas izpildīšanas mandātus, t. i. noteiktas pavēles mestram un bīskapiem pāvesta priekšrakstus izvest dzīvē un tiesības lietāt bargus laicīgus sodus, jo no lāstiem vien Rīgas pil-

sēta vairs nebaidās. Bet politiskie apstākļi Eiropā tādi, ka no varas lietāšanas pret luteriešiem nekas neiznāk. Rīga saņēmusi brīdinājumu, ka mūki to apsūdzot un vedot līdz lāstu vēstījumu un draudošus mandātus. Tāpēc rāte liek uzmanīt katru satiksmi starp klosteriem un ārpasauli. Tā 1524. g. pavasarī uztverta viena no mūku delegācijas vēstulēm. Tas rada

V. Pletenbergs dod Rīgai ticības brīvību (1525).

naida noskaņojumu, un gavenā vidū notiek uzbrukums Sv. Katrīnas klosterim. Rāte noliedz klostera baznīcā zvanišanu un slēdz mūku publiskos dievvārdus. Ierosinājumu tālākiem notikumiem dod „melngalvjī” ar lēmumu novākt savu altāri Sv. Pēterā baznīcā. Jaunākie melngalvju biedri ar savu fanatismu novākšanu pārvērta par izpostīšanu. Piemērs bija lipīgs. Rāte jau paredz tālāko un novieto daudzu altāru inventāru drošībā.

Notikumi neliek uz sevi gaidīt un jau 11. martā (1524. g.) pūlis ielaužas abās pilsētas baznīcās (Sv. Jēkaba un Pēterā). Pēc dažām dienām iebrukums atkārtojas. Katolu avoti vēstī, ka Dievmātes attēls esot uz Kubus kalna sadedzināts. Nākošās nekārtības izsauc kāda publiska katoļu procesija (26. martā). Tegetmeijers līdz ar safanatizēto pūli demolē katedrāli — Sv. Māras baznīcu. Notikumus veikli izmanto arī vienkārši laupītāji. Rāte gan tūlīn pēc pirmās postīšanas pievāca daļu mantu savā glabāšanā. Daudz vērtīgu lietu aizgāja vienkārši bojā, pūļa iznīcinātas, daudz palika ļaužu rokās. Lai novērstu turpmākus nemierus, 2. aprīlī agri no rīta izraida no pilsētas pa viņu pašu mazajiem vārtniem franciskāņu mūkus. Tiem jāiet lietū un negaisā. Viņu pieķeršanās savai ticībai liek sajūst pret tiem dziļu cieņu. Patvērumu izdzītie mūki atrada Limbažos un Koknesē. Ap to pašu laiku jāatstāj Rīga arī Sv. Jāņa klostera dominikāņiem. Sieviešu klosteri vēl paliek, lai gan par to drošību rāte nevar galvot. Jo franciskāņietēm izdauza logus, dažas mūķenes ievaino. Tā kā starp tām daudz bruņinieku kārtas dāmu, tad Pletenbergs biedina Rīgas rāti, ka viņš nevarēšot pilsētu pasargāt no apvainoto mūķeņu tuvinieku atriebības. No tās gan nekas neiznāk, jo reformācija sāk izplatīties arī citur. Tā Limbažos, neskatoties uz evaņģēlisko sludinātāju aizdzīšanu, jaunā mācība iespiedusies pat Sv. Annas klosterī. Priekšniece un mūķenes ziņo, ka izstājas no klostera un atgriežas laicīgā dzīvē. Prasa atpakaļ iemaksāto naudu. Viens no dedzīgākiem sludinātājiem ārpus Rīgas bijis Melchior Hofmanis. Jau 1523. g. viņš sastopams Valmierā. Labs un kaislīgs runātājs. Kauču arī loģikas viņa runās nav daudz, jo viņš ir mistiķis, bez pamatīgākas izglītības. Pēc uzskatiem atšķiras no Luterā, lai gan uzstājas kā tā mācības piekritējs. Vēd nevainojamu ētisku dzīvi. Ap Hofmani salasās liels piekritēju pulks. Kad Valmierā ierodas Tegetmeijers, abu starpā izceļas nesaskaņas. Pilsētā jukas. Viens sludinātājs no otro. Beidzot zaudētājs ir Hofmanis, ko izraida. Pēc tam viņš ar tādām pat sekmēm darbojies Tērbatā.

Kaut arī 1525. g. jūlija landtāgs Valmierā aizliedza katru jauninājumu baznīcas lietās līdz vispārējam koncilam, pavēlēja aizbēgušās mūķenes atdot viņu priekšniecībai, vīrus, kuri tās apprecējuši, bargi sodīt u. t. t., tomēr reformācija izplatās. Pletenbergam ar stingru roku jāizravē ķecerības dīgli Kuldīgā, aizdzenot vainīgo priesteri, tā piekritējus iebaidot. Aizdomīgs arī landmaršala pils komendants Jelgavā. Vispār, no Kurzemes un Zemgales pilīm nāk uztraucējas vēstis: jaunā mācība iespiedusies pie ierēdņiem, kalpotājiem un kara kal-

piem. Rietumeiropā tura aizdomās par simpatizēšanu Luteram pat pašu Pletenbergu. Laikam tādēļ, ka viņš, apzinādamies pilsoņu kara kļūmīgās sekas, atturējās no krasiem soļiem pret reformācijas piekritējiem.

M. Hofmanis (1523).

Pēc pirmajām vētrām vēl vecās baznīcas piekritēji pārsvarā. Dažus tura pie katolicisma pārliecība, citus paradums un vēl citus materiālas vai politiskas dabas aplēsumi. Piem. bruņinieku dēli dodas studēt uz katoļu universitātēm, jo tiecas ieņemt domkungu vietas un citus ienesīgus baznīcas amatus. Un tomēr zaudējumi jau lieli. Visā Livonijā iznīcināti 8 klosteri, lielākās pilsētās zaudētas baznīcas un citi īpašumi un kas tas galvenais, satricināta palāvība agrākai mācībai. Reformācijas negaisu pārdzīvojuši šādi Livonijas

latviešu daļas klosteri: Rīgā: sieviešu cisterciešu un franciskāņu un konventi Līmbažos, Koknesē un Aizputē. Pēc atjēgšanās no pirmiem brāzieniem vecā baznīca uzsāk cīņu garīgā laukā. Tanī nolūkā izraksta no ārzemēm labus sludinātājus. Luteriešiem arī jāsaņem, kaut gan tie aizņemti pēc pirmiem panākumiem pilsētā, ar pavisām sīkām un nesvarīgām ķildām par baznīcas un dievkalpošanas kārtību. Kā pozitīvāko no pirmajiem soļiem var minēt skolas ierīkošanu Rīgā 1527. g.

Starp citiem pilsētniekiem ar jauno mācību iepazīstas arī Rīgas latvieši. Tie sastāda veselu trešdaļu no pilsētas iedzīvotājiem, jo brīvība viņa — vēl joprojam spēkā devīze: „Pilsētas gaiss dara brīvu“. Tieši bez pašiem pilsētniekiem Rīgai ir arī latvieši uz zemēm — pilsētai piederīgās apkārtnes muižās. Tādēļ pilsēta ierāda arī nevāciem jaunās mācības baznīcas. Tomēr neļauj runāt līdzī mācītāju izvēlē. Pirmo latviešu luterisko dvēseļu ganu grūtības lielas. Katoliņi maz darījuši nepieciešamo krtīgas mācības elementu tulkošanā. Cik un kas īsti katoļu laikos latviski tulkots, tagad grūti pateikt. Vienīgi tēvreize jau latviešu valodā neapšaubāmi pazīstama arī pirms reformācijas. Iespējams arī, ka uz katoļu tulkojumiem skatījās ar neuzticību, nodeva tos aizmirstībai. Bet jau ap 1537. g. runā par latviski uzrakstītu luteriskās dievkalpošanas kārtību — agendu. To apstiprina 1560. g. baznīcas vizitatora Funka atradums Sventājas baznīcā Grobiņas apgabalā. Bijuši divi skaisti uzrakstīti manuskripti (rokraksti) pergamentā. Latviešu baznīcas valodas izkopšanā strādājuši arī abi Rīgas nevācu mācītāji: Nikolajs Ramms un Joh. Eks. Abi bijuši jau garīdznieki pirms reformācijas, pirmais Līmbažos, otrs, laikam, Pērnavā. Tulkojuši desmit bausļu,*) garīgas dziesmas u. c.

Uz laukiem luterisma elpa vēl maz jūtama. Reformācijas pionieri tur ir kā bīskapu tā ordeņa vasali. Tie slēdz ar pilsētām un savā starpā savienību jaunās ticības aizsargāšanai. Šai savienībai drīz pievienojas pat ordeņa augstas amatpersonas, piem. 1532. g. Ventspils komturs Vilh. Pālēns. Tas izsauc karu, kurā iejaucas ārvalstis. Beidzot Cēsīs 1533. gada aprīlī noslēdz savienību arī virsbīskapa palīgs Brandenburgas Vilhelms ar ordeni un Rīgu, nolūkā aizsargāt luterismu, citiem vārdiem, vasali un pilsētas, t. t. reformācijas atbalstītāji uzvarējuši. Tā tad koadjutors (bīskapa palīgs) Vilhelms pats

*) Ramms 1530.

piekriņ reformācijai. Bet kas tad vasaļus uzreiz padarīja par tik dedzīgiem reformācijas piekritējiem? Pārlicība? Tas nu būtu pavisam naivi domāts. Daudz vairāk tiksim pie īstiem cēloņiem, atceroties, ka vasaļi bija galvenie baznīcu parādnieki, aizņēmušies no tām naudu. Kārdināja arī plašie baznīcu īpašumi un citas bagātības. Beidzot nepatīkama bija garīdznieku lielā neatkarība no tuvējiem gruntskundiem — vasaļiem. Reformācija topošiem muižniekiem šķita, kā pats paradīzes solījums zemes virsū. Atkriņ parādu rentes, var pievākt baznīcu īpašumus, ielikt no sevis pilnīgi atkarīgu ierēdņi — mācītāju. Smieklīgi būtu runāt par latviešu piekrišanu vai nepiekrišanu. Kungs atsauc citu mācītāju — klausījās to. Tomēr no sākuma šķita, ka reformācija ies citus ceļus: meklēs pieeju latviešu dvēselei. Sastopam mācītājus no pašu latviešu vidus. Par tādu Alojās mācītājs ūzens izglīto Indriķi Kuli. Rīgā darbojas latvietis Krišjānis Miķēlis. Arī mācītājs Sterbels sagatavo dvēseļu gana amata izpildītāju Joh. Zonni (varbūt Cauni) — latvieti. Bet tāpat jau XIII g. s. sākumā rīkojas arī katoļi. Un tāpat kā pēdējie, arī luterieši drīz „idejas“ aizmirsa un ieslīga dzīves sīkumos, un tie prasīja, lai latvieti, pēc iespējas, par mācītāju nelaiž. Vienīgā starpība bija tā, ka luterisms, nenoliedzot pats savas pamatmācības, nevarēja nerūpēties par svētrunu teikšanu latviešu valodā un rakstu, rokas grāmatu, dziesmu, baušļu u. t. t. tulkošanu. Toties mācītājs bija kļūvis par muižnieka kalpu un, neriskējot zaudēt vietu, nedrīkstēja pārāk dedzīgi aizstāvēt savus draudzes locekļus. Ja nu vēl ņemam vērā lauzīto valodu, kādā mācītāji - vācieši runāja, luteriešu kulta nabadzība u. c., tad nav jābrīnas, ka latvietis palika gluži vienaldzīgs. Jā, drīzāk piekrita katoļiem.*) To spiests atzīt vēl XVII g. s. Kurzemes superintendents Pauls Einhorn. Jaunā baznīca ir tikpat tāla, jā, pat vēl tālāka un svešāka nekā vecā. Tāpat, ka katolicismu, arī luterismu latvietis nav pieņēmis pārliecināts, aizieķšējas dziņas, bet vēl vienaldzīgāki nekā pirmo. Un par ko tad lai latviešu cilvēks priecātos? Vai par to, ka iznīcināts viens muižniecības konkurents? Ka muižniecība ieguvusi

*) Skat. Ž. Karlsons „Zviedru laikmets Vidzemē“.

lielāku rīcības brīvību? Tā latvietis ārēji kļūst protestants, tomēr savā dvēselē nav ne katolis, ne luterietis, bet latvietis.

13. Livonija un kaimiņvalstis

Vācu panākumus XIII g. s. atvieglāja nevien tas, ka visas latvju ciltis nebija apvienotas, bet arī tas apstāklis, ka tāds pats stāvoklis bija kaimiņzemēs. Arī tāpēc latvieši viegli samierinājās ar svešo, no sākuma vieglo, virskundzību, ka tie uzņēmās, savā ziņā, latviešu kungu politikas turpināšanu, t. i. cīņu ar ārējiem ienaidniekiem, svešām tautām. Pirmām kārtām te jāmin krievi. Kijevas lielkņazu valsts XIII g. s. vairs tikai tradīciju, kopējas valodas un kultūras ziņā bija vienota. Patiesībā daļu kņazi dzīvoja stipri neatkarīgi un bieži ķīdējās savā starpā. Vēl nevarīgāku Krieviju padara tatāru, patiesībā mongoļu iebrukums. Neskarta paliek tikai lielās kaimiņzemes ziemeļdaļa. No turienes uzņēmīgi kņazi vēl šad tad atjauno senās pleskaviešu pretenzijas. Tā piem. 1242. g. Aleksandrs Nevskis sakauj vācus uz Peipus ezera ledus. Pēc tam Alūksne veselus 30 gadus paliek krievu rokās. Tāpat liels iebrukums notiek arī 1341. g. Tomēr visumā XIII, XIV un XV g. s. krievi nevar kaut cik nopietni apdraudēt Livoniju. Nopietnāka kļūst lieta tad, kad Maskavas kņazi, pamazām salasījuši krievu zemi, izveido lielu valsti un beidzot atkratās no tatāru jūga (1480. g.). Nu ordenim un bīskapiem pretī nestāv vairs Polockas vai Pliskavas daļu kņazi, bet plašās Maskavas lielkņazs Jānis III (1462.—1505. g.). Viņš jau grib novirzīt pēc savas patikas arī ārējo tirdzniecību un slēdz „vācu sētu“, t. i. vācu tirgotāju nometni Novgorodā (1494. gadā). Livonijas tirgotāji to sajūt kā smagu triecienu. Arī dažādu konfliktu dēļ uz robežām draudēja izcelties karš. Mestrs Valters Pletenbergs gluži labi saprot kaimiņzemē notikušās pārgrozības un rosīgi bruņojas. Apskatās arī pēc sabiedrotiem, jo no Vācijas imperijas uz palīdzību nav ko cerēt. Tāpat nekas neiznāk no sabiedrības ar dāņu ķēniņu: Virsmeštram stāv priekšā karš ar poļiem. Un tā galu galā, izņemot nedaudzos „kara viesus“ no Vācijas un dažu Hanzas pilsētu naudas pabalstu, būtu jāpalaižas uz pašu spēkiem, ja negadītos sabiedrotais Lietuvas lielkņaza Aleksandra personā. Tas sanīdies ar savu sievas tēvu Jāni III dažu apgabalu dēļ. 1501. g. 21. jūnijā Valmieras landtāgā Pleten-

bergs vienojas ar Aleksandra sūtņiem noslēgt draudzību uz 10 gadiem. Kā atbildi uz šo līgumu krievi gatavo iebrukumu Livonijā. Lai to novērstu, Pletenbergs steidzas pirmais iebrukt Krievijā. Viņa rīcībā 4000 bruņinieku, 2000 algādžu un liels

Mestrs V. Pletenbergs.

skaitslatviešu un igauņu. Tā tad patiesībā pret krieviem Pletenberga vadībā karo latvieši un igauņi. Apm. 11 kilometrus no Izborskas šis kara-spēks satsop uz Livoniju maršējošus kādus 30 tūkstošus krievu jātnieku. Sīvā kaujā redzami izceļas arī kuršu jātnieki Pēniķa vadībā. Noguruma dēļ no sakautā ienaidnieka vajā-

šanas jāatsakās. Kauja notika 27. augustā. Jau 7. septembrī izdodas ieņemt *Ostrovu*. Tad nikna sērga karaspēkā piespiež Pletenbergu atgriezties mājup. Arī pašam mestram dažas nedēļas jānoslimo. Ordeņa karaspēks jau izklīdis, kad 1. novembrī ielaužas liels krievu un tatāru bars. Tie laupa un posta līdz Vilandai un Cēsīm. Aiziet ar apm. 40.000 gūstekņiem. Lietuvas lielkņazs *Aleksandrs*, aizņemts savu jauno pienākumu kārtošanā (kļuvis par Polijas ķēniņu), nepaspēj sniegt palīdzību. Kara turpināšanai pāvests atļauj (1503. g.) pārdot atlaižas.*) To pārdošana notiek netikai pašā Livonijā, bet arī

Virsbīskapa Lindes un mestra Pletenberga sidraba nauda 1516. g.

Vācijā (1503.—1510. g. g.) ordenim par labu. Jau pirms šīs atļaujas Pletenbergam izdodas gūt jaunus panākumus cīņā. 1502. g. 13. septembrī viņš sakauj krievus netālu no Pleskavas pie Smoļīnas ezera. Arī šinī kaujā liela nozīme igauņu un latviešu daļām, kas pierāda, ka spēj pieveikt lielu ienaidnieku pārspēku. Ar to tad arī karš izbeidzas. Šoreiz krievu briesmas pagaidām novērstas. Vispirms noslēdz pamieru uz .sešiem gadiem 1509. g. to pagarina vēl uz 14 gadiem, tāpat vienojas par pagarinājumu 1521. g. Bet 1531. g. noslēdz jau pamieru uz 20 gadiem. Tā tad jautājums nebija izšķirts, bet atlikts līdz turpmākam. Vispirms jau krievi savas tieksmes pēc Livonijas pamatoja ar to, ka tā bijusi sena krievu tributāra province, t. i. maksājusi kādreiz krievu kņaziem melslus. Pie tam juridiski neapstrīdams bija tas apstāklis, ka

*) Grēku atlaišana un baznīcas sodu izpirkšana ar naudu.

pleskavieši nebija atteikušies no savām tiesībām, kā to bija darijuši polockieši (1212. g.). Tāpat krievus kaitināja tas, ka ordenis nelaida cauri uz Maskavu ne amatniekus, kara speciālistus, ne arī kara piederumus un citas līdzīgas lietas. Arī tirdzniecībā nebija izdevīgi atrasties mūžīgā atkarībā no Livonijas pilsētām. Un tomēr lielā peļņa vilināja daudz Rietumeiropas un pašas Hanzas tirgotāju piegādāt krieviem kara materiālus. Arī Pletenbergs pēc savām uzvarām ieguva no maskaviešiem lielgabalus ar Vācijas markām, t. i. Vācijā izgatavotus.

Tāpat par stipru valsti bija izaugusi arī Lietuva. XIII g. s. tā tikai vēl top un tādēļ nevar domāt par vācu apdraudēšanu pašā Livonijā. Protams, bija jau momenti, kad vācu eksistence Latvijā karājās matu galā arī XIII g. s. Te nu jāatceras Saules (1236. g.) un Durbes kaujas (1260. g.). Bet isti nostiprinājusies Lietuvas valsts ir XIV g. s. Un tā kā lietuvieši vēl nav kristīti, tad normālais stāvoklis ar viņiem ir karš. Taisni jāapbrīno tā enerģija, ar kādu Lietuvas lielkungi aizstāv savas tautas brīvību pret Livonijas un Prūsijas krusta karotājiem un ordeni. Jo kā Prūsijā, tā Livonijā katru gadu itkā uz medībām ieradās svētceļotāji — karotāji. Tiem par prieku un lai apmierinātu arī savu laupīšanas kāri, katru gadu vienu vai vairāk reizes ordenis rīkoja sirojumus uz Lietuvu. Zināms, lietuvji nepalika parādā un savukārt iebruka laupīdami un postīdami ordeņa zemēs. Abas puses aizveda līdz parasti lielāku vai mazāku skaitu gūstekņu. Bēdīgākais tas, ka šajos sirojumos uz Lietuvu spieda piedalīties arī latviešus. Arī lietuvju atmaksas sirojumus visvairāk izbaudīja uz savas ādas mūsu sentēvi. Visa *Hermana Vartberga* kronika nav nekas vairāk, kā sirojumu virknes uzskaitīšana ar vienpusīgu, ordenim labvēlīgu tendenci. Un tomēr arī Vartbergs nevar noklusēt, ka šad un tad lietuvju pusē pārbēg pat daži ordeņa brāļi. Viens no smagākiem lietuvju sirojumiem notiek 1345. gadā. Lietuvji ieņem vācu celto Tērveti un Jelgavu, no kuras aizved 600 cilvēku gūstā. Starp tiem vairāk ordeņa brāļu un priesteru. Tālāk lietuvju gājiens dodas uz Rīgu, tad gar Ādažiem uz Siguldu, Turaidu, Krimludu. Esot nogalināti kādi 2000 cilvēku un daudz aizvestu gūstā. Tāpat arī 1358. g. lietuvji pārstaigā gandrīz visu Latviju un Prūsiju. Tas pats atkārtojas 1360., 1361., 1369., 1376. g. g., nemaz nerunājot par sīkākiem sirojumiem. Pēdējā no minētiem gadiem (1376.) sevišķi cieš Jelgavas un Dobeles apkārtnes. Aiziet bojā gadu

desmitu darba augļi un izkauti veseli ciemi. Daudz ļaužu smok gūstā. Par spīti biežiem kariem un ordeņa postījumiem Lietuvas valsts aug un aug un top arvienu stiprāka. Sīrošanas sports uz turieni kļūst ordeņa ļaudīm arvienu bīstamāks. Ķeistūtis un Alģirts joku nepazīst. Jau gluži draudošs ordeņa stāvoklis kļūst pēc tam, kad Alģirta dēls Jagailis (Jagello) kristās, apprec poļu troņa mantinieci Jadvīgu un kļūst par Polijas ķēniņu Vladislavu. Pie tam jākristās arī lietuvjiem, kas atstāti Jagaila brālēna Vitauta pārvaldīšanā. Ar to izbeigti nepārtrauktie poļu un lietuvju kari. Vēl vairāk, valstsvīri jau domā par lielāku abu valšķu tuvināšanu. Pirmais vienošanās līgums gan datējams tikai ar 1401. gadu. Ordenim nu vajadzēja izbeigt naidīgu darbību pret jaunkristītiem lietuvjiem. Tomēr tas nebija tik viegli. Jau sen vairs kara gājieniem uz turieni nebija reliģiska rakstura. Grūti bija samierināties ar jauno stāvokli un apvaldīt savu laupītkāri. Bez tam ordenis aizkaitinājis arī poļus. Abas puses gatavojas izšķirīgam karam. Pie Tannenbergas 1410. g. 15. jūlijā lietuvji un poļi tad arī dod ordenim tādu triecienu, no kura tas vairs nekad neatzīlbt. Un jāpateicas tikai abu brālēnu savstarpējai neuzticībai, ka vācu ordenis vispār vēl turpināja pastāvēt. Ar Polijas un Lietuvas ciešāku apvienošanos Livonijas ordenim arī dienvidos bija radies stiprs un bīstams kaimiņš.

Tāpat varā un spēkā bija pieaudzis arī aizjūras rietumkaimiņš — Zviedrija.

14. Livonijas patstāvības beigas

Tā tad visi Livonijas kaimiņi bija kļuvuši XVI g. s. spēcīgāki nekā agrāk. Tikai par pašu Livoniju to nevar teikt. Sevišķi stipru triecienu tai devusi reformācija. Prūsijā ordenis pārstāj eksistēt (1525. g.). Livonijā gan vēl ārējā katoliskā iekārta paliek: ir ordenis, ir bīskapi, bet iedzīvotāji protestanti. Pletenberga laikos vēl krievu karos iet līdz latvieši un igauņi. Bet tā kā iedzimto stāvoklis kļuvis arvienu ļaunāks. Tiem, visumā ņemot, nav vairs sevišķas intereses zemi aizstāvēt. Arī paši vāci tā kā baidās latviešiem dot ieročus rokās, vairs neuzticas. Vasali, kļuvuši par muižniekiem, pazaudējuši kareiviskumu. Bruņinieku gars izzudis,

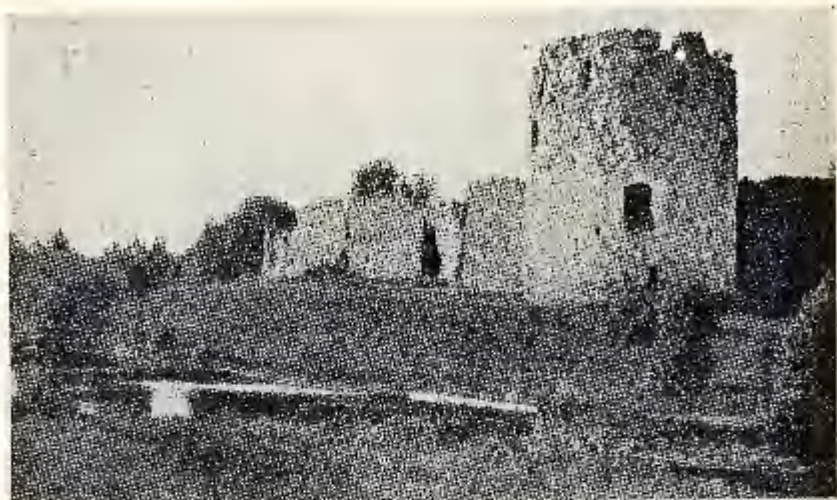
lai dotu vietu uzdzīvotāju garam. Muižā dzīve ērta un tauka, kādēļ mainīt to pret kara grūtībām? Ilgie miera laiki bija atradinājuši no kara arī pašus ordeņa brāļus. Par ordeņkungu un muižnieku ikdienišķo nodarbošanos Baltasars Rusovs, uzskaita: medības, kauliņu spēles, jāšanas un braukšanas no vienām kāzām uz otrām, no vieniem svētkiem uz otriem u. t. t. Sevišķi sīki chronists apraksta muižnieku kāzas. Tās bijušas pazīstamas ar šausmīgu žūpošanu un izkaušanos. Pavīd arī viens otrs interesants sikums no XVI g. s. parašām. Piem. pie laulāšanas mācītājam jāņemams vismaz pusstundu, kamēr izdabū no līgavas jāvārdu. Augstāko kārtu izlaidībai pievienojās vēl lielā nesatīcība starp ordeņa un bīskapu ļaudīm. Protams, pašu zemes kungu savstarpējās attiecības nebija labākas. Tad nāk pirmie briesmu signāli. 1551. gadā izbeidzas pamiera termiņš ar Maskaviju. Par attiecību nokārtošanu ar austrumu kaimiņu nav nekādas skaidrības. Tikai pēc divi gadiem (1553. g.) ordenis sūta attiecīgo sūtniecību. Jau tad sarunas ir grūtas krievu prasību dēļ pēc nodevām no Tērbatas bīskapijas. Beigu beigās tomēr izdodas noslēgt jaunu pamieru uz piecpadsmit gadiem. Noteikumi smagi: Visai Livonijai jāgarantē, ka Tērbatas bīskapija maksās krieviem katru gadu vienu mārkku no cilvēka, izņemot garīdzniekus. Triju gadu laikā jāsamaksā tribūts par pagājušiem piecdesmit gadiem. Jālaiž caur Livoniju maskaviešu sūtņi uz ārzemēm. Svarīgs arī cits noteikums, ka nedrīkst aizkavēt Eiropas speciālistus un amatniekus, kas dodas kalpot caram (no 1547. g. cara titulis). Beidzot — savienību ar Lietuvu un Poliju Maskavija uzskatīs par kara iemeslu. Līgums Livonijai bija ļoti liktenīgs. Gan mestrs apvainoja sūtņus, ka tie pārkāpuši pilnvaras, tomēr beigu beigās jāsamierinās vien bija. Jo Livonijas politiķi par maksāšanu nemaz nedomāja, bet gribēja izlīdzēties ar savu šķietamo atkarību no vācu imperijas. Viņi cerēja panākt, ka Vācijas kambartiesā tiem aizliegts tribūtu maksāt kā nelikumīgu, solītu bez ķeizara piekrišanas. Tad būs no maksāšanas vaļā un vainu par līguma neturēšanu varēs no sevis novelt.

Šādos apstākļos zemes kungi atļaujas sev vēl izpriecu savā starpā izkaroties. Virsbīskaps Markgrāfs Vilhelms par savu palīgu (koadjutoru) un tā tad pēcteci, izraudzījis vācu firsta nama atvasi

Meklenburgas Kristapu. Tas ordenim šķiet par nepieņemamu, un karš iet valā. Viena virsbīskapa pils pēc otras krīt mestra rokās. Beidzot Koknesē 1556. gada jūnijā pats virsbīskaps līdz ar savu koadjutoru krīt gūstā, jo solītā ārējā palīdzība izpaliek. Sagūstīto Vilhelmu novieto Gaujienā, koadjutoru drīz atbrīvo. Virsbīskapa brālēns poļu ķēniņš Sigismunds II atsūtījis gan līdz robežām stipru karaspēku, bet ar uzbrukumu kavējas. Tomēr par mestru kļuvušais Firstenbergs, redzēdams poļu karaspēka pastāvīgu palielināšanos, uzsāk miera sarunas. Tās nobeidzas ar izlīgumu Pozvoļā (1557. g.). Jāatbrīvo virsbīskaps, jāatzīst viņa palīgs, jātdod ieņemtās pils. Turpat noslēdz arī ar Poliju savienību, kas vērsta pret Krieviju. Šim savienības līgumam jāstājas spēkā pēc 12 gadiem, kad izbeigsies Livonijas pamiers ar caru.

Bet Maskavā uz Pozvoļas līgumu skatījās, kā uz kara iemeslu un pamiera laušanu. Bez tam tuvojas solītais meslu samaksas termiņš. Bet naudas vietā mestrs, bīskapi un kārtas aizsūtījuši atkal jaunu sūtniecību, kas ierodas Maskavā 1557. g. 6. decembrī. Pēc divi dienām cars pieņem sūtņus audiencē. Apmainās gan parastām pieklājībām, bet tomēr uzņemšana vēsa, jo cars nesniedz roku un neielūdz uz dzirēm. Arī sarunās krievi neizrāda nekādu piekāpību un paliek pie sava, prasot solījuma pildīšanu. Kad sūtņi lūdz laiku apdomāties, krievi pamatoti aizrāda, ka bijis trīs gadus laika domāt. Sūtņiem neatliek neka cita, ka griezties atpakaļ, jo naudas līdz tiem nav. Bez tam krievu prasības pieaugušas. Tie grib, lai viņiem atlīdzina arī izdevumus, kas radušies gatavojoties karam (50 tūkstošu ungāru guldeņu). No kāda sūtniecības locekļa dienas grāmatas redzam, ka krievi sapratuši, ka ordeņa un bīskapu pilnvarotie velk tikai laiku. Kad kaulēšanās cara valstsvīriem jau pilnīgi apnikusi un Livonijas sūtņi vēl tomēr kavējas aizbraukt, viņus izvāc no Maskavas ar varu un nevisai derīkā tā kārtā: mantas un ēdiens izsviesti no telpām, saplēsti trauki, paši grūstīti u. t. t.

Ka cars domā rīkoties ļoti noteikti pierāda tas, ka 1558. g. sākas kara darbi. Jau janvārī nāk krievu iebrukums. Notiek sadursmes pie Viļakas, Alūksnes un citur. Iebrukuma galvenais vilnis tomēr veļas uz Tērbatu. Daudz pīļu pārpildītas bēgļiem. Tādas ziņas nāk no Ērgemes, Trikātas u. c. Latviešu zemnieki, piem. no Viļakas, lūdz, ja vācieši viņus nevarot aizstāvēt, lai dod tiem ieročus un atļauj aizstāvēties pašiem. Redzams, tie vēl nav bijuši tā

Erģemes pilsdrupas.

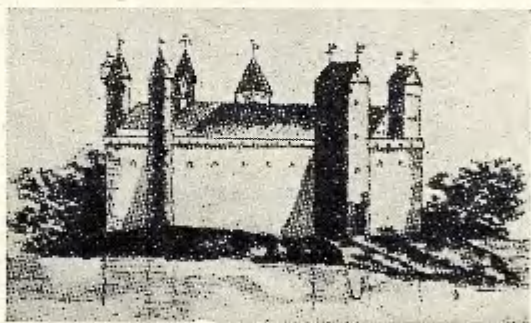
sabijušies un pazaudējuši galvas kā vācu kungi. Cik satrunējusi ir Livonijas iekārta un visa valdošā sabiedrība, rāda daudzie vasaļu un ordeņa varasvīru paziņojumi par nespēju vai nu laikā vai pavisam ierasties uz mobilizāciju. Visiem skaidrs, ka ar zobenu maskaviešiem pretoties Livonija vairs nespēj. Vienīgais glābiņš — pazemoties, izlīgt, sagādāt solītos meslus. Par to tad arī spriež 13. martā 1558. g. sasauktais landtāgs Valmierā. Izrādās, ka daudzi tomēr vēl nesaprot stāvokļa nopietnību un kaulējās par grašiem. Ar naudas savākšanu iet dikti grūti. Daudzi izvairās un dažādi atrunājas. Kad beidzot vajadzīgā summa savākta un sūtniecība tūlīn pēc Lieldienām to nogādā Maskavā, cars vairs nepieņem. Mierceļā izlīgt vairs nav iespējams. Atliek vai nu pilnīgi padoties, vai meklēt glābiņu pie kāda stipra sabiedrotā: Polija aizbildinās, ka divpadsmit gadu vēl nav pagājis. Protams, tanī nolūkā, izkaulēt sev lielākus labumus. Arī Zviedrija uzmanīgi seko Livonijas sairšanas procesam. Kāds zviedru aģents Bengts Utanbijs jau 1558. g. 9. maijā ziņo ķēniņam Gustavam, ka ordenis nevarēs krieviņiem pretoties, trūkstot jaužu, trūkstot naudas un muižniekiem nekas nerūpot, tie pavisam nepabalstot zemes aizsardzības lietu. Dažas

dienas vēlāk (14. V) tas pats aģents papildina savu pirmo ziņojumu ar aizrādījumu uz muižnieku bailēm no zemniekiem. Arī kāds kastelāns Olafs raksta, ka zemnieki labāk par kungu izvēlētos krievu nekā vācieti. Ordenis meklē palīdzību un naudu visās malās. Gatavs ieķīlāt veselus novadus. Jo mestra karaspēks nespēj krieviem stāties pretī. Viena pils pēc otras, pa lielākai daļai bez kādas pretošanās krīt krievu rokās. Mestrs Firstenbergas jau gudro par aizsardzības līnijas izveidošanu tikai uz Daugavas. Tad viņam uzspiež palīgu — koadjutoru Gothardu Ketleru. Tam izdodas dažās sīkās sadursmēs iegūt uzvaras. Bet tām nav nekādas ietekmes uz kara vispārējo gaitu. Tērbata jau krievu rokās un sākas sabrukums. Atsevišķas kārtas un pilsētas meklē glābiņu uz savu roku: Rēveles pili sagrābis Minchhauzens it kā dāņu ķēniņa vārdā, pilsēta ved sarunas ar zviedriem un dāņiem.

1559. g. sākumā liels krievu karaspēks iebrūk virsbīskapijā, sakauj pie Tirzas pretī izsūtītos bīskapa vīrus, apņem Rīgu un siro vēl tālu Kurzemē. Bet kad izplatās baumas, ka Meklenburgas Kristaps vedot no Prūsijas lielu karaspēku, krievi steidzīgi aiziet. Dānijas sūtņiem izdodas panākt atkal uz dažiem mēnešiem pamieru. Šo laiku ordenis izmanto sarunām ar imperiju un Poliju. No ķeizara nekādu citu palīdzību nedabū, kā tikai solījumus pabalstīt ar naudu. Ar Sigismundu Augustu — Polijas ķēniņu un Lietuvas lielkņazu, gan noslēdz līgumu. Ķēniņš Lietuvas vārdā solās ordeni aizsargāt pret dažu novadu atdošanu pie Daugavas un svarīgu pīļu ieķīlāšanu (Daugavpils, Ludzas, Rēzeknes, Sēlpils un Bauskas). Pie pīļu nodošanas lietuvjiem izcēlušās nesaprašanās. Sēlpilī ķēniņa komisārs neesot agrāk pieteicis savu ierašanos, Bauskā bijis pārāk augstprātīgs u. t. t. Ieķīlātos novadus pēc kara ordenis varēšot atgūt par 600.000 florēniem. Līgumam pielikts Lietuvas zīmogs. Atgriezies Ketlers piespiež Firstenbergu atteikties un kļūst pats par mestru, savu priekšgājēju apmierināams ar Pērnavas, Helmetas un Tarvastas novadiem (tag. Igaunijā). Līgumam ar Lietuvu pievienojās arī virsbīskaps, nododams lietuvjiem Koknesi un citas pils. Tikai Rīga atteicās no saistībām ar dienvīdus kaimiņu.

Bet lietuvji un poļi ar palīdzību nesteidzas. Tie negrib apmierināties ar panākto. Nevis ordeniskā kara biedrs

ir viņu interesēs, bet pilnīga Livonijas pakļaušana. Tādēļ jārada ordenim tāds stāvoklis, ka tam no politiskas patstāvības jāatsakās. Bēdīgā stāvokļa spiests, mestrs ieķīlā poļu ķēniņam vēl Kuldīgu Ventspili un vēlāk arī Tukumu, bet visu Grobiņas novadu par 50 tūkstoš guldeniem Prūsijas hercogam. Un tomēr naudas nepietiek. No visām malām nāk ļjaba vēstis, ka algas neizmaksas dēļ kara kalpi dumpojas un laupa. Tā kāds Laurens Bergs 1560. g. 23. jāvārī raksta, ka vācu kara kalpi nodarot zemniekiem vairāk posta nekā krievi. Ar pašas Livonijas spēkiem jau arī neviens vairs neskaitās. Kaimiņvalstis ved viena pret otru diplomātiskas intrīgas. Bez Polijas — Lietuvas un Krievijas uz Livonijas zemēm skatus metušas arī Zviedrija un Dānija. Pat Hanzas savienībā uzpeldējis plāns par Livonijas iekarošanu. Aplēsts, ka tā izmaksātu ap 200.000 dālderu un būtu paveicama pusgada laikā.

Sēlpils (pēc Helmsa chronikas zīmējuma).

Daži no Livonijas kungiem jau arī vairs ne uz ko necer, bet steidzas savas tiesības pēc iespējas ātrāk un izdevīgāk iztirgot. Pirmais to paspēj Sāmsalas un Kurzemes bīskaps Jānis Minchhauzens, pārdojams savas zemes dāņiem. Lai salauztu pēdējo ordeņa pretestību, 1560. g. maijā ielaužas atkal liels krievu karaspēks kņaza Kurbska un Adāševa vadībā. Nekādu nopietnu, labi organizētu pretestību viņš nekur nesastop. Pat pēdējais patstāvīgās Livonijas landtāgs, kas sanāca jūlija beigās, pierādīja, ka tie vairs nekas nav darāms. Zemes kungi: mestrs, vīrsbīskaps un hercogs Magnuss izrunājās par visu

Cēsu pilsdrupas.

ko, bet līdz zemes aizstāvēšanas jautājumiem netika, kaut gan no visām pilīm nāk saucieni pēc palīdzības. Pēdējo lauku kauju ordenis dod 2. augustā pie Ērgemes. Tā beidzas nelaimīgi. Pat gūstekņus krievi Pleškavā un Maskavā nogalina, jo sagūstītais landmaršals apvainojis caru. Stipra krievu armija aplenkusi Vilandi, kas labi apgādāta ar pārtikas krājumiem un lielgabaliem. Kas attiecas uz pēdējiem, tad tie jau parādās Livonijas ordeņa rīcībā ap 1400. gadu. Gandrīz katrā pilī pa kādam. Ap 1413.—1418. g. ordeņa kalpībā jau kāds lielgabalu lējējs Hermanis no Heringenas. Bet 1560. g. lielgabalu jau liels skaits. Tomēr to apkalpošana grūta — jāmocās vismaz kādu $\frac{1}{4}$ stundu, kamēr var izšaut. Arī krieviem līdz lielgabali, kas Vilandes pilij gan nekā īsti nevar nodarīt. Krievu kājniekiem vēl uguns ieroču nav. Ir stopi, bultas, šķēpi, zobeni, pīķi. Varbūt, Vilandes pils vēl ilgi būtu pretojusies, ja to nenodotu krievu rokās pašu sadumpojušies kara kalpi. Tāpat arī daudz citu pīļu krīt krievu rokās. Tur atstāj garnizonus, bet lauku karaspēks vēlā rudenī atgriežas uz Krieviju. Poļi nebija cīņās ielaidušies un tomēr guvuši panākumus. 1560. gada beigās Ketlers nodod viņiem Cēsis, Valmieru un citas krievu neieņemtās pilsis Vidzemē. Kara bilance gada beigās ordenim bēdīga. Izmēģinājās dabūt palīdzību arī no zviedru ķēniņa Erika XIV. Nekas neiznāca, kaut gan tam piesolīja dažus novadus. Zviedri cer kaut ko iegūt

Jaunais zinātnieks Nr. 46. — 8.

bez Ketlera laipnības, jo atsevišķas pilis un novadi paši no sevis meklē pie tiem, t. i. zviedriem palīdzību. Rēvels pilsēta un bruņinieki 1561. g. maijā uzteic uzticības zvērstu un 4. jūnijā jau zvēr uzticību un padevību Zviedrijas ķēniņam. Pats mestrs ved līdzīgas sarunas ar Poliju — Lietuvu. Ķēniņa pilnvarnieks ir Viļņas vojevoda un Lietuvas lielkanclers Nikolajs Radzivils. Ketlers glābj sev, kas vēl glābjams. Padošanās aktu paraksta 1561. gada 28. novembrī Viļņā. Pēdējais mestrs dabū Zemgali un Kurzemi kā lēņu hercogvalsti sev un saviem vīriešu kārtas pēcnācējiem. Zemes Daugavas labajā krastā, tā saucamā Pārdaugavas hercogiste, nāk tieši Polijas un Lietuvas ķēniņa varā. Pēdējais virsbīskaps un viņa palīgs dabū līdz mūža galam ienākumus no noteiktām muižām. Rīgas pilsēta šim padošanās lūgumam nepieslējās un 20 gadus palika neatkarīga. Pats Radzivils gan personīgi ieradās Rīgā ar lielu svītu un mēģināja pilsētu pierunāt. Šo kanclera ierašanos Balt. Rusovs apraksta šādi: „Greznais jātnieku pulks, sastāvošs no dažādām svešām tautām, kā armēņiem, tatāriem, podoliešiem, krieviem, valachiem. daudziem poļiem un leišiem, katra tauta savā nacionālā tērpā, ar saviem ie-

Alūksnes pilsdrupas.

ročiem un mūziku, parādījās uz Rīgas ielām.“*) Un tomēr, neskatoties uz iespaidīgo uzstāšanos un vilinošiem solījumiem, Rīga nebija pierunājama. 1562. gada marta sākumā galīgi noslēdzās Livonijas federācijas vēsture. Nikolajs Radzivils bija uzaicinājis visas kārtas nodot Lietuvas un Polijas ķēniņam uzticības zvērastu. Jau 3. martā Ketlers atsvabināja Rīgas pilsētu no uzticības solījuma, kas dots viņam kā ordeņa mestram. 5. martā Radzivils ķēniņa vārdā pieņem visu kārtu, Rīgu izņemot, un Ketlera kā Kurzemes un Zemgales hercoga uzticības zvērastus. Pēdējais mestrs nodod Lietuvas kanclera rokās savas amata zīmes: ordeņa krustu, lielo zīmogu, visus svarīgākos dokumentus un privilēģiju grāmatas; tad līdz ar pārējiem ordeņa locekļiem novelk savus mēteļus. Ordenis beidzis pastāvēt, gājis bojā tik bēdīgi, tik neslaveni! Starp pašiem ordeņa pavēlniekiem nav vīra, kam roka droši paceltos sirmo organizāciju aizstāvēt. Visiem, kas ordenī ieņēmuši kaut cik redzamu stāvokli, mutes aizbāztas ar izlēnotiem novadiem, muižām un pilīm. Un ja kāds kurn, tad ne tādēļ, ka tas vispār uzstātos pret notikušām pārmaiņām, bet tādēļ, ka tam šķiet, ka ieguvīs par maz, ka citam ticis taukāks kumoss. Bet zemes pamats, latviešu zemnieks, nav ieguvis nekā un iet pretī jauniem pārbaudījumiem, jaunām vētrām, kas tomēr viņu, kā iezēlušu, stipru ozolu, nevar izkustināt no dzimtās zemes. Mainās kungi, mainās laiki, bet viņš — latvietis, ir bijis savā zemē, būs un paliks.

*) Balt. Rusovs „Livon. Kron.“ 91. un 92. l. p.

Satura rādītājs

1. Latvija XII g. s. beigās un XIII g. s. sākumā	3
2. Vācu ienākšana un nostiprināšanās	10
3. Ordenis un bīskapi	32
4. Pilsētas	45
5. Katoliskā kultūra Livonijā	50
6. Nodevas un kļaušas	58
7. Tiesas un tiesības	67
8. Dzimtbuves izveidošanās	74
9. Latviešu leimaņi un brīvzemnieki	79
10. Vasaļi. Muižu izcelšanās un muižnieku kārtas izveidošanās ..	82
11. Zemes kungu savstarpējās attiecības. Pāvests un ķeizars	89
12. Reformācija	96
13. Livonija un kaimiņvalstis	103
14. Livonijas patstāvības beigas	107

-
- Nr. 41. Fr. Rupeiks, Latvijas zveri. Ar 66 illūstr.
Nr. 42. J. Juškēvičs, Vecā Rīga. Ar 34 illūstr.
Nr. 43. V. Lamsters, Lielie vēsturiskie ceļojumi. Ar 30 illūstr.
Nr. 44. V. Pelcis, Britu pasaules imperija. Ar 25 illūstr.
Nr. 45. A. Grēviņa, Viduslaiku pils. Ar 18 illūstrācijām.
Nr. 46. Ž. Karlsons, Ordeņa laikmets Latvijā.
Nr. 47. R. Drillis, Gudrās mašīnas.
Nr. 48. K. Lejnieks, Latviešu draugi senos laikos.
Nr. 49. E. Mednis, Brīvības cīņas.
-

Tuvāko numuru temati:

- J. Grete, Latvijas derīgie izrakteņi
B. Šalfejevs, Vecā Rīga I
K. Mīlgrāvis, Latgale, tās daba un iedzīvotāji.
Ed. Tomass, Pededze, Lubāns un Aivieksta
K. Opmanis, Igaunija un igauņi
J. Celms, Skaitļu un ciparu valstībā.
J. Līgotnis, Z. A. Meierovics.
J. Students, Raksturs.
Kl. Veitmane, Platons un Aristofelis.
A. Punka, Nemirstīgās leģendas
N. Ķaune, Vecā Jelgava.
L. Gailītis, Latvijas kukaiņi
J. Zaikovs, Latvijas dabas pieminekļi
L. Slaucītājs, Baltijas jūra
P. Galenieks, Zviedrija un zviedri
J. Mežsēts, Rīgas dārzi, viņu koki un krūmi.
J. Delle, Palaiontoloģija un Latvijas izmirusie zvēri.
J. Ģirupnieks, Cilvēks pārveido dabu.
Indr. Sleinis, Francija.
M. Bērziņa, Čehoslovākija
Doc. K. Ābele, Iedzīvotība un izlase dzīvnieku un stādu valstī.
E. Šturms, Latvijas aizvēsture.

Valtera un Rapas akc. sab.

Populāri zinātniskā bagātīgi illūstr.

„JAUNAIS ZINĀTNI

Katra grāmatiņa maksā Ls 1.—

- Nr. 1. J. Delle, Dzimtenes putni. Ar 2 krās. t.
- Nr. 2. Dr. K. Kasparsons, Starp zvaigznēm u.
- Nr. 3. Dr. K. Kasparsons, Kaiju valstībā. Ar 1 karti un 30 illūstr.
- Nr. 4. T. Kelšs, Ziedošais ezers. Tulk. K. Vilde. Ar 26 illūstr.
- Nr. 5. M. Sams, Somija un somi. Ar 1 karti un 37 illūstr.
- Nr. 6. Fr. Adamovičs, Karstās joslas mūža meži. Ar 35 illūstr.
- Nr. 7. K. Ašmanis, Gauja. Ar 7 kartēm un 50 illūstr.
- Nr. 8. R. Cukurs, Burtnieku ezers un tā upes. Ar 5 kart. u. 27 illūstr.
- Nr. 9. Fr. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi I. Ar 44 illūstr.
- Nr. 10. Fr. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi II. Ar 42 ill.
- Nr. 11. Fr. Dravnieks, Lielupe. Ar karti un 40 illūstrācijām.
- Nr. 12. J. Delle, Venta un Abava. Ar 5 kartēm un 35 illūstr.
- Nr. 13. M. Sams, Latviešu jūras zvejnieki. Ar karti un 35 illūstr.
- Nr. 14. R. Drillis, Lidmašīna. Ar 52 illūstr.
- Nr. 15. J. Ģirupnieks, Cilvēki zem ūdens. Ar 38 illūstr.
- Nr. 16. I. Sleinis u. c. Daugava. Ar 6 kartēm un 35 illūstrācijām.
- Nr. 17. Z. Lancmanis u. c. Rīgas vārtos. Ar 5 kartēm un 22 illūstr.
- Nr. 18. V. Pelcis, Brīnumu zeme Indija. Ar 1 karti un 42 illūstr.
- Nr. 19. Br. Jirgenšons, 1000 jautājumu ap mums. Ar 32 illūstr.
- Nr. 20. E. Mednis, Pulkvedis Briedis. Ar 24 illūstrācijām.
- Nr. 21. J. Siliņš un V. Lamsters, Latvijas rūpuļi un abinieki.
- Nr. 22. J. Ģirupnieks, Reāli brīnumi I. Ar 65 illūstrācijām.
- Nr. 23. Ž. Unams, Latvijas brīvības cīņu vadoņi. Ar 21 illūstr.
- Nr. 24/25. F. E. Stolls, Latvijas sēnes. Ar 5 krās. tab. un 65 zīm.
- Nr. 26. Dr. K. Skulme, Brīnišķīgais cilvēka ķermenī. Ar 32 ill.
- Nr. 27. J. Ģirupnieks, Reāli brīnumi II. Ar 55 zīmējumiem.
- Nr. 28. J. Juškevičs, Kurzemes hercogi un viņu laikmets.
- Nr. 29. Fr. Dravnieks, Laiks un tā pareģošana. Ar 28 illūstr.
- Nr. 30. R. Drillis, Filma un kino. Ar 50 illūstr.
- Nr. 31. K. Lejnieks, Grāmata, tās vēsture, tehnika un nozīme.
- Nr. 32. Ž. Karlsons, Zviedru laiki Vidzemē. Ar 1 karti un 35 ill.
- Nr. 33. V. Pampe, Antropoloģija. Ar 47 illūstr.
- Nr. 34. N. Kaune, Leišu un poļu laikmets Livonijā. Ar 31 ill.
- Nr. 35. E. Žeire, Luijs Pastērs. Ar 32 illūstr.
- Nr. 36. Dr. B. Jirgenšons, Ikdienas ķīmija un tehnoloģija. Illūstr.
- Nr. 37. J. Siliņš, Latvijas zivis. Ar 50 illūstr.
- Nr. 38. Indr. Sleinis, Jaunlaiku Japāna. Ar 3 kart. un 37 illūstr.
- Nr. 39. Ž. Unams, Krievu laiki Latvijā. Ar 34 illūstr.
- Nr. 40. E. Mednis, Pasaules karš. Ar 3 kartēm un 45 illūstr.

A-14487
46.

28711